

TAMPEREEN YLIOPISTO

Sanna Mäki

KARJANHOITAJA – KODIN HENGETÄR – ÄITI

Emäntäkoulut rakentamassa emännyyden kulttuuria 1930-luvulla

Historian pro gradu -tutkielma
Tampere 2018

Tampereen yliopisto

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

MÄKI SANNA: Karjanhoitaja – Kodin hengetär – Äiti. Emäntäkoulut rakentamassa emännyyden kulttuuria 1930-luvun lopulla

Pro gradu -tutkielma, 111 s.

Historia

Huhtikuu 2018

Tässä tutkielmassa käsitellään emännyyden kulttuuria 1930-luvulla. Emännyyden kulttuuri on tapa hahmottaa niitä työtehtäviä, taitoja sekä roolirooleja, joita emännälle asetettiin. Aikakauteen liittyi kotitalousideologian vahvistuminen Suomessa sekä naisihanteessa tapahtuneet muutokset. Kotona työskentelevästä perheenäidistä tuli ihanne, jolla oli vaikutuksensa muun muassa naisten koulutukseen. Tutkimus pyrkii selvittämään, miten emännän rooli ymmärrettiin emäntäkouluissa.

Emäntäkouluissa opetettua emännyyden kulttuuria lähestyn tulkitsemalla opetuksen sisältöjä Ahlmanin emäntäkoulun ja Elias Lönnrotin Emännyskoulun opetussuunnitelmien sekä oppikirjojen avulla. Ahlmanin emäntäkoulu oli valtionavun piiriin kuuluva säästöseuran mukainen emäntäkoulu, jonka opetus seurasi maataloushallituksen opetusosaston suosituksia. Elias Lönnrotin Emännyskoulu taas edustaa yksityistä koulua, jonka opetussuunnitelma nojasi kouluylivaltion yleiseen ohjelmaan sekä Elias Lönnrotin testamenttiin. Kaksi hallinnollisesti erilaista emäntäkoulua havainnollistavat hyvin emäntäkoulujen välisiä eroja ja yhtäläisyyksiä. Emäntäkoulujen näkemyksiä peilaa muistitietoon eli MoniNainen emäntä -kilpikirjoitusaineiston 1930-luvusta kertoviin vastauksiin. Muisteltu emännys syventää emännän roolirooleja ja arjen todellisuutta emäntäkoulujen ihanteen vastinparina.

Emännys ymmärretään tutkielmassa roolina, joka pohjautuu Judith Butlerin performatiivisen sukupuolen käsitteeseen. Emännys näyttäytyy roolina, joka perustuu yhteisön odotuksiin reagoimiseen ja kulttuurisesti hyväksytyjen sukupuolien toistamiseen. Muistitietokeruun vastauksia puran muistitietoteorioiden avulla erityisesti hyödyntämällä kollektiivisen muistin käsitettä. Kollektiivinen muisti sekä moniin vastauksiin rakennettu suuri kertomus elämänpolusta jäsentävät emännyydelle asetettuja kriteereitä ja havainnollistavat, miten emännyyttä on jäsenetty.

Lähestyn emännyyttä karjanhoidon, kotitalouden hoidon ja äitiyden kautta. Kaikki teemat nousivat esiin emäntäkoulujen opetuksesta sekä muistitietoaineistosta. Karjanhoidon työt kuuluivat perinteisesti emännälle, mutta 1900-luvun alussa maidontuotannon merkitys korostui. Kotitalousopetusta käsittelevässä luvussa reflektoidaan kotitalousideologian vaikutuksia emännyydelle. Äitiys ymmärretään tutkimuksessa hoiva- ja kasvatusvastuuna, joka perheellisille emännille kuului, mutta yhteisön odotusten suhteen sivuan myös yhteiskunnallisen äitiyden määritelmää.

Emäntäkouluissa oppilaita kasvatettiin emännän rooliin agraariseen perinteeseen ja kotitalousideologiaan nojaten. Maatalousoppi rajattiin tiukasti naisille sopivaan karjanhoitoon, mutta tuottajanäkökulma soti pahasti kotitalousideologiaa vastaan. Kotitalousopinnot esittelivät aikakauden viimeisimmät keinot viihtyisän kodin ylläpitämiseen, mutta opetuksessa ei otettu huomioon, että maalaistalon emännällä oli kotitalouden lisäksi hoidettavanaan lypsykarja. Kotitalouden tunneilla seurattiin tarkasti kotitalousideologian mukaista naisihannetta. Omavaraisuusihanne, johon nuoria naisia kasvatettiin, oli suomalaisen maatalousvaltaisen yhteiskunnan sovellus kotitaloustieteen mukaisesta kotitalouden hoidosta. Emäntäkoulut toimivat pohjakouluina esimerkiksi kotitalousopettajaopistoon ja sairaanhoitajakouluun. Kaikki oppilaat eivät tavoitelleet virkauraa, mutta kouluvuosi mahdollisti jatko-opinnot. Lisäksi oppiaineet, kuten yhteiskuntaoppi, sekä

kouluissa solmitut verkostot rohkaisivat naisia aktiivisen kansalaisen rooliin. Emännyyden kulttuuri nojasi vahvasti aikakauden naisihanteeseen, mutta maatalousopin tuottajanäkökulma alleviivasi asiantuntijaroolia maatilalla.

Muistitietokeruun vastauksissa korostui agraarisen perinteen noudattaminen. Ulkotyöt miehen kanssa ja karjanhoito menivät ohitse naisihanteen mukaisesta kodinhoidosta. Toisaalta liika miesten töiden tekeminen ei ollut emännälle sopivaa. Muistitietoaineistossa sosioekonomisella asemalla oli vaikutuksensa emännän töiden muisteluun. Pientilalliset tekivät eroa varakkaampien mautilojen emäntiin korostamalla miehen kanssa työskentelyä ja pitkiä työpäiviä. Suurtilojen emäntien kohdalla korostui vastuu karjasta sekä kotitalouden omavaraistalouden tukeminen. Emäntäkoulut ja muisteltu emännuus todistavat, ettei kotitalousideologian mukainen naisihanne saanut Suomessa täydellistä hyväksyntää. Ihannetta uhmattiin agraariseen perinteeseen turvaamalla sekä emäntäkoulujen tuottajanäkökulmalla.

KIITOKSET

*Graduseminaarin ohjaajille Sari Katajala-Peltomaalle
sekä Christian Krötzlille.*

*Tärkeitä huomiota ja ohjeita kirjoitusvaiheessa sain Mervi Kaarniselta.
Innostus maaseudun historiaa kohtaan heräsi harjoittelussa Suomen maatalousmuseo Sarassa.
Muistitietoaineiston pariin minut johdatti Elsa Hietala.*

Tämän tutkielman tekoa on apurahalla avustanut Jalmari Finnen Säätiö.

Sisällysluettelo

1. Johdanto.....	1
1.1 Tutkimuskysymys ja lähdeaineistot.....	2
1.2 Käsitteet ja metodologia	9
1.3 Maaseudun naiset historiantutkimuksessa.....	14
2. Muuttuva maaseutu ja emännuus	17
2.1 Omavaraistaloudesta maitotalouteen	18
2.2 Kohti koulutusyhteiskuntaa	23
3. Emäntä karjanhoitajana	30
3.1 Jokapäiväiset askareet navetassa	31
3.2 Taloudenhoitoa emännän ja isännän maatilayrityksessä	40
3.3 Miesten töissä	45
3.4 Ei emäntää ilman omaa karjaa.....	52
4. Emäntä kodin valtiattarena	54
4.1 Äidin keittiö on kodin sydän	56
4.2 Puhdas ja viihtyisä koti.....	65
4.3 Kotikutoiset vaatteet ja kodintekstiilit käsityön taidonnäytteinä.....	74
4.4 Kodin hengetär	81
5. Äitiys kotona ja yhteisössä	82
5.1 Modernin äitiyden menetöt opittiin emäntäkouluissa	83
5.2 Yhteiskunnallinen äitiys	95
6. Loppupäätelmät	104
Lähteet ja kirjallisuus	107
Esitetyt taulukot ja kuviot:.....	112

1. Johdanto

Monipuolista on maalaisemännän työ. Ruokatalouden ja karjatalouden huolehtiminen, ja järkiperäinen hoito ovat hänen päätehtävänsä, mutta kanatkin vievät aikansa ja kankaallekin pitäisi vähän joutua ja entäs ne suuret pyykit, parsimiset ja paikkaamiset ja kodin siisteys, kesällä vielä kasvitarhahommatkin.¹

Näin kuvaili Elias Lönnrotin Emännyskoulun opettaja emännän työtä vuoden 1933 kevätkuuhlassa. Maatalousvaltaisessa yhteiskunnassa emännäksi puhuteltiin naista, joka työskenteli maatilalla isännän rinnalla. Työnjaon seurauksena molemmilla oli vastuualueensa tilanpidossa. Naisille kuuluivat karjanhoitotyöt ja miehille pelto- sekä metsätyöt. Jako ei ollut aivan näin yksiselitteinen, sillä esimerkiksi nuoret naiset osallistuivat tarvittaessa miesten töihin ja maatyö kuului maata omistamattomien naisten selviytymisstrategioihin.² Kun perinteisestä maataloudesta otettiin ensimmäisiä askelia kohti kaupallista ja koneellista maataloutta 1920–1930-luvuilla, sukupuolitettu työnjako säilyi uusista työtavoista huolimatta. Maitotaloudesta tuli yhä useampien maatalojen taloudellinen turva ja rahapalkan lähde, mutta miehet siirtyivät lypsytyöhön vasta 1940-luvun jälkeen.³

Maataloustuotannossa tapahtuneiden muutosten lisäksi maaseutua muovasi valtion tukema asutustoiminta. Maaseutua muokkasivat uudet pientilalliset, jotka olivat lunastaneet oman maatilalla ja mahdollisuuksien mukaan pyrkivät raivaamaan lisää peltoa.⁴ Torppari ei ollut enää vuokratilajelijä, vaan hänellä oli mahdollisuus alkaa isännäksi omalle pientilalleen. Maanomistuksen merkitys kasvoi 1900-luvun alussa, joka johti ihanteeseen vapaasta itsenäisestä maamiehestä.⁵

Aikakauteen liittyi uudenlainen kansalaisihanne, joka määritteli niin nais- kuin mieskansalaisten roolia suomalaisessa yhteiskunnassa. Emännän työ sai yhteiskunnallista lisämerkitystä ydinperhemallin kannattajien joukossa, kun kotien arvostus nousi korkealle. Perheenemännällä nähtiin olevan avaimet onnellisen perheilmapiirin luomisessa.⁶ Emäntäkoulutus linkittyi uuteen naiskansalaisuuteen ja ihanteeseen kotona työskentelevästä naisesta. Emäntäkoulut ja naisjärjestöjen kurssit valmensivat naisia vastuulliseen rooliin kotitalouden ja maatilalla hoidossa. Emännys on

¹ KA, ELEM, Puheet (1909–1942), Päättöpuhe vuodelta 1933.

² Markkola 1989, 48–49; Peltonen 1999, 40–46; Östman 2000, 168, 178–181.

³ Östman 2004, 70–75.

⁴ Vihola 2004, 331–334.

⁵ Östman 2004, 72.

⁶ Sulkunen 1987, 169–172; Ollila 1993, 58–61.

muuttuva käsite, jota ovat olleet määrittelemässä ylhäältä käsin naisjärjestöt sekä poliitikot ja ruohonjuuritasolla maaseudun naiset.

Suomalaisten naisten työntekeä maaseudulla ja kaupungeissa on tutkittu paljon, mutta emännuus on edelleen hyvin ajankohtainen aihe, koska se liittyy työnteon historian lisäksi moniin muihin elämäntilanteisiin. Emännuus ei rajoittunut vain työelämään, vaan monet aikakauden odotukset ulottuivat naisten yksityiselämään. Oli olemassa aikakauden ihanne, jota kohti naisia ohjattiin, ja toisaalta tasapainoilu arjen realiteettien kanssa. Edelleen puhutaan paljon työelämän ja vanhemmuuden yhdistämisestä. Naisten arki 1930-luvun maaseudulla oli hyvin erilaista verrattuna 2010-luvun kamppailuun työelämän ja kodin välillä, mutta yhtä lailla ihanteet ovat asettaneet naiset uudenlaisten arvojen eteen. Pystymme varmasti samaistumaan tilanteeseen, jossa päättäjien, median ja kolmannen sektorin asettamat vaatimukset ovat ristiriidassa oman arkkemme kanssa.

Lisäksi emäntäkoulut antavat hyvän mahdollisuuden tutkia, kuinka uudet ihanteet sulautuivat kouluopetukseen. Emäntäkouluissa kohtasivat kotitalousideologian mukainen naiskuva sekä vanha talonpoikastraditio. Tämä on loistava esimerkki, miten uudet ja vanhat arvot yritetään sovittaa yhteen. Samalla pääsemme lähelle aikakauden arvokeskustelua ja ihanteita.

1.1 Tutkimuskysymys ja lähdeaineistot

Tarkastelen pro gradu -tutkielmassani 1930-luvun emännuuden kulttuuria ja siinä tapahtuneita muutoksia. Emäntien kohdalla olisi vielä väärin puhua puhtaasta ammatti-identiteetistä. Suurin osa maaseudun naisista oppi emännän ammattitaidot kotonaan. Emäntäkouluille oli asetettu yhdeksi tavoitteeksi yhtenäistää emäntien ammattitaitoa. Koska emännuudelle ei ollut olemassa virallisia ammattisääntöjä, on parempi puhua emännuuden kulttuurista, joka noudattelee professori Judith Butlerin ajatusta sukupuolen performatiivisuudesta. Emännuus näyttäytyy yhteiskunnallisen aseman lisäksi arjessa tuotettuna roolina, jota naiset ovat pyrkineet arjessaan toteuttamaan.

Dosentti Ann-Catrin Östman on väitöskirjassaan tutkinut sukupuolittunutta työnjakoa Pohjanmaalla ja todistanut, millainen merkitys työllä oli isännän ja emännän statukselle. Oikeanlaisen työn tekeminen oli osoitus paitsi sukupuolesta myös asemasta taloudessa.⁷ Emännuudelle on siis asetettu yhteisössä tietyt kulttuuriset kriteerit. Emäntäkoulussa opetetut emännuuden normit edustivat yhtä naisihanteeseen vahvasti nojaavaa tapaa olla emäntä. Kulttuurisia normeja oli kuitenkin luotu jo ennen emäntäkouluja. Vanhat tavat muodostivat perinteen, johon emännät saattoivat arjessa tukeutua.

⁷ Östman 2000, 312–316.

Kulttuuri on jotakin, mitä luodaan vuorovaikutuksessa, mutta se ei ole avoin liian vapaalle itseilmaisulle.

Tutkimuskysymykseni on: *Millaiseen emännyyden kulttuuriin nuoria naisia valmennettiin emäntäkouluissa?* Olen valinnut tutkimukseeni Ahlmanin emäntäkoulun, joka toimi Tampereen läheisyydessä sekä Uudellamaalla Sammatissa sijainneen Elias Lönnrotin Emännyskoulun. Emäntäkoulut liitettiin vuoden 1929 asetuksessa maataloushallituksen alaisuuteen, jolloin koulujen opetus yhtenäistyi. Kouluille tehtiin tarkastuskäyntejä ja lähetettiin ohjeistuksia opetukseen liittyen. Ohjeet perustuivat muun muassa kotitalouskomitean mietintöihin. Maataloushallitukseen perustettu maatalousopetusosasto määritteli tavoitteet koulutukselle ja eri oppiaineisiin käytettävät tuntimäärät.⁸ Koulut, jotka eivät olleet maataloushallituksen alaisia, saivat toteuttaa opetusta omien opetussuunnitelmiansa mukaan. Nämä oppilaitokset kuuluivat kouluylhallituksen valvonnan alaisuuteen, jonka laatimassa yleisessä ohjelmassa käsiteltiin esimerkiksi koulunpidolliset asiat. Maatalousopetusosasto tarkkaili näissäkin kouluissa käytännöllisten oppiaineiden opetuksen tasoa.⁹ Monet yksityisen rahoituksen koulut Elias Lönnrotin Emännyskoulun tavoin pyrkivät maataloushallituksen alaisuuteen valtionavustuksen houkuttelemisena.

Ahlmanin emäntäkoulu edustaa maataloushallituksen alaista emäntäkoulua, joka noudatteli tarkasti ylhäältä annettua ohjeistusta, kun taas Elias Lönnrotin Emännyskoulussa opetussuunnitelma suunniteltiin itse. Elias Lönnrotin Emännyskoulua pidettiin aikanaan edistyksellisenä, koska se keskittyi käsityön ja kotitalousopetuksen lisäksi yleissivistävään opetukseen.¹⁰ Samankaltaisia erikoistuneita kouluja olivat esimerkiksi Aitoon kotitalous- ja puutarhakoulu¹¹ sekä Haapaveden kasvitarha- ja keittokoulu, joka muuttui säädösten mukaiseksi emäntäkouluksi jo 1930-luvulla.¹² Monet puutarhanhoitoon tai kotitalouteen erikoistuneet koulut oli perustettu 1900-luvun alussa ennen kotitalousopetuksen säädöksiä, joten niissä oli jo pitkään toteutettu omanlaista opetussuunnitelmaa. Hallinnollisesti kahden erilaisen koulun valitseminen antaa mahdollisuuden vertailla maataloushallituksen opetusosaston säätlemää opetusohjelmaa ja yksityisen koulun opetusratkaisuja.

Kruununvouti Gabriel Ahlman testamenttasi suuren osan omaisuudestaan kiertelevien opettajien palkkaamiseen Messukylään, Tampereelle ja lähipitäjiin. Testamentin toimeenpanosta huolehti

⁸ Sarkkola 2004, 231, 241.

⁹ Korkiakangas Mailis 2013, 50.

¹⁰ Annola 2011, 103.

¹¹ Koulu muuttui maataloushallituksen alaiseksi emäntäkouluksi vuonna 1949. (Lehtinen 2008, 104–105.)

¹² Lehtinen 2008, 31, 52–56, 177–178.

Suomen Talousseura ja koulut aloittavat toimintansa 1800-luvun alussa yksi kerrallaan. Maatalousopetus haluttiin koulujen ohjelmaan, mutta havainto- tai käytännönopetusta ei kustannussyistä voitu antaa. 1870-luvulla koulut muutettiin kansakouluiksi, joiden käsityön opetusta tuettiin edelleen Ahlmanin rahastosta. Paras tapa tukea maatalousopetusta oli perustaa tarkoituksenmukainen oppilaitos, joten Ahlmanin maamies- ja emäntäkoulu perustettiin vuonna 1904. Koulu oli Suomen Talousseuran hallinnassa vuoteen 1923 asti, jonka jälkeen se myytiin kannatusyhdistykselle.¹³

Ahlmanin emäntäkoulukurssi oli vuodesta 1908 lähtien ollut vuoden pituinen alkaen tammikuussa ja päättyen joulukuuhun. Koulu muutti Messukylän Viialan ratsutilalta Seppälän tilalle, jossa oli kahden hehtaarin puutarha, noin 100 kanan kanala sekä navetta 20 lehmälle. Vuonna 1930 tuli voimaan asetus, joka määräsi emäntäkoulukurssien aloitusajankohdaksi marraskuun, kestoksi vuoden, koulupäivän pituudeksi kahdeksan tuntia ja eri oppiaineisiin käytettävät opetustunnit. Koulun alkuvuosina alkeisaineiden opetus oli merkittävässä roolissa, koska kaikki oppilaat eivät olleet käyneet kansakoulua. Oppivelvollisuuden myötä 1920-luvulla alkeisaineiden opetusta vähennettiin ja esimerkiksi laskennosta tuli soveltavaa opetusta maatalousopin yhteyteen.¹⁴

Ahlmanin emäntäkoulun johtajana toimi Anna Uotila vuosina 1904–1942. Opettajakuntaan kuuluivat 1930-luvulla puutarhaopettaja Irja Anttila, talousopettaja Salli Ervilä, kansalaistiedon opettaja Marja Halme, käsityönopettaja Liisa Uotila sekä muita vuoden tai kaksi Ahlmanilla toimineita opettajia. Koulua laajennettiin vuonna 1933, jonka jälkeen vuosittain sisään hyväksytyjen opiskelijoiden määrä nousi ensin noin neljäkymmeneen oppilaaseen ja vuosikymmenen lopulla oppilasmäärä lähenteli jo viittäkymmentä. Oppilaita valittaessa annettiin etu Ahlmanin pitäjistä¹⁵ kotoisin olleille tytöille. Näiden oppilaiden osuus oli keskimäärin noin 28 prosenttia. Hämeen läänin alueelta oli kotoisin 63 prosenttia oppilaista, joten koulu sai oppilaansa melko läheltä. Keskimäärin noin 60 prosenttia oppilaista oli maalaistalojen tyttäriä, työmiesten¹⁶ tyttäriä oli keskiarvon mukaan noin 15 prosenttia. Työmiesten tyttärien osuus oli suurimmillaan koulun alkuvuosina.¹⁷ Työmiesten ryhmän pienenemiseen vaikutti asutustoiminta, eli 1920-luvulta alkaen yhä suurempi osuus oppilaista oli itsellisen viljelijän tyttäriä.

¹³ Lahdes 1958, 26–27, 52–53, 99, 104–105.

¹⁴ Sarkkola 2004, 213–214, 243.

¹⁵ Ahlmanin Ylä-Satakunnan kihlakuntaan olivat vuonna 1771 kuuluneet: Pirkkala, Messukylä, Ruovesi, Kuru, Orivesi, Lempäälä, Vesilahti, Kangasala ja osa Pälkänettä. (Lahdes 1958, 22)

¹⁶ Tähän kategoriaan kuuluivat torpparien, itsellisten ja käsityöläisten lapset. (Sarkkola 2004, 175)

¹⁷ Sarkkola 2004, 275, 377–378.

Sammatissa emäntäkoulun perustaminen juonsi juurensa Elias Lönnrotin jättämään testamenttiin, jossa hän määräsi suurimman osan omaisuudestaan tyttöjen kansakoulua varten. Koulun perustaminen viivästy, koska Orimattilaan rakenteilla olevasta emäntäkoulusta haluttiin kokemuksia. Sammatissa pohdittiin, olisiko mahdollistaa yhdistää yleissivistävä opetus ja ammattikoulutus. Paikkakunnan isännät suhtautuivat aluksi varauksella kouluun, jossa opetettaisiin samoja taitoja kuin kotona. Alkuperäinen kansakoulusuunnitelma olisi sopinut paremmin maalaispitäjän päättäjille. Koulun rahoitus perustui testamentin varojen korkotuottoon, lukukausimaksuihin ja naapurikuntien rahoitukseen. Elias Lönnrotin nimeä kantavassa emännyskoulussa opetus alkoi vuonna 1897. Koulun omisti vuodesta 1935 lähtien Elias Lönnrotin testamentin pohjalta perustettu säätiö, jonka hallitukseen kuului koulun johtajan lisäksi Sammatin kunnallishallituksen ja kouluhallinnon määräämät edustajat. Koulun valvonnasta vastasivat maataloushallituksen opetusosasto ja kouluylhallitus, jonka kansakouluosaston alaisuuteen kuuluivat myös kansanopistot.¹⁸

Emännyskoulu ei täyttänyt emäntäkoululle asetettua ohjesääntöä, koska opetus kesti kolme kuukautta vähemmän kuin perinteinen emäntäkoulu. Koulu alkoi elokuun lopussa ja kesti 30 työviikkoa päättyen keväällä. Kesäkuukausien puuttuminen haittasi erityisesti puutarhaopetusta, mutta koulu sai huomautuksia myös karjatalouden heikosta opetuksesta. Kiitosta koulu sai ruokatalouden ja käsityön opetuksen moitteettomasta tasosta. Koulun opetushenkilökuntaan kuuluivat 1930-luvulla johtajatar Lyyli Bergman, Bertha Ervilä ja tuntiopettaja Helmi Ranne. Oppilaat olivat 17–21-vuotiaita ja kotoisin Sammatista tai sen lähikunnista, mutta vuosittain kouluun haki oppilaita ympäri Suomea. Oppilasmäärä pysyi koko 1930-luvun noin kolmessakymmenessä oppilaassa. Heistä 12 majoittui koululle, ja muut kulkivat kouluun pyörällä tai jalan. Vähävaraisuus ja pitkä koulumatka katsottiin perusteiksi, joilla saattoi saada koululta asunnon ja täyspidon. Oppilaiden sosioekonominen tausta vaihteli. Vuosittain osa opiskelijoista haki vapaaoiskelupaikkaa vähävaraisuuden perusteella. 1930-luvun loppua kohden vapaapaikkoja anottiin ja myönnettiin vähemmän, kun talouslama hellitti otettaan.¹⁹

Emäntäkoulujen opetusta lähestyn koulujen arkistomateriaalien ja oppikirjojen kautta. Aineistokokonaisuus koostuu opetusohjelmista ja -suunnitelmista, jotka tarkoittavat hyvin samanlaisia asiakirjoja. Opettajat ovat kirjanneet opetussuunnitelmiin kuhunkin oppiaineeseen käytettävissä olevat oppitunnit. Ahlmanin emäntäkoulun opetusohjelmissa oppiaineiden tunnit jaettiin tarkasti erilaisille aihekokonaisuuksille. Elias Lönnrotin Emännyskoulun opetussuunnitelmissa ei ole näin tarkasti kerrottu, kuinka monta tuntia käytettiin esimerkiksi

¹⁸ Korkiakangas Mailis 2013, 44, 49–51; Kallio 2002, 274–276.

¹⁹ KA, ELEA, Tilastot ja lukukausi-ilmoitukset (1909–1946); Korkiakangas Mailis 2013, 49–53.

ravintoaineoppiin, mutta tärkeimmät aihekokonaisuudet on lueteltu. Molempien koulujen arkistoissa on säilytetty ruokapäiväkirjoja, joihin on listattu emäntäkurssin aikana valmistetut ruoat.

Elias Lönnrotin Emännyskoulun valintaan vaikuttivat arkistoista löytyneet puheet ja oppilaiden kirjoittamat keskusteluiltojen²⁰ pöytäkirjat. Puheita löytyi sekä opettajien että oppilaiden kirjoittamina. Opettajien puheet oli kirjoitettu koulun aloitus- ja päätöstilaisuuksiin. Oppilaat taas pitivät puheita koulun juhliissa ja toveri-illoissa, joita koululla järjestettiin yhteishengen vaalimiseksi. Osa puheista oli kirjoitettu paikallisen Martta-yhdistyksen illanviettoihin. Keskusteluilta järjestettiin sunnuntaisin, jolloin sovellettiin asioimiskirjoitustaitoja sekä kehitettiin keskustelutaitoja opettajan johdolla. Samankaltaisia oppilaiden ja opettajien vapaasti kirjoittamia tuotoksia ei ollut esimerkiksi Ahlmanin koulujen arkistossa. Oppilaiden omat kirjoitukset antavat mahdollisuuden tarkastella oppilaiden maailmankuvaa, vaikka kyse ei ole päiväkirjatyylisestä täysin vapaasta kirjoittamisesta.

Opetussuunnitelmiin kirjoitettiin vain oppituntien aihepiirit, joten emäntäkouluissa käytetyt oppikirjat kertovat enemmän opetuksen sisällöstä. Olen valinnut koulujen opetussuunnitelmissa manituista kirjoista emäntä- tai kotitalouskouluihin tarkoitetut oppikirjat. Tällaisia kirjoja olivat Ahlmanin emäntäkoulun maatalousopissa käytetty *Ilta Miesmaan Maatalousoppi*, Elina Kanervion *Kodinhoito- ja ruokatavaraoppi*, Aino Voipion oppikirja *Kodin kasvatustyöstä II*, jota käytettiin sekä Ahlmanilla että Elias Lönnrotin Emännyskoulussa. Armas Ruotsalaisen *Pikkulapsi ja sen hoito* oli laajemmalle yleisölle suunnattu oppikirja, jota luettiin lastenhoidon tunneilla Elias Lönnrotin Emännyskoulussa. Kaarina Karin *Terveydenhoidon opas kodeille ja naisille* oli käytössä Ahlmanilla terveydenhoidon tunneilla ja Elias Lönnrotin Emännyskoulussa kirja oli lisälukemistona.

Emäntäkoulun tarjoaman roolin peilinä toimii muisteltu ja koettu emännys. Tarkoitukseni on selvittää, *miten emännyyttä rakennetaan muistitietokeruun vastauksissa*. Koulu- ja muistitietoaineistoissa ilmenevien erojen vuoksi on tärkeää pohtia, *miksi vastauksissa esitetty emännyyden kulttuuri eroaa emäntäkouluissa määritellystä emännyydestä*. Lähdeaineistoni koostuu kahdesta hyvin erilaisesta aineistokokonaisuudesta eli emäntäkoulujen aineistoista ja muistitietokeruun vastauksista. Aineistojen avulla voin analysoida kouluissa opetettua emännyyttä ja muistitiedon tarkoitus on tuoda esiin erilaisia tapoja olla emäntä. Ann-Catrin Östmanin tutkimuksen muistitietoaineiston naiset valitsivat ennemmin peltotyön kuin kotitaloustyöt.²¹ Tarkoitukseni on

²⁰ Keskusteluilloissa paikalla olivat oppilaat ja opettaja. Yksi oppilaista toimi alustajana, hän suunnitteli kysymykset valmiiksi, puheenjohtaja johti keskustelua ja sihteeri kirjoitti pöytäkirjaa. Keskusteluilloissa sovellettiin asioimiskirjoituksen harjoituksia, koska pöytäkirjaa pidettiin hyvin virallisesti, mutta aiheet olivat hyvin vapaamuotoisia ja tarkoitus oli saada aikaan yhteistä keskustelua. (KA, ELEA, Puheet (1909–1942), Runot, Toveri-iltojen ohjelmat ja keskustelutunnit.)

²¹ Östman 2000, 314.

eräällä tavalla haastaa emäntäkoulujen tarjoama emännyyden malli ja tutkia, millaiset yleisesti hyväksytyt kulttuuriset rajat emännyydelle asetettiin muistitietovastauksissa.

Suomen maatalousmuseo Sarka, Suomen sivistysliitto ja Maaseudun Tulevaisuus toteuttivat vuonna 2008 MoniNainen emäntä -kirjoituskilpailun, johon osallistui kaikkiaan 553 kirjoittajaa ympäri Suomea. Kirjoitusten aiheena oli emännuus. Kirjoittajia ohjattiin lisäkysymyksillä, jotka liittyivät emännän töihin, vapaa-aikaan sekä emännyyteen ennen ja nyt. Kirjoitustyyli oli vapaa, joten vastausten tyylit vaihtelivat proosasta runouteen ja pakinoihin. Kilpailun pohjalta koottiin teos *Emäntävoimaa*, johon valikoitiin muistelmia erilaisista emännistä. Tutkimukseni aikarajauksesta johtuen käytän työssäni vastauksia, jotka käsittelevät 1930-lukua. Kirjoittajat rajautuivat 70–80-vuotiaisiin kirjoittajiin, joista vanhimmat muistelivat kasvatustaan tai jopa omaa emännyyttään 1930-luvulla ja nuorimmat kirjoittivat puhtaasti äitinsä emännyydestä. Vastauksia valikoitui mukaan kaikkiaan 29.

Käyttämäni vastaukset ovat tyyliltään melko yhteneväisiä, eikä mukana ole yhtään runoa tai pakinaa. Suurin osa kirjoittajista oli valinnut elämäkerrallisen otteen vastaukseensa, ja he etenivät lapsuuden muistoista kohti aikuisuutta. Huomio keskittyi kirjoittajan valitsemaan elämänvaiheeseen, joten kerronta muuttui suurpiirteisemmäksi elämänkaaren edetessä. Vanhempiaan kuvailevilla vastaajilla kerronta keskittyi äidin avioliittovuosiin ja kirjoittajan omaan lapsuuteen tai nuoruuteen. Osa vastaajista häivytti itsensä tarinasta ja kirjoitti äidistään käyttäen kolmatta persoonaa, kun taas toiset puhuivat omista muistoistaan minä-muodossa ja äidistään kolmannessa persoonassa. Muutamat vastaajista olivat valinneet temaattisen lähestymistavan, osa heistä oli itse määritellyt teemat itse, mutta useimmiten jäljiteltiin kirjoituskilpailun ohjeessa mainittuja teemoja eli työtä, vapaa-aikaa ja emännyydessä tapahtunutta muutosta. Aineistoon kuuluu muutama välähdyksenomainen kertomus, jossa aikarajaus on hyvin lyhyt. Näissä vastauksissa emännyyttä lähestyttiin kertomalla yksi valikoitu muisto tai tapahtuma lapsuudesta. Kirjoittajien motiivina oli halu kertoa oma tai äidin elämäntarina. Joillekin vastaajista oli tärkeää vertailla emännyydessä tapahtuneita muutoksia. Vertailusta huolimatta vastaukset eivät olleet kovin kanta-aottavia, vaan elämäntarinat saivat täyden huomion.

Muistitiedolle annettu painoarvo vaihtelee tutkimuskysymyksen ja tutkijan intressien mukaan. Outi Fingeroos ja Riina Haanpää ovat jakaneet muistitiedon Jürgen Habermasin tiedonintressien²² tapaan

²² Habermasin epistemologinen teoria jakaa kulttuurien tutkimuksen kentän tiedonintressien suhteen kolmeen osaan. Tekninen tiedonintressin liittyy empiiris-analyttisten tutkimukseen, jonka tarkoituksena on selvittää teknistä tietoa ympäristöstä. Hermeneuttinen tiedonintressi liittyy perinteen ymmärtämiseen. Tarkoituksena on ymmärtää kulttuurisia ilmiötä, ei antaa yksiselitteisiä kaavoja yhteiskunnan toiminnasta. Emansipatorinen tiedonintressi liittyy valtaan ja perinteestä vapautumiseen. Tutkimusta ohjaa itsereflektio, joka on tyypillistä kriittisille yhteiskuntatieteille sekä filosofialle.

selittävään, ymmärtävään ja kriittiseen tutkimukseen. Selittävässä tutkimuksessa muistitieto täydentää ja elävöittää tutkimusta, mutta muistitieto ei ole pääosassa. Kriittisen muistitietotutkimuksen erottaminen ymmärtävästä muistitietotutkimuksesta on usein vain määrittelykysymys, mutta vahva kontekstualismi ja poliittisuus on yhdistetty kriittiseen kulttuuritutkimukseen. Sovellan kirjoituskilpailun satoa ymmärtävänä muistitietona, joten tarkoitukseni on tutkia muistitietokeruun vastaajien omia tulkintoja menneisyydestä. Tavoitteena on löytää merkityksiä ja ymmärtää kulttuuria, jonka osa muistitieto on.²³ Muistitieto ei ole täydentämässä emäntäkoulujen aineistoja, vaan sen tarkoitus on selittää emännyyden kulttuuria kirjoitettujen kokemusten avulla.

Vastaan tutkimuskysymyksiin analysoimalla emännyyden kolmea ulottuvuutta: karjanhoitoa, kodinhoitoa ja äitiyttä. Teemojen on tarkoitus tuoda esiin emännän työkentän laajuus, sekä esitellä ristiriitaisia rooliodotuksia, jotka liittyvät aikakauden naisihanteen ja agraariseen perinteeseen perustuvan emäntäkuvan kohtaamiseen. Emäntäkoulujen tärkeimmät ammatilliset opetuskokonaisuudet olivat maatalousoppi, ruokatalous, käsityöt ja puutarhanhoito. Puutarhanhoito jää työni teemojen ulkopuolelle, koska se liittyy emäntäkoulujen ja aikakauden kontekstissa vahvasti kotitalouden omavaraisuudesta huolehtimiseen. Puutarhanhoitoa ei voi verrata maatalousopetukseen, joten sen tutkiminen osana kotitaloutta olisi laajentanut aineistoa tarpeettomasti. Emännyyden kulttuuriin omaksutuista kotitalousideologian arvoista saa paremman kuvan perehtymällä ruokatalouden, kodinhoidon ja käsityötaitojen opetukseen. Ruokatalouden ja kodinhoidon oppikirjassa puhutaan taitojen lisäksi arvoista ja käytösmalleista, joita analysoimalla pystymme havainnoimaan emännyyttä roolina. Käsitöiden paikkaa puolusti niiden perinteinen rooli maatalousvaltaisessa yhteiskunnassa sekä niille annettu huomio muistitietokeruun vastauksissa.

Maatalouden parissa tehdyt työt ymmärretään selkeimmin ansiotyöksi maatilalla. Karjanhoito oli agraarisessa perinteessä emännälle määritelty työ, joten maatalousopetus avaa hyvin vanhan perinteen ja uusien näkemysten yhteenkietoutumista. *Miten emäntäkoulut vastasivat aikakauden maatalouden haasteisiin ja millainen merkitys karjanhoidolle annettiin emäntäkouluissa sekä emäntämuistoissa?* Kotitaloudenhoitoon liittyi uusia odotuksia kotitalousideologian myötä, joita lähestyn ruokatalouden, kodinhoidon sekä käsityöopetuksen avulla. *Miten uusiin vaatimuksiin vastattiin? Ja sulautuiko kotitalous emännyyden uudeksi määrittelijäksi, niin kuin aikakauden kotitalousideologian suunnannäyttäjät toivoivat?* Viimeinen ulottuvuus eli äitiys liittyi emännyyden

(Huttunen Rauno, `Habermas Jürgen`

[<http://filosofia.fi/node/5305#Tiedonintressiparadigma%20ja%20Habermasin%20Marx-tulkinta>]. Luettu 19.2.2018.)

²³ Fingerroos & Haanpää 2006, 36–40.

kokonaisvaltaisuuteen ja aikakauden naisihanteeseen. *Millaista äidin roolia emännän odotettiin seuraavan?* Hoivarooli liittyi erityisesti perheeseen, mutta myös laajemmin yhteisöön, jossa emäntä toimi.

1.2 Käsitteet ja metodologia

Emännuus on ollut vain naisten saavutettavissa, joten tutkimukseni aihe on vahvasti kytköksissä sukupuoleen. Sukupuolen merkitys on aina kulttuurisidonnainen, joten se vaatii määrittelyä. Sukupuolihistorian tutkija Jeanne Boydston on kysynyt, onko sosiaalinen sukupuoli paras analyysiväline tehdä naisia näkyväksi historiassa, vai johtaako liika kategorisointi jälleen luonnolliseen kahtiajakoon. Hän kysyy, onko sukupuoli sysännyt tutkimuksissa syrjään historiallisen subjektin. Jeanne Boydstonin mukaan historiantutkimuksessa pitäisi lähestyä sukupuolen prosessia pohtimalla kulttuurisia merkityksiä erilaisten sosiaalisten ja kulttuuristen ilmiöiden pohjalta.²⁴ Esitetty kritiikki johdattaa ajatuksemme takaisin tutkimuskysymykseemme ja tutkittavaan yhteiskuntaan.

Sukupuolentutkimuksen yhtenä lähtökohtana on sukupuolen ja seksuaalisuuden historiallisuus. Ne ovat käsitteitä, joiden merkitykset muuttuvat ajasta ja paikasta riippuen.²⁵ Näkemykset sukupuolisuhteista ja seksuaalisuudesta ovat vaihdelleet historian aikana. Naiseuden ja mieheyden normit nähdään muutoksessa tälläkin hetkellä, kuten ne ovat olleet koko historian ajan. Sukupuolen historiallisuus välittyy paitsi sukupuolijärjestelmän käsitteessä myös rooliteorioissa.

Kulttuurin ja uskonnon tutkimuksen parissa sukupuolen ymmärtämiseen järjestelmänä tai valtahierarkioina liittyy ongelmia. Tai ainakaan nämä teoriat eivät palvele tutkijaa niin hyvin kuin talouden ja politiikan aihepiirin tutkijoita. Professori Judith Butlerin tapa nähdä sukupuoli performanssina on yksi tapa käsittää sukupuoli muuna kuin järjestelmänä. Teorian lähtökohdat ovat radikaalit, sillä Judith Butler kieltää biologisen sukupuolen ja argumentoi sukupuolen olevan pelkkää kulttuurista ja tuotettua performanssia. Sukupuoli muodostuisi kokonaan teoista ja niiden tulkinnoista. Toiminnan eleet, teot ja toteutetut halut luovat illuusion sisäisestä ja järjestäytyneestä sukupuoliytimeistä. Hän perustelee ajatustaan pohtimalla, mikä on sukupuolen rakentumisen hetki. Sukupuoli ei ole vain kulttuurinen lisäys valmiiseen ihmiskehoon, joten biologinen sukupuoli ei automaattisesti tuottaisi sosiaalista sukupuolta, vaan sukupuoli pitäisi nähdä substanssina tai jatkuvana tekemisenä.²⁶ Emännyyden kohdalla performatiivisuus tarkoittaa esimerkiksi emännälle

²⁴ Boydston 2008, 564, 575–576, 578–579.

²⁵ Esim. Scott 1988, 30–35.

²⁶ Butler 2006, (suom. Pulkkinen ja Rossi 2006) 194–196, 229.

mielletyn työkentän hallintaa ja määrätyn vastuun ottamista perheen henkisestä sekä fyysisestä hyvinvoinnista. Emännuus näyttäytyy siis jatkuvana tekemisenä, jonka ympäristö tulkitsee emännälle ominaisen roolin täyttämisenä.

Judith Butler korostaa intersektionaalisuuden merkitystä. Alistussuhteet voivat liittyä esimerkiksi luokkaan, rotuun tai heteroseksismiin. Pitkä keskustelu naiskategorian yhtenäisyydestä päättyy Judith Butlerin ajatukseen, ettei ole vain yhtä naisen kategoriaa, jota täydennetään luokan tai etnisyyden tekijöillä. Sukupuoli on jotakin monimutkaisempaa ja muuttuvampaa. Hän puhuu identiteeteistä, joita poliittiset käytännöt synnyttävät, ja ymmärtää sukupuolen muuttuvana käytäntönä, joka pohjaa identiteettityöhön. Hänelle identiteetti tai sukupuoli eivät ole pysyviä järjestelmiä, vaan ne muuttuvat tavoitteiden mukaan.²⁷

Identiteetti on monimutkainen käsite, jota Judith Butler lähestyy hyvin toisenlaisesta näkökulmasta kuin monet filosofit. Hän kysyy: ”Missä määrin sukupuolen muodostusta ja sukupuolijakoa säätelevät käytännöt saavat aikaan identiteetin, subjektin sisäisen koherenssin, ja henkilön statuksen itseidentiteettinä?”²⁸ Sukupuolen muodostusta ohjaavat käytännöt rakentavat myös identiteettiä. Yhteiskunnassa määritellyt, ymmärrettävissä olevat sukupuolet pitävät yllä normeja ja jatkuvuutta biologiseen sukupuoleen. Nämä säätelevät käytännöt tuottavat ”oikeanlaisia” identiteettejä sukupuolinormien kautta. Tällöin sukupuoli näyttäytyy yhtenä totuutena.²⁹ Ajattelen, että Judith Butlerin mallissa toimijoina ovat yksilöt, jotka mukautuvat yhteiskunnan malliin. Samoilla toimijoilla on kuitenkin mahdollisuus muuttaa yhteiskunnan käsityksiä.

Sukupuoli ei ole palapeli, johon yksilö voi koota mitä tahansa ominaisuuksia. Sukupuolen performanssia määrittelevät yhteiskunnan säätelevät käytännöt ja hyväksytyt sukupuolen tekemisen tavat. Judith Butler sanoo, että sukupuoli on tekemistä, vaikkei tekijää ole olemassa ennen tekoa. Ymmärrän tämän tiedostamattomana tekemisenä, jota yksilö ei tietoisesti johda. Tai vasta tekeminen saa huomion kiinnittymään tekijään. Sukupuoli muodostuu niistä ilmauksista, joiden sanotaan olevan seurausta sukupuoli-identiteetistä. Hänelle ei ole olemassa tällaista kaikkea ohjaavaa sukupuoli-identiteettiä, vaan sukupuoli määritellään tekemisen seurauksena.³⁰

Lähden ajatuksesta, että emännuus on aseman lisäksi yleisesti ymmärretty rooli, jota naiset tuottavat toiminnallaan ja toistamalla tiettyjä käyttäytymismalleja. Dosentti Anne Ollilan mukaan emäntänimikkeen käyttöön liittyi arvovaltakysymyksiä. Suurtilojen emännälle titteli oli itsestäänselvyys,

²⁷ Butler 2006, 46–68.

²⁸ Butler 2006, 68–69.

²⁹ Butler 2006, 69.

³⁰ Butler 2006, 79–80.

mutta pientilojen vaimoille nimitys ei välttämättä kuulunut. Miniästä tuli emäntä vasta, kun anoppi luovutti emännyyden hänelle.³¹ Talon vanhat emännät ovat perinteisesti rakentaneet asemaansa tekemällä kodinhoidolliset työt.³² Emännyyttä on ilmaistu työnteolla ja määrätyn taidoin. Emäntäkouluissa oppilaille opetettiin arjessa tarvittavia taitoja, ja heitä valmisteltiin toimimaan emännän roolissa. Muistitietovastauksissa kirjoittajat pyrkivät täyttämään emännyyden kriteerit tai haastamaan ne.

Professori Alessandro Portelli on huomauttanut, että suullisen muistelun tarkoitus on nostaa esiin mielikuvitus, symboliikka ja halut. Väärätkin lausumat voivat olla psykologisesti oikeita, ja tämä totuus saattaa asiasisällöllisesti olla yhtä arvokas kuin luotettavimmat kuvaukset. Monet dokumentit, joita pidämme historiallisesti arvokkaina, perustuvat lopulta suullisiin lähteisiin ja ovat kirjoittajan valintaa. Muistitieto ei ole objektiivista, mutta tämä pätee lopulta kaikkiin lähteisiin.³³ Emeritusprofessori Jorma Kalelan mukaan on tärkeää, että tutkimuksessa kunnioitetaan kertojan omaa jäsenystä tapahtuneesta. Tutkijan on ymmärrettävä kertojan itseymmärrykseen vaikuttavat taustaehdot eli yhteiskunnalliset ja kulttuuriset olosuhteet, mutta tulkintaa ei voi rakentaa kertojan ohitse.³⁴

Kansainvälisen muistitietotutkimuksen tuloksia on hyödynnetty suomalaisessa historian tutkimuksessa jo 1980-luvulta lähtien. Muistitietotutkimuksen avulla on haluttu laajentaa menneisyyden tulkintoja ja vallitsevia totuuksia. Kansainvälisesti tutkimuksen ytimessä ovat olleet marginaaliryhmät, arjen historia tai sellaiset yhteisöt, joista ei ole olemassa muita lähteitä. Muistitieto voi olla tutkimuksessa lähde tai tutkimuksen kohde. Suomalaisen muistitietotutkimuksen erikoisuus ovat laajat kirjoitetut lähdeaineistot. Kansainvälisesti muistitiedolla (oral history) viitataan puhuttuun historiaan, mutta Suomessa muistitietotutkimus hyödyntää myös kirjoitettuja muistoja.³⁵ Kirjoitettuja muistoja tulkitessaan tutkijan on kiinnitettävä huomiota hieman eri kysymyksiin kuin haastatteluihin perustuvassa muistitiedossa.

Folkloristi Jyrki Pöysä on kirjoittanut kilpakirjoitusaineistojen käytöstä tutkimuksessa. Muistitietoon pohjautuva kirjoitus poikkeaa kirjeestä tai päiväkirjasta siinä mielessä, että osallistuja kirjoittaa muistonsa vasta kirjoituskilpailun ilmoituksen nähtyään. Tekstiä ei siis ole valmiina, vaan se tuotetaan. Kilpailuihin osallistuvat ne, jotka kokevat, että heillä on jotakin kerrottavaa. Kirjoitettu

³¹ Ollila 1993, 126.

³² Ollila 1993, 125; Östman 2000, 183–184.

³³ Portelli 2006 (suom. Salla Kivilaakso-Mandes ja Saana Viertomanner) 57, 59.

³⁴ Kalela 2006, 83–84.

³⁵ Fingerroos & Haanpää 2006, 26–28.

teksti on usein huolitellumpaa ja suunnitellumpaa kuin puhuttu. Kirjoitetussa tekstissä esiin nousee kuviteltu minä, koska tekstiä on helpompi rakentaa omien odotusten ja tavoitteiden ympärille. Osallistujat rakentavat vastauksensa helposti elämäkertatavaksi ympärille. Tällöin katsotaan ajassa taaksepäin suuriin kertomuksiin³⁶ tukeutuen, ja kootaan elämästä itsensä näköinen kokonaisuus. Osallistujia ei pysty samalla tavalla kuin haastattelutilanteissa ohjailemaan kysymyksiin, eikä tutkija voi esittää aineistolle lisäkysymyksiä.³⁷ Esimerkiksi tapahtumien ajoittamisen kannalta tämä on joskus hankalaa. Talvi- ja jatkosota mainitaan lähes kaikissa aineistoni vastauksissa, joten niiden avulla muistot voidaan jakaa 1930-luvusta ja 1940-luvusta kertoviin tapahtumiin. Tästä huolimatta muistojen kronologia ei aina ole yksiselitteinen, sillä vastauksessa saatetaan tehdä yllättäviä siirtymiä ajassa eteen- ja taaksepäin.

Jyrki Pöysän mukaan kirjoitusten tyyli saattaa selittää tapahtumia, ja hän suosittelee genreanalyysia tutkimuksen tueksi.³⁸ Omassa aineistossani vastaukset oli kirjoitettu elämäkerralliseen tyyliin. Muutamit kirjoittajat olivat eritelleet tekstin osiin eli käyttivät alaotsikoita kertoakseen emännän vapaa-ajasta ja työstä. Kerronnan erot eivät kuitenkaan olleet niin merkittäviä, että genreanalyysi näin pienen aineiston kanssa olisi kovin hyödyllinen. Aineistoa eritellessäni olen pitänyt mielessäni neuvot kirjoitustyylin vaikutuksista sisältöön ja tulkintaan. Jyrki Pöysä esittelee Pauliina Latvalan tavan jaotella aineisto kerrontatavan mukaan muun muassa elämästä ja sukupolvista kertoviin vastauksiin.³⁹ Tällaiset kerronnan erot huomaan myös omassa aineistossani, sillä osa kirjoittajista haluaa tuoda esiin sukupolvien väliset erot, toiset taas keskittyvät elämäntarina.

Olen tulkinut muistitiedon kirjoitettuja kokemuksia osana emännyyden kulttuuria. Muistitietoon liittyy Jorma Kalelan mukaan sisäinen ja ulkoinen lähdekritiikki eli kirjoituspäämäärän lisäksi on tärkeää, ja jopa hedelmällisempää pohtia, miksi kirjoittaja muistaa tapahtumat esittämällään tavalla.⁴⁰ Olen pyrkinyt nostamaan esiin syitä, jotka selittäisivät muistolle annettua merkitystä. Kertomukset olivat usein melko lyhyitä, pisimmät kymmenen sivua pitkiä, joten jokaisella muistolla on paikkansa kertomuksen kokonaisuuden kannalta. Olen vertaillut vastauksien kerrontaa ja suhteuttanut kerronnan tapoja toisiinsa. Kuinka monessa vastauksessa miehisistä ulkotöistä puhuttiin yleisesti?

³⁶ Suuret kertomukset muodostavat todellisuuskäsityksemme, johon yksittäiset arjen tapahtumat liitetään. Esimerkiksi miehen ja naisen välinen suhde etenee kulttuurissamme tavallisesti seurustelusta, avioitumiseen, perhe-elämään ja kuolemaan. Tällainen ideaali elämäntavaksi pyritään tiedostamattomasti rakentamaan myös omaan elämäntarina. (Pöysä 2008, 238.)

³⁷ Pöysä 2006, 228–229, 230, 238.

³⁸ Pöysä 2006, 231.

³⁹ Pöysä 2006, 231–233.

⁴⁰ Kalela 2006, 75.

Onko näillä kertomuksilla yhdistävää tekijää, kuten vastaajan ikä, viljelmän koko tai perhetilanne? Millaisia muita suhtautumistapoja miesten töihin on ollut?

Etnologian professori Pirjo Korkiakangas on väitöskirjassaan Maurice Halbwachia seuraten tutkinut kollektiivista muistia, joka säilyy ryhmien ja erityisesti instituutioiden ylläpitämänä. Kollektiivinen muisti on aktiivista yhdessä tuotettua ymmärrystä. Muistelijat ovat yksilöitä, mutta he toimivat tietyn yhteisön jäseninä. Maurice Halbwachin kollektiivisen muistin käsitteeseen liittyy joitakin ongelmia, sillä hänen jaotteluaan historialliseen ja kollektiiviseen muistiin on pidetty ongelmallisena. Uusin tutkimus puhuu usein sosiaalisesta muistista, jolla tarkoitetaan muistia, joka voidaan jakaa läheisten ihmisryhmien kanssa. Erona kollektiiviseen muistiin on Pirjo Korkiakangaan mukaan yhteisöjen koko. Kollektiivinen muisti on lähempänä yleisempää kulttuurista tai historiallista lähestymistapaa, ja sosiaalinen muisti liittyy rajattavissa oleviin yhteisöihin.⁴¹ Käytän termiä kollektiivinen muisti, koska kyseessä on laaja yhteisö erilaisia kirjoittajia, jotka muistelevat emännyyttä. Kollektiivinen muisteluaines on osa emännyyden kulttuuria, johon muistelijat haluavat itsensä liittää. Osa vastaajista ei noudattele kollektiivista muistia, vaan he ottavat vastauksissaan kantaa emännyydelle asetettuihin kriteereihin.

Kollektiivinen ja henkilökohtainen muisteluaines sekoittuvat kertomuksissa. Kirjoittajien kerronnassa näkyy hyvin samanlaisia valintoja, mutta toisaalta kirjoituksissa on myös henkilökohtaisia muistoja, jotka tekevät kertomuksesta yksilöllisen. Monissa vastauksissa henkilökohtaiset muistot jäsentävät kertojan emännyyttä. Pirjo Korkiakangaan mukaan omaelämäkerrallisestakin muistelusta löytyy kulttuurisesti yleistä ja yksityistä muistelua. Kollektiivisen muistin rinnalla kulkee yksilöllinen muisti. Kollektiivinen muisti täydentää muistelua ja tekee kertomuksesta ehyen. Pirjo Korkiakangas antaa tulkinnan avuksi ohjeen tarkkailla kertojan kielellisiä valintoja. Kuka toimii kertojana, ja liittyykö kerrontaan muita henkilöitä, joiden kertomaan tapahtumaan muisto saattaa liittyä.⁴² Emäntäkertomuksissa kollektiivinen muisteluaines täyttää arjen muistoja. Kirjoittajat käyttävät usein passiivia kertoessaan maalaiselämästä 1930-luvulla, jolloin herää kysymys, liittyykö muistelu yleisiin käsityksiin ja normeihin vai henkilökohtaisiin muistoihin.

Professori Seppo Knuutila on huomauttanut, kuinka monella tavalla menneisyys voidaan esittää. Menneisyyden tulkintoja koskevat ristiriidat ovat inhimillisiä, koska tapahtuneiden ja kerrottujen tosiasioiden merkitykset ovat moniäänisiä. Erilaisia tulkintojen tapahtuneesta syntyy kuin luonnostaan.⁴³ Nostalgia on yksi käsite, jolla puretaan menneisyyden kaipuuta erilaisissa

⁴¹ Korkiakangas Pirjo 2006, 127–128.

⁴² Korkiakangas Pirjo 2006, 129–131.

⁴³ Knuutila 2007, 7–8.

kulttuurituotteissa, kuten kirjallisuudessa, elokuvissa, musiikissa tai muistitiedossa. Talous- ja sosiaalishistorian dosentti Hanna Kuusi korostaa, ettei nostalgia tarkoita, että menneisyyteen haluttaisiin välttämättä palata, vaan kysymys on menneisyyden kokemisesta nykyhetkessä. Hanna Kuusen mukaan oleellista onkin, millaiseksi hyvä menneisyys kuvataan ja mitä menneisyydestä nostetaan esiin.⁴⁴ Pirjo Korkiakankaan mukaan nostalgia on yksi keino, jolla muistelija elävöittää muistojaan surumielisyydellä ja haikeudella. Nostalgiaa tarkastellaan yleensä muistelun sävyttäjänä, joka liittyy kollektiiviseen muistiin, sillä nostalgiaa määrittelevät usein kulttuurisesti opitut käsitykset.⁴⁵ Omassa muisteluaineistossani emännät nostalgisoivat usein samoja emännyyden osalualueita. Tämä osoittaa jonkinlaista yhteisymmärrystä siitä, mikä emännyyden kulttuurissa on muuttunut aikojen saatossa.

1.3 Maaseudun naiset historiantutkimuksessa

Ensimmäiset suomalaiset historiantutkimukset, joissa keskityttiin erityisesti maaseudun naisiin, kirjoitettiin 1900-luvun puolivälissä. Sukupuolihistorian juuret ovat naisten näkyväksi tekemisessä. Erilaiset historiikit olivat ensimmäinen keino nostaa naiset miesten rinnalle.⁴⁶ Miehet muodostuivat nopeasti vertailukohdaksi naisten järjestäytymistä ja työntekoa käsittelevissä tutkimuksissa. Tämä näkökulma on myöhemmin kyseenalaistettu, ja naistutkimusta on pyritty tekemään naisten omista lähtökohdista. Sukupuolihistoriassa on alusta asti nostettu esiin metodologisia ja lähdekriittisiä haasteita lukea samoja lähteitä uudelleen toisesta näkökulmasta. Tutkimukset ovatkin heti 1980-luvusta alkaen olleet usein monitieteellisiä, ja niissä on hyödynnetty sukupuolentutkimuksen metodologisia käsitteitä.⁴⁷

Emäntien työtaakka oli yksi tapa lähestyä naisten elämää maatalousvaltaisessa Suomessa. Elli Saurion⁴⁸ (1899–1966) vuonna 1947 julkaistu taloustieteen väitöskirja *Maalaisemännän ajankäyttö suhteessa talouden laatuun ja henkilörakenteeseen* selvitti maalaisemäntien ajankäyttöön vaikuttavia tekijöitä. Väitöskirjan aineistona toimi ajanseurantakysely, johon osallistui ympäri Suomen 467

⁴⁴ Kuusi 2007, 129.

⁴⁵ Korkiakangas, Pirjo 1996, 37–38.

⁴⁶ Katainen, Kinnunen, Packalén & Tuomaala 2005, 33–35.

⁴⁷ Markkola & Östman 2014, 45–46.

⁴⁸ Elli Saurio (1899–1966) oli kodin taloustieteen professori vuosina 1950–1966 ja Marttaliiton toiminnan johtaja 1935–1947. Hän aloitti Marttaliitossa kotitalouskonsulenttina 1920-luvulla. Kansantalousopintojen ohella Saurio jatkoi toimintaansa Marttaliiton sihteerinä 1930-luvulla. Hän teki opintomatkoja Pohjoismaihin ja Saksaan kehittäen martojen neuvontaa opintomatkojen pohjalta.

(Kervinen Aila, `Saurio, Elli (1899–1966)` [<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/4944>]. Luettu 19.2.2018; Vesterbacka Kirsi, `Elli Saurio` [<http://www.marttaperinne.fi/henkilot/elli-saurio/>]. Luettu 19.2.2018.)

emäntää.⁴⁹ Aineistoon kuului lyhempiäaikainen seuranta vuosina 1934–1935 ja pidempi 12 viikon seuranta vuosina 1936–1937. Vapaaehtoiset osallistujat kerättiin Marttaliiton toimittaman *Emäntälehd*en lukijoiden joukosta. Elli Saurio huomauttaa, että tutkimusaineiston tilarakenne ei vastaa Suomen tuolloista tilarakennetta, vaan 5 hehtaarin viljelmien osuus vastasi vain puolta ja 10–15 hehtaarin sekä tätä suurempien tilojen osuus oli lähes kaksi kertaa suurempi verrattuna tilojen määrään valtakunnallisesti.⁵⁰ Aineistonkeruuta ei suoritettu satunnaisotannalla, mikä asettaa tutkimukselle tietynlaisia varauksia. Elli Saurio on kuitenkin avoin aineistonsa puutteiden kanssa. Emäntien ajankäytöstä 1930-luvulla ei ole olemassa muita tutkimuksia, joten tutkimus on pioneeriasemassa. Suhtaudun tutkimukseen kriittisesti aineistonkeruun menetelmän vuoksi, mutta puutteistaan huolimatta tutkimus antaa vertailukohtaa muistitietoaineiston arjen kuvaukselle.

Maaseutuväestö ei ollut 1800–1900-lukujen vaihteessa homogeeninen yhteisö, vaan sääty- ja varallisuuserot vaikuttivat ihmisten elämään. Professori Pirjo Markkola⁵¹ on tutkinut maaseudun naisten työntekoa ja dosentti Ann-Catrin Östman⁵² talonpoikaistilojen töiden sukupuolittuneisuutta. Omassa tutkimuksessani en rajaa emännyyttä sosiaaliluokan mukaan, mutta sosioekonomiset erot tulevat esiin aineistoissa, ja otan ne analyysissä huomioon. Lähden ajatuksesta, että 1930-luvulla emännäksi itseään kutsuivat sekä suurtilallisten että pientilallisten rouvat. Oletan, että emännyyden kulttuurissa olisi jopa eroja eri yhteiskuntaluokkien välillä.

Emännän ammattia on monissa tutkimuksissa lähestytty isännän ja emännän välisen työnjaon kautta.⁵³ Työnjako luo pohjaa työni teemoihin, joiden kautta lähestyn emännyyttä. Ann-Catrin Östmanin *Mjök och Jord* on ollut tutkimuskysymykseni kannalta tärkeä tutkimus, sillä tutkimusaineistona on käytetty muistitietokeruun vastauksia. Tutkimuksen aikarajaus on pidempi ja tutkimuskysymys keskittyy sukupuolitettuun työnjakoon maataloudessa, joten tutkimuksessa ei oteta kantaa esimerkiksi kotitaloudenhoitoon. Karjanhoito on työnjaossa määritelty vahvasti naisille, mutta karjanhoidon merkitys on muuttunut historian aikana. Karjanhoidon työnjaossa tapahtuneet muutokset, jotka liittyivät sukupuolikäsityksiin ovat yksi Ann-Catrin Östmanin tutkimustulos.⁵⁴ Emännän ammatin ristiriitaisuutta aikakauden naisihanteeseen on tutkinut dosentti Anne Ollila teoksessaan *Suomen kotien päivä valkenee*. Tutkimuksessa esitellään Marttajärjestön

⁴⁹ Näistä 376 osallistujaa oli kotoisin maanviljelijätaloudesta, joissa oli vähintään kaksi lehmää. Saurio jaotteli aineiston maanviljelijä- ja ei-maanviljelijätalouksiin. Hän perusteli määrittelyä lehmäluvun yhteydellä naistyövoiman tarpeeseen. (Saurio 1947, 26)

⁵⁰ Saurio 1947, 18, 25–26.

⁵¹ Markkola 1989.

⁵² Östman 2000.

⁵³ Esimerkiksi Ann-Catrin Östman; *Mjök och Jord*, Pirjo Siiskonen; Talonpoikasinaisen roolin muutos, Matti Peltonen; Työjakososiaalisena tilana.

⁵⁴ Östman 2000, 311, 313.

toiminnan muotoutumista. Hänen tutkimustaan peilaan emäntäkoulujen opetukseen, koska naisyhdistysten neuvonnassa oli monia samanlaisia piirteitä emäntäkoulujen opetuksen kanssa.

Emäntäkoulujen historiaa on esitetty lähinnä historiikeissa. Leena Sarkkola on kirjoittanut teoksen *Ahlmanin hengessä 1904–2004*, jossa käsitellään sekä maamies- että emäntäkoulun historiaa. Koska kirja antaa kattavat tiedot opetuksesta ja koulun kehityksestä, olen hyödyntänyt sitä tutkielmassani. Elias Lönnrotin Emännyskoulun historiasta on kirjoitettu muutama historiikki, mutta koulun historiaa ovat käsitelleet myös Mailis Korkiakangas väitöskirjassaan *Lönnrotista Laureaan* sekä Veikko Kallio kirjassaan *Sammatti Elias Lönnrotin kotipitäjä*. Oppilaitosten historiaa on tutkittu jo ennestään hyvin, joten voin omassa työssäni keskittyä opetettuun emännyyden kulttuuriin ja opetuksen sisältöön. Emäntäkoulujen opetusta ei ole tutkimuksen piirissä kovin paljoa analysoitu. Kasvatustieteen tohtorin Mailis Korkiakankaan väitöskirja liittyi ammattiopetuksen vaiheisiin ja dosentti Mervi Kaarninen sivuaa Ahlmanin emäntäkoulun opetusta teoksessaan *Nykyajan tytöt*, mutta muuten emäntäkoulut ovat jääneet melko sivuun tutkimuksen saralla. Maalaisemäntien koulutusta on lähestytty enemmän naisjärjestöjen neuvontatyön kautta, mutta emäntäkoulut ovat myös olleet yksi tärkeä vaihe emäntien ammattitaidon määrittelijöinä.

Kotitalousideologian vaikutuksia sivutaan monissa tutkimuksissa. Anne Ollilan tutkimuksessa kotitalousideologian luomalla naisihanteella on vahva merkitys Marttaliiton toiminnan ohjenuorana. Visa Heinosen tutkimuksessa *Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki* nostetaan esiin kotitalousneuvonnan merkitys kuluttajaideologian muotoutumiselle 1900-luvun alussa. Mervi Kaarninen on tutkimuksessaan *Nykyajan tytöt* lähestynyt tyttöjen koulutusta 1920- ja 1930-lukujen Suomessa, ja nostanut esiin kotitalousideologian vaikutuksia koulujen opetusohjelmiin sekä tyttöjen ammatinvalintaan.

Kotitalousideologiaa ei luotu Suomessa, vaan kotitaloudenhoitoon liittyvät ajattelutapojen muutokset juontavat juurensa pitkään kehitykseen ja teollistumiseen. Yhdysvalloissa monet toimijat, muun muassa kotitalousjärjestöt ja yrityssektori, ovat olleet kehittämässä kotitaloudenhoidon uusia standardeja, joita myöhemmin seurattiin Suomessa. Anne Ollilan mukaan Yhdysvallat edustivat esikuvaa kotitalousopetuksen järjestämisessä. Saksa muodostui toiseksi innoittajaksi, josta esimerkiksi Laura Harmaja toi vaikutteita Suomeen.⁵⁵ Elli Saurion väitöskirjassa esitellään ensimmäiseksi yhdysvaltalaisen sosiologien ajankäyttötutkimusta ja kotitaloustieteen runsasta tutkimusperinnettä. Saksalaiset ja ruotsalaiset tutkimukset antoivat vertailukohtaa, mutta tuoretta yhdysvaltalaista kotitaloustutkimusta oli saatavilla runsaasti, ja suomalainen tutkimus halusi seurata

⁵⁵ Ollila 1993, 107.

perässä.⁵⁶ Yhdysvaltoihin peilaavana tutkimuksena toimii professori Susan Strasserin tutkimus *Never Done* ja Barbara Ehrenreichin & Deirdre Englishin *For Her Own Good*. Yhdysvallat toimivat hyvänä vertailukohtana suomalaiselle kotitalousideologialle, sillä yhteiskuntien erilaisuus tuo esiin eroja ja yhtäläisyyksiä kotitalousideologian soveltamisessa.

Äitiyttä on tutkittu historiatieteessä paljon. Suomalaisessa perhekäsityksessä tapahtuneita muutoksia on tutkinut dosentti Kai Häggman *Perheen vuosisata* -teoksessaan. Tutkimus keskittyy enemmän 1800-luvun lopun perhekäsityksen muutokseen, joten modernista äitiydestä yhdysvaltalaisena vertailukohtana toimii sukupuolentutkimuksen professorin Rima Applen *Perfect Motherhood* -teos. Suomessa naishistorian kenttään liittyy myös yhteiskunnallisen äitiyden tutkimus. Professori Irma Sulkunen on tutkinut kansalaisuutta 1900-luvun alussa. Kirjassaan *Naisen Kutsumus*, hän keskittyy nimenomaan naiskansalaisuuden muovautumiseen politiikan kentällä. Johanna Annola on väitöskirjassaan *Äiti, emäntä, virkanainen ja vartija* tutkinut köyhäintalojen johtajattaria 1800–1900-lukujen vaihteessa. Hänen tutkimuksensa esittelee hyvin, mitä yhteiskunnallinen äitiys käytännössä tarkoitti.

Oma tutkimukseni asemoituu sukupuolihistorian piiriin. Aikaisemmista tutkimuksista poikkeavat aineistoni tuovat yhden uuden näkökulman tarkastella emännyyttä 1930-luvulla. Tavoitteeni on avata keskustelu, miten emännyyttä voidaan jäsentää roolina, ja kuinka rooliodotuksiin on vastattu. Aikaisempi tutkimus on keskittynyt paljon työnjakoon isännän ja emännän välillä, mutta emännän ammattia ei ole lähestytty näin kokonaisvaltaisesti. Ehkä uusi tapa tarkastella emännyyttä herättää lisää kysymyksiä yleisestikin sukupuoleen ja sen ilmaisemiseen liittyen.

2. Muuttuva maaseutu ja emännyys

Puhuessamme vanhasta maataloudesta mieleemme tulevat suuret perheet, jotka ovat tehneet töitä yhdessä perinteisin työtavoin. Maaseutu on nähty hyvin staattisena suomalaisuutta määrittelevänä ympäristönä, jonka modernisoitumisesta puhutaan vasta 1960-luvun yhteydessä. Suomalainen maaseutu ja maatilat ovat pyrkineet vastaamaan yhteiskunnan muutokseen. Muutosta on ohjattu erityisesti hallinnon ja järjestöjen tahoilta. Suomalaiseen agraariseen maalaisyhteisöön liittyy monia myyttejä, jotka pitävät yllä mielikuvaa muuttumattomasta maaseudusta. Maatalouden modernisoituminen oli pitkä prosessi. Tämän kehityskulun aikana maalaisyhteisö muuttui ja maatalan työnjakoa keskusteltiin uusiksi. Maataloudessa tapahtuneet muutokset heijastuivat emäntien

⁵⁶ Saurio 1947, 11–14.

työkenttään, kun karjatalouden asema lopulta vakiintui, ja maidon laatukriteerit kiristyivät meijereiden myötä.⁵⁷ Työnkuvan muutosten lisäksi 1900-luvun alkua leimasi uusi kansalaisihanne, jolla oli vaikutuksensa myös nuorten naisten koulutukseen.⁵⁸

2.1 Omavaraistaloudesta maitotalouteen

Suomen väestönkasvu 1800-luvun alussa osoitti maataloustuotannon merkityksen ja tarpeen uudistuksille. Pienillä maatiloilla viljelijä perheineen eli omavaraistaloudessa, joten tiloilta myytiin hyvin vähän maataloustuotteita eteenpäin. Valtio osti viljaa ulkomailta, koska oman maan tuotannosta ei riittänyt tarpeeksi viljaa myyntiin. Suomessa oli otettu askelia kohti vaihdantaan perustuvaa maatalousmallia, mutta muutos vaati aikaa. Nälkävuodet 1860-luvulla todistivat kouriintuntuvasti maatalouden heikon tilan. Vuosisadan loppupuolella maitotalouden taloudellinen merkitys nousi viljatalouden edelle. Maitotalous oli riippuvainen kasvintuotannosta, joten maatilojen tuottavuuden kehittyminen heijastui kaikille maatalouden osa-alueille.⁵⁹

Lehmiä oli aikaisemmin pidetty lannantuotannon takia ja maitoa lypsetty lähinnä kesäisin. Suomen maataloutta ohjattiin 1900-luvun alussa vahvasti karjatalouden suuntaan. Tavoitteena oli tuottaa maitoa ja voita vientituotteiksi.⁶⁰ Karjatalouden tuotteiden vientimarkkinoita oli tuettu vuodesta 1835 lähtien, jolloin ryhdyttiin maksamaan vientipalkkioita muualle kuin Venäjälle tai Ruotsiin viedylle voille. Venäjän vienti oli kasvanut 1800-luvun alussa, jonka seurauksena niittypinta-ala oli jo kasvanut Itä-Suomessa. Vientipalkkiot eivät yksin ratkaisseet karjatalouteen siirtymistä, koska niityt ja pellot olivat niin huonokuntoisia, ettei karjamäärän kasvu ja maitotalouteen siirtyminen ollut mahdollisia ennen 1800-luvun loppua.⁶¹

Karjatalouteen siirtyminen vaati vaihdantataloutta, jossa maanviljelijä tuottaisi maitotaloustuotteita myyntiin. Kysymys oli ajattelutavan muutoksesta, joka toteutuakseen tarvitsi muutakin kuin vientipalkkioiden tarjoaman edun. Tällainen pakkotilanne syntyi nälkävuosien aikaan. Omavaraistalous ei katovuosien aikana ollut mahdollista, vaan oli pakko siirtyä väliaikaisesti vaihdantatalouteen. Lopullinen siirtyminen maitotalouteen oli kiinni eläinten ruokintamahdollisuuksien kohentamisesta 1800-luvun lopulla ensin Uudellamaalla ja vasta vuosikymmen myöhemmin Varsinais-Suomessa sekä Hämeessä. Etelä-Karjalassa ja

⁵⁷ Östman 2000, 228–231.

⁵⁸ Kaarninen 1995, 35, 40–41.

⁵⁹ Östman 2004, 19; Niemelä 2008, 111–112; Soininen 1974, 409–412; Jutikkala 1958, 313–316.

⁶⁰ Vihola 1991, 368.

⁶¹ Niemelä 2008, 84, 92–93.

Karjalankannaksella ei tapahtunut samanlaista nopeaa siirtymää Pietarin viennin vuoksi. Itä-Suomessa kysymys oli pidemmästä kehityksestä ja karjamäärä oli kasvanut tasaisemmin koko 1800-luvun.⁶²

Maitotalouteen siirtyminen oli merkityksellistä työnjaon kannalta. Pienten maalaisyhteisöjen työnteon normeja on kuvattu joustamattomiksi. Työnjaon rikkominen saattoi uhata jopa talon kunniaa.⁶³ Karjanhoito laskettiin agraarisessa yhteiskunnassa kotitöiden piiriin ja oli pitkään miehille häpeällistä työtä.⁶⁴ Naiset vastasivat karjanhoidosta ja kotitaloustöistä, mutta tämän lisäksi he osallistuivat peltotöihin tarpeen mukaan. Professori Matti Peltonen on lähestynyt maaseudun työnjakoa elämänpiirin ja alueellisuuden näkökulmasta. Metsät ja julkiset tiet olivat alueita, joilla vain miehet pääsääntöisesti työskentelivät. Naiset osallistuivat moniin peltotöihin, kuten sadonkorjuuseen, niittoon ja puintiin, mutta kyntö kuului miesten tehtäviin. Maantieteelliset erot työnjaossa olivat huomattavia, esimerkiksi Suomen Talousseuran keräämien tilastojen mukaan Vaasan ja Oulun lääneissä 1800-luvun alkupuolella naiset tekivät huomattavan osan kyntötöistä.⁶⁵

Maatilan pihapiirin työnjakoon vaikutti 1800-luvun lopun uusi perheihanne. Ihanne kotona työskentelevästä perheenäidistä yleistyi vähitellen muidenkin kuin säätyläisten keskuudessa, kun monet naisjärjestöt nostivat ihanteen esikuvakseen. Äitiä korostettiin lasten kasvattajana ja kodin hengen luojana. Luonnollisesti kaikissa perheissä äidillä ei ollut mahdollisuutta jäädä kotiin, mutta ihanne vakiintui ja sai 1900-luvun alussa uutta puhtia kotitalousideologiasta. Mikäli maatilalla oli mahdollisuus pitää useampaa apulaista, saattoi emäntä vähentää navettatöiden määrää ja käyttää aikaansa enemmän kotitöihin.⁶⁶

Varallisuuserot olivat todellisuutta myös maaseudulla. Varakkaampaan ratsutilallisten ryhmään kuuluivat talolliset, jotka olivat 1800-luvun lopulla lunastaneet säätyläisten ratsutiloja itselleen. Ratsutilalliset muodostivat maaseutueliitin ja tekivät eroa pienempiin tiloihin omaksumalla säätyläisten tapoja. Torpparilaitos vahvistui 1800-luvun alussa, jolloin esimerkiksi Etelä-Hämeessä 40 prosenttia taloista oli torppia. Torppia perustettiin erityisesti läntiselle viljelyalueelle, joten Karjalassa vastaava prosentuaalinen osuus oli vuonna 1805 vain 9 prosenttia. Torpparikysymys muuttui yhteiskunnalliseksi 1800-luvun lopussa, kun väestönkasvun seurauksena torppariksi pyrkivien määrä kasvoi, ja vuokraisännät näkivät mahdollisuutensa kiristää vuokraehtoja. Maaseudun

⁶² Vihola 2004, 238–240, 242, 246, 248–250.

⁶³ Peltonen 1999, 47; Östman 2000, 232–234.

⁶⁴ Östman 2000, 217–219, kts. myös Siiskonen 1983, 37.

⁶⁵ Peltonen 1999, 38–41.

⁶⁶ Ollila 1993, 268; Östman 2004, 66; Häggman 1994, 184–185, 199–200.

tilaton väestö oli yhteiskunnan heikoimmassa asemassa, sillä heillä ei ollut samanlaista kiinnostusta maahan kuin torppareilla. Mökkiläiset tai mäkitupalaiset asuivat vuokramaalla. Itä-Suomessa oli tapana majoittaa työväki työnantajan talouteen. Puoluekentän aktivoituminen yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden myötä avasi keskustelun viljelysmaan järjestämisestä tilattomalle väestölle.⁶⁷

Pirjo Markkolan ja Ann-Catrin Östmanin tutkimuksissa tulee hyvin esiin sosioekonomisen aseman vaikutus työnjakoon. Palkollisten työ ei noudatellut tarkasti sukupuolirajoja, vaan esimerkiksi piiat osallistuivat kyntöön aputyövoimana.⁶⁸ Pirjo Markkola on tutkinut maatyöläisnaisten elinkeinoja ja todennut, että kaikki työ otettiin vastaan. Nämä naiset tekivät usein kaikista vähiten arvostetut työt, he tekivät päivätöitä pelloilla kylvö- ja sadonkorjuu-aikaan, osallistuivat ojankaivuuseen, kehräsivät, käsittelivät pellavaa ja kutoivat myyntiin. Tilattoman väestön elanto oli hyvin riippuvainen tilallisten tarjoamista töistä.⁶⁹

Naisten työkenttä oli muissakin tapauksissa joustavampi. Monilla alueilla naiset osallistuivat aikakauden naisihanteesta poiketen esimerkiksi sadonkorjuutöihin. Samanlaista joustoa ei löytynyt miehiltä naisten töihin. Tämä joustamattomuus teki tilanteen, jossa miesten työt olivat naisille jollakin tasolla tuttuja, mutta naisten työt saattoivat olla miehelle hyvinkin vieraita. Töiden järjestäminen oli helpointa, jos perheeseen syntyi sekä tyttö- että poikalapsia. Tilanteet, kuten yllättävät sairastumiset, pakottivat perheet joustamaan työnjaossa.⁷⁰

Sisällissodan jälkeen voimaan tulleiden yhteiskunnallisten uudistusten tarkoituksena oli taata yhteiskuntarauha. Uudistukset muuttivat suomalaista maaseutua 1920-luvulla, kun torpparilaitoksesta luovuttiin lopullisesti. Lunastusoikeutta käytti vuoden 1940 loppuun mennessä noin 46 000 torpparia ja 45 000 mäkitupalaista.⁷¹ Maanomistuksen merkitys kasvoi ja oman viljelmän omistaminen muuttui miehen aseman kannalta entistä tärkeämmäksi. Vielä 1800-luvulla tiloilla olivat työskennelleet rengit, piiat, muonamiehet ja päivätyöläiset, mutta torpparivapautuksen ja asutustoiminnan seurauksena Suomeen syntyi paljon uusia itsenäisiä viljelmiä ilman palkollisia. Valtio tuki uudisraivausta, sillä ensimmäisen maailmansodan aikana oli karvaasti saatu huomata, että maan omavaraisuusastetta oli nostettava leipäviljan suhteen. Kotimaista tuotantoa ryhdyttiin suojelemaan tuontitullein. Peltojen raivausta tuettiin esimerkiksi korottomilla uudisviljelylaineilla.

⁶⁷ Niemelä 2008, 40–47; Jutikkala 1958, 339, 351, 370–380; Soininen 1974, 30, 45–49. Taloudellisesta eriarvoisuudesta on kirjoittanut myös Markkola 2003, 130.

⁶⁸ Östman 2000, 182–184; Markkola 1989, 48–49.

⁶⁹ Markkola 1989, 49–51.

⁷⁰ Markkola 2003, 130–133; Östman 2004, 65–66; Ollila 1994, 343.

⁷¹ Jutikkala 1958, 423.

Uuden viljelyalan raivaukseen ryhdyttiin innokkaasti, koska nyt tilansa lunastaneet viljelijät pääsivät suoraan hyötymään työnsä hedelmistä.⁷²

Viljelijän taloudelliset ja ajalliset resurssit eivät useinkaan riittäneet raivaustöihin, ennen kuin maatilain osto varten otettua lainaa oli ensin lyhennetty muutama vuosi. Uudisraivaus kiihtyi viiveellä lunastusten jälkeen 1920–1930-lukujen taitteessa uusien viljelijöiden taloudellisen tilanteen kohentuessa ja Suomen talouden nousukauden myötä. Uutta peltoa raivattiin eniten Oulun seudulla ja Pohjois-Savossa, joka käsitti myös nykyisen Pohjois-Karjalan maakunnan. Suomen peltoala kasvoi vuosien 1910–1941 välillä noin 40 prosenttia, mikäli sodassa luovutettuja alueita ei oteta huomioon.⁷³ Maatalous muuttui hiljalleen vanhanaikaisesta omavaraisuuteen ja sääty-yhteiskuntaan perustuvasta maanviljelystä kohti uudenlaista tuotantomallia, jossa viljelijä sai työstään rahapalkkaa. Tosin monet uudet pientilalliset joutuivat odottamaan rahapalkkaansa ja tyytymään alkuvuosina omavaraisuuteen.

Maatalouden ensimmäinen mekanisoinnin kausi ajoittui Suomessa 1900-luvun alkuun. Merkittävimmät muutokset tapahtuivat viljelymenetelmissä. Luonnonheinäniityistä siirryttiin vuoroviljelyyn ja tehokkaampaan heinäviljelyyn. Vuonna 1920 heinän osuus pelto pinta-alasta oli 40 prosenttia ja pienetkin tilat lisäsivät heinäviljelyä mahdollisuuksien mukaan. Maanmuokkausta helpottivat tehdasvalmisteiset äkeet ja rautainen skotlantilaisaura. Molemmat olivat kalliita ostaa, mutta ne tulivat pientenkin tilojen käyttöön vähitellen 1920-luvun kuluessa. Markkinoille tuli uusia innovaatioita, jotka koneellistivat maataloustyötä. Hevosvetoisia elonleikkuukoneita ja puimakoneita ostettiin isoimmille tiloille jo 1800-luvun lopulla. Uudet koneet vaativat totuttelua sekä isännältä että hevoselta. Käsityötyöiset puimakoneet yleistyivät Etelä-Suomessa 1900-luvun alussa.⁷⁴

Ann-Catrin Östman on huomauttanut, että koneellistuminen kasvatti suurtilallisten ja pientilallisten välisiä eroja sekä taloudellisesti että työnkuvan kannalta. Koneiden tarkoitus oli säästää työvoimaa, mutta joissakin töissä isännän työpäivä jopa venyi kehityksen myötä. Esimerkiksi kääntöauralla tehty kyntö vaati enemmän työtä kuin aikaisempi maanmuokkaus, koska aura käänsi maata syvemmältä. Pientilojen uudisraivaus vaati isännältä pitkiä päiviä, ennen kuin maa saatiin tuottavaksi, joten uudet koneet eivät olleet ensimmäinen sijoituskohte.⁷⁵

Karjanhoidossa työmäärä kasvoi 1900-luvun alussa, koska paremman ruokinnan seurauksena lehmät lypsivät ympäri vuoden. Lisäksi navetan hoitoon ja puhtauteen kiinnitettiin enemmän huomiota. Karjatalous oli naisten työtä ja lypsyvastuu pysyi naisilla 1950-lukuun asti. Karjatalouden

⁷² Vihola 2004, 332–333, 364–366; Östman 2004, 72.

⁷³ Vihola 2004, 332–334.

⁷⁴ Anttila 1974, 64, 72–73, 78–79, 94, 103–107, 125–129.

⁷⁵ Östman 2004, 73–75.

tehostumisen myötä miehet saattoivat ottaa osaa vaativiin tehtäviin, kuten ruokintaan. Lypsy vaati isoilla karjoilla suuren työpanoksen, varsinkin kesäisin lehmien poikimisen jälkeen. Maitotalouden taakkaa helpottivat meijerit, joihin maidonjalostus vähitellen siirtyi.⁷⁶ Yhtiö- ja ostomeijereiden toiminta ei saanut tuulta siipiensä alle, sillä tuottajat eivät pitäneet maidosta saatavaa hintaa tarpeeksi hyvänä. Epäluulojen vuoksi voita kirnuttiin kotioloissa myyntiin. Osuuskuntaomistukseen perustuvat osuusmeijerit pystyivät lopulta muodostamaan Suomeen kannattavan meijeriverkoston. Meijereiden kokonaismäärä kaksinkertaistui 1930-luvun loppuun mennessä, jonka jälkeen pienimpiä ryhdyttiin karsimaan maidonkeräilyn helpottuessa.⁷⁷

Maataloudessa elettiin nousukautta 1920-luvulla uudisraivauksen, uusien viljelymenetelmien, karjanjalostuksen sekä teknisten innovaatioiden myötä. Maatalouden tuottavuus raahasi uudistuksista huolimatta perässä. Monet maanviljelijät sijoittivat uusiin koneisiin ja peltojen raivaukseen pankkilainoin. Vuosisadan alussa velkojen osuus maatilan tuotosta oli noin 7 prosenttia, mutta vuoteen 1929 mennessä osuus oli kasvanut 14 prosenttiin. Velkaa olivat ottaneet erityisesti hyvien viljelyalueiden isännät, jotka uskoivat tuotannon kattavan investoinnit. Syrjäisemmillä seuduilla omavaraistaloutta harjoittavat viljelijät eivät tehneet yhtä innokkaasti velkaan perustuvia investointeja. Velalliset tilat joutuivat ongelmiin talouden ajautuessa lamaan ylituotannon ja finanssipolitiikan seurauksena 1930-luvulla. Lama näkyi Suomessa jo vuonna 1928 maataloustuotteiden hintojen laskuna. Kun rahan liikkuminen maaseudulla lakkasi, maatilat olivat ongelmissa velkojensa kanssa. Valtio auttoi lunastamalla konkurssiin ajautuneita maatiloja. Näin viljelijällä tai hänen sukulaisillaan oli mahdollisuus ostaa menetetty maatila takaisin. Noin kolme neljäsosaa tiloista palautui takaisin omistajilleen.⁷⁸

Maataloudessa tapahtui useita muutosprosesseja 1900-luvun alussa. Kaikilla viljelijöillä ei ollut samanlaisia mahdollisuuksia investoida maatilan tuottavuuteen, joten muutokset tapahtuivat paikoin verkkaisesti. Suunta oli kuitenkin selvä, eikä sitä vastaan kannattanut turhaan taistella. Maatalouden innovaatiot ja pientilarakenne loivat samalla painetta uudennaiselle ammattikoulutukselle. Yhä useamman isännän ja emännän haluttiin kouluttautuvan viimeisimmän tietotaidon mukaan.

⁷⁶ Östman 2004, 70–75.

⁷⁷ Vihola 2004, 388–390.

⁷⁸ Rantatupa 2004, 419–422, 438, 442.

2.2 Kohti koulutusyhteiskuntaa

Perinteisessä maatalousyhteisössä lapset oppivat maataloustyöt vanhempiensa opissa. Tyttäret toimivat äitinsä apuna ja pojat siirtyivät miesten töihin, kun ikää oli tarpeeksi. Pirjo Markkola on sosiologi Rita Liljeströmiin viitaten kirjoittanut sukupuolimallien oppimista. Lapset kiinnittävät jo varhain huomiota tekemiinsä töihin, ja tällä on ratkaiseva merkitys identiteetille sekä minäkuvulle. Maatalousyhteiskunnassa työnjako oli lasten töiden suhteen joustava, joten esimerkiksi pojat työskentelivät äidin apuna navetassa. Sukupuoli pidettiin mielessä kasvatuksen aikana, ja lapsille pyrittiin opettamaan tulevaisuutta varten hyödylliset työtehtävät. Taloudellisuus ja tarve ohittivat monissa perheissä sukupuolirajat. Ruotsissa ja Naantalissa poikia opetettiin neulomaan, koska kintaiden myynti oli taloudellisesti kannattavaa. Muualla poikia ei yhtä innokkaasti rohkaistu neulonnan pariin, koska taidosta ei ollut samanlaista hyötyä perheelle.⁷⁹

Kansakoulusta haluttiin oppivelvollisuuslain avulla tehdä pohjakoulu koko kansalle. Vuodesta 1921 eteenpäin neljän ensimmäisen kansakoululuokan tieto- ja taitomäärä tuli lapsille pakollisiksi. Oppivelvollisuus tasa-arvoisti suomalaisten lasten mahdollisuudet päästä kouluun, sillä laki velvoitti perustamaan kouluja syrjäisillekin alueille. Vuoteen 1937 mennessä kouluikäisistä lapsista jo lähes 87 prosenttia kävi koulua, joten kansakoulu oli onnistunut tavoitteessaan odotusten mukaisesti. Toinen asetettu tavoite oli kasvattaa isänmaallisia kansalaisia. Sisällissodan jälkeen koulutuksen toivottiin yhtenäistävän kansakuntaa. Maalaisväestössä nähtiin nuoren kansakunnan toivo, joten koulutuksen avulla haluttiin nostaa köyhemmän maaseutuväestön sivistystasoa ja pitää heidät poissa kaupunkien paheista.⁸⁰

Kansakoulu noudatteli sukupuoleen perustuvaa työnjakoa, joten tytöille ja pojille asetettiin erilaiset kasvatustavoitteet. Lukuaineissa opetusta annettiin yhtä paljon, mutta tytöille ja pojille oli myös omia opetuskokonaisuuksia. Tärkeät kädentaidolliset oppiaineet jaettiin käsi- ja puutöihin. Ensimmäiset kaksi vuotta pojat opettelivat käsitöiden perusteita, mutta kolmantena ja neljäntenä lukuvuonna pojat keskittyivät puunveistoon ja tytöt jatkoivat haastavampien neulonta- ja virkkaustöiden parissa. Lukukirjoissa tytöt ja pojat kuvattiin miesten ja naisten töihin. Kuvituksessa tytöt auttoivat äitiä leivonnassa kotona, kun taas pojat kuvattiin useammin kodin ulkopuolelle. Lasten uskottiin pärjäävän yhteiskunnassa parhaiten, kun heitä rohkaistiin sukupuolelleen tyypillisiin tehtäviin.⁸¹

⁷⁹ Markkola 2003, 132–133.

⁸⁰ Kaarninen 1995, 22–23, 34–35.

⁸¹ Kaarninen 1995, 35, 40–41.

Keskustelu kotitaloustaitojen opetuksen tarpeellisuudesta oli aloitettu jo nälkävuosien jälkeen. Kotitaloustaidot tulivat monille työläistyöille tarpeeseen, kun he kansakoulun jälkeen lähtivät piiksi tai muuttivat omilleen tehdastyön perässä. Koulutuksen suhteen mallia otettiin ulkomailta, erityisesti pohjoismaista. Ensimmäiset kotitalouskoulut perustettiin Helsinkiin ja Tampereelle 1800-luvun lopulla. Kotitalouskoulujen perustamista hillitsi hetkellisesti kotitalousopetuksen liittäminen osaksi kansakoulun jatkoluokan ohjelmaa.⁸² Oppikoulujen ja ammattikoulujen väliin haluttiin sivistäviä oppilaitoksia, jotka eivät liiaksi vieroittaisi maalaislapsia juuriltaan.

Samaan aikaan kun perustettiin ensimmäisiä kotitalouskouluja luotiin myös kansanopistoverkosto. Yrjö-Sakari Yrjö-Koskisen suunnitelmissa kansanopistot oli tarkoitettu vauraiden talonpoikien lapsille, joiden vanhemmat suhtautuivat epäillen oppikouluun. Yleissivistävät tarkoitukset yhdistyivät käytännön opetusaineiden, kuten käsitöiden ja kotitalouden opetukseen. Sivistysajattelussa keskeiselle sijalle nousivat 1900-luvun alussa taloudellinen toiminta ja hyvinvoinnin kohottaminen. Innostus itsensä kehittämiseen niin tiedollisesti kuin taidollisesti asetettiin opetustavoitteeksi.⁸³ Kansanopistot, emäntä- ja talouskoulut tähtäsivät kaikki samaan tavoitteeseen eli kansan ryhdistämiseen ja elämän eväiden antamiseen. Kansanopistoissa sivistyksellinen opetus oli suuremmassa roolissa kuin ammattitaitojen kehittämiseen tähtäävissä emäntä- ja talouskouluissa.

Yhteiskunnan huoli nuorista kasvoi 1920-luvun aikana, joten jatkokoulutusmahdollisuuksia haluttiin kehittää. Ajateltiin, että nuorille olisi paras, jos he saisivat käydä koulua vielä kuusivuotisen kansakoulun päätyttyä. Kaksivuotinen jatkokoulu suunniteltiin käytäväksi kansakoulun jälkeen. Ammattiopetusta haluttiin tehostaa monista syistä, sillä se nähtiin keinona ehkäistä köyhyyttä ja tapana mahdollistaa nuorille säännöllinen elämänrytmi sekä valoisampi tulevaisuus. Teollistumisen myötä Suomessa oli tarvetta uusille ammattinsa osaaville työläisille. Ammattikoulutusta oli paremmin saatavilla kasvavissa kaupungeissa kuin maaseudulla. Vielä 1930-luvullakin Suomessa 88 prosenttia kansakoulun päättäneistä nuorista jäi ilman jatkokoulutuspaikkaa. Osa heistä pääsi ammatillisen koulutuksen piiriin myöhemmin. Vuonna 1928 ammatillista opetusta oli saanut 21 prosenttia pojista ja 14 prosenttia tytöistä.⁸⁴ Aikuisopetuksen, kansanopistojen ja järjestöjen opetustyö oli arvokasta, koska näiden avulla opiskelu oli mahdollista aloittaa myöhemmin elämäntilanteen salliessa.

⁸² Klemelä 1999, 167–169.

⁸³ Halme 2003, 24, 31–32, 35, 58–59, 125.

⁸⁴ Kaarninen 1995, 67–71.

Naisten ammattitaitojen kehittämiseen suhtauduttiin eri tavalla kuin miesten ansiotyössä tarvittavan ammattitaidon kartuttamiseen. Uuden perheihanteen mukaan naisen ammattitaidoksi laskettiin kotitalouden- ja lastenhoito. Uusi kotiäidin ja ydinperheen ihanne oli vieras niin maalaistalouksissa kuin kaupungeissa, joissa monet äidit työskentelivät ansiotyössä.⁸⁵ Kotitalous- ja emäntäkoulujen ideologiseen taustaan vaikutti Yhdysvalloista alkunsa saanut kotitaloustiede, joka levisi Ison-Britannian ja Saksan kotitalouskouluihin. Kodinhoidon ja ruoanlaiton uudet standardit määriteltiin kotitaloustieteen tutkimuksissa, kotitalouskouluissa ja järjestöjen neuvonnassa. Kysymys ei ollut enää pelkästä ruoanvalmistuksesta, vaan ruoan oli oltava terveellistä ja ravitsevaa. Perheenäidin oli seurattava aikaansa, hoidettava kotia uusien vaatimusten mukaan ja osattava tehdä rationaalisia talouspäätöksiä.⁸⁶ Elias Lönnrotin Emännyyskoulun opettajat puhuivat karjatalouden ja ruokatalouden järkipäisistä hoidosta.⁸⁷

Emäntäkouluissa opittiin ajanmukaiset työtavat

Maanviljelyn ammattikoulutus alkoi Mustialassa⁸⁸ 1840-luvulla. Kolmivuotinen koulutus oli suunnattu työnjohtajille ja suurtilojen isännille. Tämän lisäksi oli yksivuotinen suomenkielinen kurssi karjanhoidosta lampureille ja naiskarjakoille. Suomenkielisiä, käytännölliseen maanviljelyyn keskittyviä maanviljelyskouluja perustettiin erityisesti nälkävuosien ympärillä. Koulutukseen hakeutuivat pääasiassa vauraan talonpoikaiston lapset. Koulujen opit jäivät suurtiloille, eivätkä kulkeutuneet pientiloille. Tätä ongelmaa helpottamaan kehiteltiin 1900-luvun alussa lyhyempiä, kaksi talvea kestäviä maamiestalvikursseja ja kiertäviä kahden kuukauden maanviljelyskouluja. Torpparilain ja asutustoiminnan myötä koulutuksen piiriin haluttiin saada myös pienviljelmien nuoret isännät. Ensimmäinen pienviljelijäkoulu perustettiin Jokioisiin vuonna 1921. Maanviljelyskoulujen määrä kasvoi huomasti, ja 1930-luvulla Suomessa oli 53 maanviljelyskoulua, joissa opiskeli 2053 opiskelijaa. Karjatalouden arvostus näkyi omina karjanhoitokouluina, joita oli kaikkiaan 45. Koulujen oppilasmäärä saavutti huipunsa eli 1728 opiskelijaa 1930-luvulla.⁸⁹

Emäntien ja isäntien ammattikoulutukseen panostettiin 1900-luvun alussa laajamittaisesti, ja 1930-luku oli koulutuksen eräänlainen kultainen vuosikymmen. Karjakkokoulut olivat erityisesti naisten suosiossa, joten naisilla oli myös muita vaihtoehtoja emäntäkoulujen rinnalla. Emäntien ja isäntien

⁸⁵ Kaarninen 1995, 72.

⁸⁶ Ollila 1994, 316, 319–322.

⁸⁷ KA, ELEA, Puheet (1909–1942). Päätöspuhe vuodelta 1933.

⁸⁸ Kanta-Hämeessä Tammelan kunnassa sijainnut kylä, jonne Suomen Talousseura perusti maanviljelysopiston vanhaan Uudenmaan ja Hämeen ratsujoukkojen everstiluutnantin virkataloon. Opisto siirtyi valtiolle 1860-luvulla. Vuodesta 1906 alkaen Mustialassa toimi maamiesopisto, kun korkein maatalousopetus siirrettiin Helsingin yliopistolle. (Klemelä 1999, 111)

⁸⁹ Klemelä 1999, 111–115, 119, 414; Heikkinen 2000, 94–96.

koettiin tarvitsevan erilaisia taitoja, siksi esimerkiksi Jokioisten pienviljelijäkoulussa järjestettiin kesäisin naisille suunnattua kasvitarha- ja kotitalouskoulutusta.⁹⁰ Tytöille ja pojille haluttiin omat koulunsa, joissa voitiin keskittyä isäntien ja emäntien ammattitaitoihin. Tulevien maalaisemäntien koulutukseen keskittyvät emäntäkoulut kehittyivät rinnan maamieskoulujen kanssa.

Kuopion maanviljelysseura perusti ensimmäisen emäntäkoulun vuonna 1888. Senaatti päätti 1890-luvulla myöntää harkintansa mukaan avustusta emäntäkouluille, mikä innosti erilaisia tahoja perustamaan kouluja tuleville emännille. Emäntäkoulut liittyvät läheisesti kotitalouskouluihin, joita perustettiin suurimpiin kaupunkeihin, kuten Helsinkiin, Tampereelle, Kuopioon, Poriin, Vaasaan sekä Ouluun. Kotitalous- tai emäntäkoulun perustamista tukivat monissa tapauksissa paikalliset nais- ja sivistisyhdistykset. Vuoteen 1900 mennessä Suomessa oli kahdeksan emäntä- ja kotitalouskoulua. Koulut keskittyivät käytännön töihin ja antoivat vähäistä teoriaopetusta. Nämä ensimmäiset koulut olivat usein yksityishenkilöiden tai yhdistysten omistuksessa.⁹¹

Senaatti määräsi vuonna 1907 komitean⁹² etsimään vaihtoehtoja naisten kotitalousopetuksen ratkaisemiseksi. Laajassa mietintöasiakirjassa, joka valmistui vasta vuonna 1915 määriteltiin ammatillisen opetuksen ja neuvonnan välistä eroa. Mietinnössä todettiin, että kotitalousopetus tavoitti vajaan kymmenesosan 15–20-vuotiaista tytöistä. Kotitalouskoulut saivat vähemmän valtionavustusta kuin esimerkiksi maanviljelys-, kauppa- ja karjakkokoulut. Huomiota kiinnitettiin myös maaseudun ja kaupunkien erilaiseen kotitalousopetuksen tarpeeseen. Mietinnön myötä kotitalousoppilaitokset tulivat maataloushallituksen ohjaukseen. Vuodesta 1917 alkaen maataloushallituksen alaisuudessa toimi kotitaloustarkastaja, jonka virkatehtäviin kuului valvoa ja edistää maataloushallituksen alaisten oppilaitosten toimintaa. Nämä hallinnolliset uudistukset yhtenäistivät emäntäkoulujen opetusta ja tekivät kouluista kirjanpitovelvollisia.⁹³

Laki kotitalousoppilaitoksista säädettiin vasta vuonna 1929. Hedvig Gebhardin⁹⁴ johtaman komitean mietintö tuli aikaisemman komitealausunnon rinnalle lain suunnitteluvaiheessa. Kotitalousoppilaitoksiksi määriteltiin kotitalousopistot, emäntäkoulut, kotitalouskoulut ja kiertävät

⁹⁰ Klemelä 1999, 119.

⁹¹ Klemelä 1999, 172–173; Lehtinen 2008, 13–14.

⁹² Komitean puheenjohtajana toimi Bruno Granit-Ilmoniemi. Komiteaan kuului asiantuntijoita maanviljelyshallituksesta, kahdesta puutarhakoulusta, Pohjois-Karjalan kansanopiston johtaja J. H. Hakulinen ja Vapaaherratar Iida Yrjö-Koskinen. (Klemelä 1999, 173)

⁹³ Klemelä 1999, 173–177; Sarkkola 2004, 230.

⁹⁴ Hedvig Gebhard toimi koko ikänsä aktiivisesti Pellervo-Seurassa ja Naisasialiike Unionissa. Hänet valittiin Suomalaisen Puolueen kansanedustajaksi vuonna 1907. Eduskunnassa Hedvig Gebhard omistautui yleisesti naisten oikeuksien edistämiseksi, mutta hänet tunnetaan erityisesti kotitalouspoliittikona ja kotitalousopetuksen sekä -neuvonnan edistäjänä. (Sysiharju Anna-Liisa, 'Gebhard, Hedvig (1867–1961)' [<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/4644>]. Luettu 19.2.2018)

kotitalouskoulut. Valtionapua koskevat kriteerit määriteltiin lakiin. Laki säilytti kotitalousopetuksen moninaisuuden.⁹⁵ Emäntäkoulujen tehtävä oli antaa naisille opetusta maalaiskotien hoitoon liittyvissä töissä ja edistää kotitalouden kohottamiseen tähtäävää toimintaa. Emäntäkoulujen oppiaineiksi määriteltiin kodinhoito, ruokatalous, lastenhoito, yhteiskuntaoppi, puutarhanhoito, käsityöt, maatalousaineet, terveys- ja sairaanhoito-oppi, kasvatustoppi, laskento, kirjanpito ja asioimiskirjoitus. Emäntäkoulut toimivat pohjakouluna muun muassa sairaanhoitajan sekä kotitalousopettajan toimeen.⁹⁶ Vuonna 1927 Suomessa toimi jo 42 kotitalousoppilaitosta,⁹⁷ joista kahdeksan toimi emäntäkoulu-nimikkeellä.⁹⁸

Ahlmanin emäntäkoulun opetusta tutkineen Leena Sarkkolan mukaan maataloushallituksen antamissa ohjeissa korostettiin opetuksen käytännönläheisyyttä. Kotitalousoppilaitoslain mukaan teoriaopetusta oli annettava kaksi tuntia päivässä, joten kahdeksan tunnin päivään mahtui paljon käytännön töiden harjoittelua. Sadonkorjuuaikaan tietopuolista opetusta ei ollut pakko antaa ollenkaan, joten teoriaopetuksen minimi oli 400 tuntia lukuvuodessa. Maataloushallituksen alaisilla kouluilla oli jonkin verran soveltamisvaraa. Ahlmanin koululla oltiin erittäin pahoillaan, kun alkeisaineiden opetuksesta luovuttiin lähes kokonaan 1930-luvun aikana. Laskento muuttui ensin soveltavaksi laskennoksi ja vuodesta 1935 eteenpäin keskikoulun käyneille oppilaille vapaaehtoiseksi. Ahlmanin testamenttiin vedoten opetettiin uskontoa ja laulua, vaikka valtakunnallisessa opetussuunnitelmassa näitä ei mainittu.⁹⁹

⁹⁵ Klemelä 1999, 177–178.

⁹⁶ Lehtinen 2008, 13–16.

⁹⁷ Kotitalousoppilaitoksia oli viisi, kiertäviä kotitalouskouluja yksi, talouskouluja viisi ja kesäkotitalouskouluja 23.

⁹⁸ Klemelä 1999, 178.

⁹⁹ Sarkkola 2004, 242 – 243, 254.

Taulukko 1: Ahlmanin emäntäkoulussa (lukuvuonna 1937–1938) ja Elias Lönnrotin Emännyskoulussa (lukuvuonna 1936–1937) opetetut oppiaineet.¹⁰⁰

Oppiaine	Ahlmanin emäntäkoulu	Elias Lönnrotin Emännyskoulu
Käsityöopetus	Yhteensä 77	Yhteensä 107
- Ompeluoppi	44	53
- Kutomaoppi	33	54
Maatalousoppi	96	21
Laskento	20	41
Kasvatusoppi	20	19
Lastenhoito	13	12
Puutarhanhoito	75	21
Ruokatalousoppi	79	46
Kemia ruokatalouden yhteydessä	12	Hajautettu eri oppiaineiden yhteyteen
Kodinhoito-oppi	50	25
Terveysoppi	20	26
Yhteiskuntaoppi	20	28
Maantiede	-	28
Suomen historia	-	37
Ainekirjoitus/asioimiskirjoitus	20	34
Kirjallisuus	-	36
Kirjanpito	17	36
Laulu	30	52

Taulukkoon 1 on laskettu Ahlmanin emäntäkoulun teoria- ja havainto-opetuksen tunnit. Elias Lönnrotin Emännyskoulussa havainto-opetusta oli huomattavasti vähemmän, koska havainto-opetuksen suositukset annettiin erityisesti maataloushallituksen opetusosaston kirjelmässä.¹⁰¹ Ahlmanin emäntäkoulun opetus painottui ammattiaiineisiin eli karjanhoidon, ruokatalouden ja kodinhoito-opin opetukseen. Yleissivistävien oppiaineiden opetus oli huomattavasti vähäisempää kuin Elias Lönnrotin Emännyskoulussa. Sammatissa yleissivistävillä oppiaineilla oli vahva rooli ja käsityön opetuksella erityispainotus. Koulujen opetusohjelmien eroista huolimatta lukujärjestyksiä vertailemalla huomaamme, että opetus järjestettiin molemmissa kouluissa hyvin samalla tavalla.

¹⁰⁰ KA, AKA, Opetusohjelmat (1930–1938), Lukuvuosi 1937–1938; Lukujärjestykset (1923 – 1967), Lukujärjestykset syksyltä 1935 ja lukujärjestys lukuvuodelta 1938 – 1939; Sarkkola 2004, 242, 254; KA, ELEA, Opetussuunnitelmat ja lukujärjestykset (1895–1947), Opetussuunnitelma lukuvuodelle 1936–1937; Vuosikertomukset (1897 – 1958), Elias Lönnrotin Emännyskoulu 1897 – 1937, Lohjan Sanomalehti- ja Kirjapaino Oy, Lohja 1937. (Vuosikertomus)

¹⁰¹ Sarkkola 2004, 243.

Kuvio 1. Elias Lönnrotin Emännyskoulun lukujärjestys lukuvuodelta 1936 – 1937.

klo	Ma	Ti	Ke	To	Pe	La	Su
5 – 7	Karjanhoitoa						
6 – 7.30	Kananhoitoa, emännöiminen, maitotaloudenhoito, siistiminen						
7 – 7.45					Talousmaantieto		
7.30 – 7.55	Aamiainen						
7.55 – 8.30	Astioiden pesu, siistiminen ja käytännön töitä						
8.30 – 8.55	Aamuhartaus radiosta						Aamupala
8.55 – 9.45	Kaavapiirustus tai laskento	Laskento	Ruokatalousoppi	Kirjanpito	havaintotunti ruokataloudessa	Karjanhoito -oppi	
9.45 – 9.55	Ruuanselostus						
10 – 14	Taloutta, kutomista, ompelua ja puutarhatöitä syksyllä ja keväällä. Vaatteiden silytys. Vaatteiden pesu. Kahvihetki klo 11						Jumalanpalvelus radiossa tai kirkossa
14 – 16	Päivällinen ja päivällislooma						
16 – 19	Terveysoppi Laulu Kirjallisuutta	Kasvatus – ja lastenhoito-oppia Laulu Kodinhoito-oppia	Kutomaoppi Kirjallisuuden luku Hiljaisia käsitöitä	Ainekirjoitus, Yhteiskuntaoppi Suomen historia	Ompeluharjoitusta Käsityöoppi Puutarhaoppi	Siistiminen	Keskustelua, kirjallisuuden lukua, laulua
19.10 -	Illallinen						
21 -	Iltahartaus						

Lähde: KA, ELEA, Vuosikertomukset (1897 – 1958), Elias Lönnrotin Emännyskoulu 1897 – 1937, Lohjan Sanomalehti- ja Kirjapaino Oy, Lohja 1937 (julkaistu vuosikertomus).

Kuvio 2. Ahlmanin emäntäkoulun lukujärjestys syksyltä 1935.

klo	Ma	Ti	Ke	To	Pe	La
8 – 9	Yhteiskuntaoppia	Kodinhoito-oppia	Puutarha-oppia	Ruokatalousoppia	Ruokatalousoppia	Puutarhatöitä
9 – 10	Puutarhaoppia	Kutomaoppia	Asioimiskirjoitusta	Havainto- opetusta	Terveysoppia	
10 – 11	Kirjanpitoa	Havainto- opetusta	Ruokatalousoppia		Kirjanpitoa	
11 – 12	Aamiaisaika					
12 – 14	Puutarhatöitä					
14 – 14.30	Väliaikaa					
14.30 – 17.30	Puutarhatöitä					Puhdistus- ja järjestystöitä

Lähde: KA, AKA, Lukujärjestykset (1923 – 1967), Lukujärjestys syksyltä 1935.

Elias Lönnrotin Emännyskoulun lukujärjestys kirjoitettiin sisäoppilaitokselle tyypilliseen tapaan, vaikka kaikki oppilaat eivät majoittuneet koululle. Ahlmanin emäntäkoulun lukujärjestys muuttui vuodenaikojen mukaan, joten syksyn puutarhatöiden valmistuessa iltaisin tehtiin esimerkiksi käsitöitä. Koulussa annettiin teoriaopetusta enemmän kuin kaksi tuntia päivässä, mutta ero Elias Lönnrotin Emännyskoulun on huomattava, koska Sammatissa teoriaopetusta annettiin myös iltapäivisin. Lukujärjestykset selittävät, miksi Elias Lönnrotin Emännyskoulussa annettavan teoriaopetuksen määrä oli niin suuri, vaikka koulu kesti vähemmän aikaa kuin Ahlmanin emäntäkoulu.

Emäntäkouluun haettiin opiskelemaan monesta syystä. Suurin osa tytöistä palasi koulun jälkeen kotitalalleen ja hyödynsi taitojaan siellä, mutta myös jatkokoulutus oli varteenotettava vaihtoehto. Vuonna 1931 Ahlmanin emäntäkoulun 34 opiskelijasta 9 suuntasi jatko-opintoihin.¹⁰² Professori Pirjo Markkola on tutkimuksessaan todennut, että talollisten tyttäret osasivat hyödyntää koulutusmahdollisuuksia hyvin 1900-luvun alussa. Erilaiset ammattinimikkeet yleistyivät ja monipuolistuivat talollisten tyttärien keskuudessa koulutusmahdollisuuksien kasvamisen myötä.¹⁰³ Emäntäkoulun opetuksessa huomioitiin jatkokoulutuksen mahdollisuus 1930-luvulta eteenpäin, mutta opetuksen ydinajatus oli edelleen kotitaloudenhoidossa.

Naiset, jotka emäntäkouluihin pääsivät, olivat valmistuessaan kyläyhteisöissä arvostettuja henkilöitä. He edustivat uusinta tietotaitoa ja saattoivat toimia kerhoneuvojina paikallisissa kotitalousyhdistyksissä. Emäntäkoulu ei kuulunut kaikkien tyttöjen koulupolkuun, sillä koulunkäynti oli maksullista, eikä kaikilla perheillä ollut taloudellisia mahdollisuuksia laittaa perheen tyttöjä jatko-opintoihin kansakoulun jälkeen. Monet tytöt ja pojat opettelivat tilanpitoa edelleen kotiopetuksessa vanhempiensa kanssa. Pirjo Markkola on tutkimuksessaan muistuttanut, kuinka monilapsisista perheistä, joissa talous oli tiukalla, vanhimmat lapsista lähetettiin isompiin taloihin palkollisiksi. Käytäntö oli yleinen tilattoman väestön keskuudessa maaseudulla. Työt opittiin näin vieraassa talossa emännän tai isännän opissa. Piikominen oli monille välivaihe elämässä ja eräänlainen oppikoulu naisten töihin.¹⁰⁴ Asutustoiminnan myötä palvelustyö päättyi yhä useammin avioliiton jälkeen oman maatilastaan.

3. Emäntä karjanhoitajana

Karjanhoito kuului perinteisen maatalouden työnjaossa naisten töihin ja siksi talon emäntä on nähty karjanhoidon vastuuhenkilönä. Karjanhoidolla oli emäntäkoulujen maatalousopinnoissa tärkeä rooli, sillä esimerkiksi Ahlmanin emäntäkoulun maatalousopin tunneista yli puolet käytettiin eri tuotantoeläinten hoito-oppien parissa. Maatilan talousopinnot oli Ahlmanin emäntäkoululla erotettu omaksi kokonaisuudekseen, johon käytettiin kuusi prosenttia maatalousoppiin varatuista tunneista. Matematiikan ja kirjanpidon tunneilla harjoiteltiin käytännön taloustaitoja, joten talousosaaminen nousee maatalousopin toiseksi tärkeäksi teemaksi. Opintojen tuntijako seurasi perinteistä työnjakoa,

¹⁰² KA, AKA, Vuosi- ja kesäkurssien tiedonannot (1923–1931), Lukuvuosi 1931.

¹⁰³ Markkola 2003, 142–143.

¹⁰⁴ Markkola 1989, 44–46.

sillä tuleville emännille ei annettu teoriaopetusta viljanviljelystä tai metsätaloudesta.¹⁰⁵ Opetussisällöt perustuivat sekä vanhaan perinteeseen että uuteen naisihanteeseen. Tunneilla esiteltiin oppilaille emäntäkoulujen käsitys oikeanlaisesta emännyydestä.

Karjanhoito näyttäytyi sekä emäntäkouluissa että muistitiedossa jokapäiväisinä askareina emännän työpäivässä. Ensimmäinen käsittelykappale avaa karjanhoidon teoriaopetusta ja askareita. Vuodenaikojen vaihtuessa muuttuivat myös karjanhoidon työt, mutta muuten työtehtävät olivat naisille tuttuja eikä niiden tekemisestä neuvoteltu. Toinen kappale käsittelee maatilataloudenhoidollista työnjakoa. Maitotalouden myötä karjanhoito muuttui entistä merkittävämmäksi työksi, koska maatilatalon tulot olivat usein verrannollisia lypsettyihin maitolitroihin. Kolmannessa kappaleessa tutkin, millainen merkitys työnjaon rikkoutumisella oli. Emännän ja isännän työkentät limittyivät ulkotöissä. Ihanne ei aina sovi arkeen, ja muistitietovastauksissa esitettiin erilaisia tapoja reagoida ihannekuvan rikkoutumiseen.

3.1 Jokapäiväiset askareet navetassa

”Aamulla ensiksi tarkastettiin, onko kaikki hyvin. Karjakeittiön padan alle sytytettiin tuli. Sitten lypsettiin ja annettiin alkurehut. Menin tupaan, keitin kahvin, jota äidin kanssa juotiin minkä jälkeen takaisin navettaan. Lannat hoidettiin pihalle talikon ja kottikärryjen avulla. Loput rehut ja juomat tarjottiin karjalle. Vielä oli jäljellä siivilän, sangon ja tonkkain pesu.”¹⁰⁶

Lainaus on hyvin tyypillinen kuvaelma navettatöistä, joihin liittyi lypsyn lisäksi karjan ruokinta ja navetan sekä maitoastioiden puhtaudesta huolehtimista. Kaikki muistitietokeruuseen osallistuneet eivät ole olleet kuvauksissaan yhtä tarkkoja, mutta aamuaskareet loivat työpäivälle eräänlaiset kehykset. Muut työt sovitettiin karjanhoitotöiden lomaan. Vastauksissa korostui töiden jokapäiväisyys ja jatkuvuus vuodenajasta riippumatta.

Sunnuntaisin muut kiireettömämmät työt saivat jäädä, mutta karjatyöt eivät jättäneet sunnuntaitakaan kokonaan vapaapäiväksi. Töiden raskaus otettiin esiin korostamalla, ettei lomajärjestelmää ollut vielä olemassa.¹⁰⁷ Erityisesti muistelijat, jotka olivat 1930-luvulla lapsia tai nuoria, muistelivat äitinsä arkea ilman lomiamia ja pohtivat, miten hän jaksoi työssään. Kirjoittajat vertaavat äitinsä emännyyttä omaan työelämäänsä tai jopa kolmannen polven emäntiin eli omiin lapsiinsa. Elli Saurion

¹⁰⁵ KA, AKA, Opetusohjelmat (1930–1938), Lukuvuosi 1937–1938; Lukujärjestykset (1923 – 1967), Lukujärjestykset syksyltä 1935 ja lukujärjestys lukuvuodelta 1938 – 1939; KA, ELEA, Opetussuunnitelmat ja lukujärjestykset (1895–1947), Opetussuunnitelma lukuvuodelle 1936–1937; Vuosikertomukset (1897 – 1958), Elias Lönnrotin Emännyskoulu 1897 – 1937, Lohjan Sanomalehti- ja Kirjapaino Oy, Lohja 1937; Sarkkola 2004, 250–251.

¹⁰⁶ Sarka, ME-K, vastaus 317.

¹⁰⁷ Sarka, ME-K, vastaukset 86, 170, 180.

tutkimuksessa¹⁰⁸ emäntien työpäivän pituus oli noin 12 tuntia ja 97 prosenttia maanviljelijämännistä työskenteli karjanhoidon parissa. Pisimpään eli 4 tuntia päivässä karjan parissa työskentelivät 10–15 peltohehtaarin emännät. Emäntien työpäivä alkoi lyhentyä merkittävästi vasta, kun tilakoko ylitti 25 hehtaaria.¹⁰⁹ Pirjo Korkiakangas on muisteltua lapsuutta tutkiessaan huomannut muistelun perustuvan kontrasteihin eli käsityksiin, millaista oli ennen ja nyt. Kerronnalla halutaan välittää omat käsitykset seuraavalle sukupolvelle. Siksi lapsuuden kertomukset saattavat olla tapa rakentaa sankarikertomuksia menneisyydestä.¹¹⁰ Vuosilomia ei tunnettu 1930-luvun maalaistalossa, mutta muistoissa tälle annettu painoarvo johtuu kontrastista nykypäivään.

Elias Lönnrotin Emännyskoulussa harjoiteltiin emännän elämänrytmiä oppilaille jaettujen keittiö-, karjakko- ja siivousvuorojen avulla. Näillä viikoilla oppilaat olivat vastuussa karjanhoidosta tai ruoanlaitosta koulussa.¹¹¹ Sammatissa emännyskoululla oli 8 lehmää, 4 lammasta, muutama sika sekä noin 80 kanaa, joita oppilaat pääsivät hoitamaan karjakko Aino Tätilän johdolla.¹¹² Navettatyö oli monipuolista ja vastasi hyvin aikakauden karjatalouden rakennetta. Kaikkia eläimiä oppilaat eivät välttämättä olleet oppineet hoitamaan kotonaan, joten koulussa annettiin laajemmat taidot karjanhoitoon kuin kotiympäristössä olisi ollut mahdollista. Oppilaiden päivän rytmittyminen konkreettisten töiden parissa oli tavallinen käytäntö emäntäkouluissa. Ahlmanin emäntäkoulun opetussuunnitelmaan kuului teoria- ja havainto-opetuksen lisäksi samanlaiset työvuorot kuin Sammatissa. Vuonna 1931 Ahlmanin emäntäkoulun oppilailla oli 28 harjoituspäivää¹¹³ koulutilalla. Harjoituspäivien merkitystä korostettiin vuonna 1930 voimaan tulleessa opetussuunnitelmassa, mutta huomattavasti enemmän työpäiviä varattiin keittiö- ja puutarhatöihin, molempiin reilu 70 harjoituspäivää. Työvuoroissa oli aina vastuuopettaja, joka katsoi, että työt tulivat tehdyksi.¹¹⁴

Arjessa monet emännät olivat vastuussa sekä karjanhoidosta että ruokataloudesta. Jokaisessa talossa oli oma rytminsä, mutta muistitietokeruun vastauksissa toistuivat kuvaukset aamulypsystä ja -ruoasta.¹¹⁵ Jos talossa oli säännöllisesti apulaisia¹¹⁶ töissä emäntä saattoi keskittyä aamulla ruoanlaittoon. Kahdessa vastauksessa korostui ruokailujen oikea ajoittaminen ja kodin aamutöiden suunniteltu loppuun vieminen. Näissä vastauksissa ruokailut olivatkin emännän päivää ohjaava

¹⁰⁸ Maalaisemännän ajankäyttö suhteessa talouden laatuun ja henkilörakenteeseen -taloustieteen väitöskirja (1947).

¹⁰⁹ Saurio 1947, 52, 119.

¹¹⁰ Korkiakangas Pirjo 1996, 329–331.

¹¹¹ KA, ELEA, Puheet (1909–1942), Päätöspuhe 1933.

¹¹² KA, ELEA, Opetussuunnitelmat ja lukujärjestykset (1895–1947), Opetussuunnitelma lukuvuodelle 1936–1937.

¹¹³ Harjoituspäivänä oppilas oli kahdeksan tunnin työpäivästään noin 6 tuntia töissä koulutilalla tai koulun keittiössä ja kaksi tuntia oli varattu teoriaopetukselle. (Sarkkola 2004, 243.)

¹¹⁴ KA, AKA, Opetusohjelmat (1930–1938), Lukuvuosi 1937–1938; Sarkkola 2004, 243.

¹¹⁵ Sarka, ME-K, vastaukset 317, 287, 196, 208.

¹¹⁶ Muistitietoaineistoissa puhutaan usein apulaisista tai työmiehistä, harvemmin piioista tai reingeistä. Piioista kirjoitetaan vain pikkupiika yhteydessä eli kun kyseessä oli nuori tyttö, joka auttoi karjatöissä tai lastenhoidossa.

tekijä.¹¹⁷ Elli Saurion tutkimusaineistot osoittavat aputyövoiman määrän vaikutuksen karjatyöhön. Yksi palkattu apulainen tai tytär helpotti emännän työtä keskimäärin tunnin päivässä eli karjatalouden parissa työskentely putosi näillä emännillä reiluun 3 tuntiin. Jos apulainen oli yli 18 vuotta täyttänyt, emännän päivä karjan parissa ei juuri helpottunut. Ruoanlaittoon käytetty aika taas pysyy lähes vakiona apulaisista huolimatta.¹¹⁸ Apulaisten myötä emäntä pystyi paremmin keskittymään ruoanlaittoon, mutta kokonaan karjatöistä pääsi vasta, kun taloudessa oli useampia apulaisia. Perinteisesti karjatyöt oli annettu talon miniän, tyttären tai naistyöntekijöiden hoidettavaksi ja vanha emäntä hoiti kotitaloustyöt.¹¹⁹

Aamurutiinit toistuivat monissa muistelmissa samanlaisina toteavina lausahduksina eivätkä välttämättä henkilökohtaisina muistoina. Pirjo Korkiakangas on Maurice Halbwachsin teoriaan viitaten kirjoittanut kollektiivisesta muistista. Yksilöt muistelevat sosiaalista todellisuuttaan, mutta he muistelevat tätä tietyn yhteisön jäseninä. Henkilökohtaiset muistot palvelevat kollektiivista muistia.¹²⁰ Muistitietovastauksissa kollektiivinen muisti näyttäytyy aamulypsykuvauksissa, jotka harvoin liittyvät suoraan muistelijan henkilökohtaisiin muistoihin, vaan ovat osa ymmärrettyä emännyyden kulttuuria. Muistoissa on paljon samoja piirteitä, ja niissä tavoitellaan ehyttä arkea. Muistot rakentavat kuvaa emännästä eivätkä yksilöstä. Hyvä emäntä pystyi vastauksissa hoitamaan aamun navettatyöt ja ruoanlaiton määrääikaan mennessä.¹²¹

Karjanhoitotyöt muuttuivat vuodenaikojen mukaan. Vuodenaikojen vaihtumisella ja vuosittain toistuvilla töillä oli tärkeä rooli vastauksissa. Varsinkin lapsuuttaan muistelleet vastaajat mainitsivat lehmien siirtymisen ulkolypsyyn ja -ruokintaan. Tärkeänä kevättyönä mainittiin myös lannanajo, johon koko perhe osallistui.¹²² Lannanajo oli tärkeä työvaihe, sillä lanta oli toiseen maailmansotaan asti ainut lannoite peltomaille.¹²³ Keväisin perheen lapsille annettiin tehtäväksi nyhtää lehmille ruohoa, jotta ne tottuisivat tuoreruokaan talven jälkeen. Lehmien paimentaminen oli toinen yleisesti muisteltu karjatyö, johon lapset osallistuivat.¹²⁴ Pirjo Korkiakangas on analysoinut, että paimennukseen yhdistyi vastaajien muistoissa usein vastuu. Muistot olivat myös ristiriitaisia; osa vastaajista muisteli paimenessa oloa hyvällä, toiset muistivat työn pitkävetisenä.¹²⁵ Samanlainen ristiriitaisuus näkyy myös *MoniNainen emäntä* -muistitietokeruun aineistossa, mutta ristiriitaisuutta

¹¹⁷ Sarka, ME-K, vastaukset 180, 196.

¹¹⁸ Saurio 1947, 123–125.

¹¹⁹ Ollila 1993, 64; Östman 2004, 66.

¹²⁰ Korkiakangas Pirjo 2006, 126–127.

¹²¹ Katso esim. Sarka, ME-K, vastaukset 180, 287, 196.

¹²² Sarka, ME-K, Vastaukset lannanajosta; 317, 196, 287, 86; Ulkolypseystä; 172, 208, 323, 86.

¹²³ Niemelä 2008, 82

¹²⁴ Sarka, ME-K, vastaukset 208, 323, 172, 36, 26, 118.

¹²⁵ Korkiakangas Pirjo 1996, 181–183.

enemmän korostuu työn kasvattava luonne.¹²⁶ Monille vastanneille paimennus ja vastuun ottaminen olivat ensiaskelia emännyyden tiellä.

Ann-Catrin Östmanin tutkimuksesta käy ilmi, kuinka naisille kuuluneen maitotyön vaatimukset kohosivat 1900-luvun alussa ja työstä tuli taloudellisesti entistä merkittävämpää. Kehitys johti tiloilla maitotalouden uudenlaiseen huomioimiseen ja kiviinavetoiden rakentamiseen. Uudet navetat loivat paremmat olosuhteet maidon parissa työskenteleville naisille.¹²⁷ Hygieniasta alettiin kantaa erityistä huolta neuvonnassa ja oppikirjoissa. Ilta Miesmaa suositteli *Maatalousoppi*-kirjassaan, että lypsyä jatkettaisiin kesäisin sisällä, koska kesäsateiden jälkeen lypsy olisi liian epähygieenistä ulkona.¹²⁸ Maitotalouden opintokokonaisuudessa annettiin ohjeita maidon laadun tarkkailuun, sillä aiheena olivat mikrobit, maidon käsittely, jatkojalostus erilaisiksi tuotteiksi sekä maidon koostumus.¹²⁹ Laadukas maito oli aina ollut tärkeää, mutta nyt luotiin hyvin tarkat ohjeet ja suositukset maitotyöhön.

Yksi maatalousopin opetukselle vuoden 1930 kotitalouskomitean¹³⁰ mietinnössä annettu tavoite oli herättää oppilaassa harrastusta maataloutta kohtaan ja opettaa sellaiset taidot, joilla hän pystyi hoitamaan vastuulleen annetut tehtävät maatilalla.¹³¹ Nämä tehtävät liittyivät erityisesti maitotalouteen. Maatalousaineiden oppituntien määrää lisättiin vuonna 1934 jopa 30 tunnilla. Samalla lisättiin myös työpäiviä navetalla.¹³² Verrattuna vuosikymmenen alun maatalousopin opetukseen lukuvuonna 1937–1938 keskityttiin entistä selvemmin lypsykarjaan, siipikarjaan ja maitotalouteen.¹³³

¹²⁶ Sarka, ME-K, Vastaukset ristiriitaisuudesta 26, 208; Emännän elämänpolun osana 118, 172, 323.

¹²⁷ Östman 2000, 228–231.

¹²⁸ Miesmaa 1936, 136–137.

¹²⁹ KA, AKA, Opetusohjelmat (1930–1938), Lukuvuosi 1937–1938

¹³⁰ Kotitalouskomitea asetettiin vuonna 1926 luomaan ohjesäännöt ja puitteet kotitalousopetukselle. Komitea julkaisi mietintönsä osissa vuosina 1928–1930. Laki kotitalousoppilaitoksista annettiin vuonna 1929 ja samalla vahvistettiin ohjesäännöt kouluille. Uudessa laissa määriteltiin tarkka oppiainejako sekä tuntimäärät oppiaineille. (Sarkkola 2004, 241–242)

¹³¹ Sarkkola 2004, 250.

¹³² Sarkkola 2004, 250–251.

¹³³ KA, AKA, Opetusohjelmat (1930–1938), Lukuvuodet 1933–1934, 1937–1938.

Taulukko 2. Ahlmanin emäntäkoulun opetuskokonaisuudet maatalousopissa lukuvuonna 1937–1938.

	Teoriatunteja	Havainto- opetusta
Yleinen kotieläinoppi	20	
Karjanhoito-oppi	12	
Sianhoito-oppi	11	
Lampaanhoito-oppi	8	
Hevosen hoito-oppi	3	
Maatalouden liikeoppi	6	
Maitotalousoppi	8	3
Kananhoito-oppi	14	3
Mehiläisten hoito	8	

Lähde: KA, AKA, Opetusohjelmat (1930–1938), Lukuvuosi 1937–1938.

Taulukosta 2 voimme havaita lypsykarjanhoidon ja maitotalouden painotuksen opetuksessa. Aihealueisiin käytettiin Ahlmanin emäntäkoulussa reilu 20 prosenttia maatalousoppiin käytettävistä oppitunneista.¹³⁴ Elias Lönnrotin Emännyskoulussa maatalousopin teoriatunteja oli kaikkiaan vain 21, ja Nylanderin & Cajander-Poijärven *Lyhyt lypsykarjanhoidon oppikirja* keskittyi lypsykarjatalouksiin. Opetussuunnitelman mukaan tunneilla keskityttiin karjan ruokintaan ja hoitorutiineihin yleisellä tasolla.¹³⁵ Elias Lönnrotin Emännyskoulussa, jossa opetuksen painopiste ei ollut maatalousopetuksessa, jouduttiin tekemään valintaa opetuksen sisältöjen suhteen. Molemmissa kouluissa keskityttiin erityisesti karjanhoitoon, mutta Ahlmanin koululla teoriaopetusta oli enemmän.

Ahlmanin emäntäkoulun tunneilla käytetty Ilta Miesmaan kirja oli erikseen suunniteltu emäntäkoulujen käyttöön. Oppikirjassa puhuttiin lypsämisestä ja karjan ruokinnasta hyvin taloudelliseen sävyyn. Työtehtävistä esiteltiin erikseen aamurutiinit, jotka on kuvattu hyvin samanlaisiksi kuin muistitietokeruun vastauksissa.¹³⁶ Lypsäminen mainittiin tärkeimmäksi karjanhoidon tehtäväksi. Kirjan huomio ”[h]uonolla lypsällä ehdytetään parhainkin lehmä”¹³⁷ osoitti, että oikealla lypsytavalla oli merkitystä. Ilta Miesmaa osasi suositella puristuskäsinlypsyä lehmien terveyden ja maidon puhtauden kannalta parhaaksi menetelmäksi.¹³⁸ Tuottavuudessa huomioitiin maitomäärän lisäksi maidon laatu ja hyvinvoiva eläin. Uudet maidontuotannon tavoitteet näkyivät opetuksen tuottajanäkökulmassa. Kirjassa maitoa tuotettiin myyntiin eikä vain omalle perheelle. Anne Ollila on kiinnittänyt huomiota maaseudun naisjärjestöjen näkemyseroon tuottajanäkökulmaan

¹³⁴ KA, AKA, Opetusohjelmat (1930–1938), Lukuvuosi 1933–1934.

¹³⁵ KA, ELEA, Opetussuunnitelmat ja lukujärjestykset (1895–1947), Opetussuunnitelma lukuvuodelle 1936–1937; Vuosikertomukset (1897–1958), Vuosikertomus 1936–1937.

¹³⁶ Miesmaa 1936, 143–144.

¹³⁷ Miesmaa 1936, 155.

¹³⁸ Miesmaa 1936, 155, 157–158.

liittyen. Marttojen neuvonnassa korostui maitotyön merkitys talouden omavaraisuudelle, kun taas Maatalousnaisten ohjelmassa painottui tuottajanäkökulma.¹³⁹ Ilta Miesmaan oppikirja jakoi Maatalousnaisten kanssa tuottajanäkemyksen.

Oppikirjan karjan ruokintaa käsittelevä luku paljastaa hyvin karjanhoidon tieteellistämisen ja tuottajanäkökulman. Luku oli jaettu karjakohtaisiin osioihin. Lypsykarjan kohdalla kirjassa käsiteltiin erikseen kantavat, poikineet, nuorkarja ja vasikat. Tarkkoja ohjeita perusteltiin eläinten hyvinvoinnilla ja tuotannollisilla tavoitteilla. Ruokinnan tieteellistämisen oletettiin olevan vielä uutta maataloilla, koska kirjassa korostettiin valkuaisaineiden tärkeyttä ja kehoitettiin panostamaan ravitseviin ostorehuihin niiden kalleudesta huolimatta. Kesälläkään lisäruokinnan merkitystä ei saanut unohtaa, vaikka lehmät laidunsivat ulkona. Sikojen ruokintaohjeet olivat kirjassa perusteelliset, mutta lypsykarjan ruokintaan oli käytetty eniten sivuja. Lampaiden kasvatusta ja ruokintaa oli käsitelty jo huomattavasti suppeammin.¹⁴⁰

Emännän vastuu lehmistä ja pienkarjasta

Opitut karjanhoitotaidot pääsivät maataloilla käyttöön, sillä vastuu karjanhoidosta oli emännällä. Naiset toimittivat muistitietokeruun vastauksissa karjanhoitorutiinit, joiden myötä heillä oli vastuu navetan tapahtumista. Jos isännän mainittiin työskennelleen navetassa, hän oli vastuussa talon hevosesta ja lannanajosta.¹⁴¹ Miesten kuvaaminen karjatyön aputehtäviin liittyi vahvasti aikakauteen. Miehet alkoivat hivuttautua navettatöihin aluksi apulaisen roolissa. Ann-Catrin Östmanin tutkimuksen mukaan tästä oli vielä pitkä matka varsinaiseen lypsytyöhön. Edelleen 1900-luvun alussa miehen osallistuminen lypsyyn oli tavatonta, mutta avustaviin tehtäviin hän sai jo osallistua ilman häpeän leimaa.¹⁴² Vaimon sairastuminen saattoi pientilalla pakottaa isännän karjatöihin, mutta mahdollisuuksien mukaan tämä työ annettiin tyttärelle tai muulle naisihmiselle. Kahdessa muistitietokeruun vastauksessa kerrottiin, kuinka vastuu karjanhoidosta annettiin nuorelle tyttärelle äidin sairastumisen jälkeen.¹⁴³ Jos perheen tyttäret olivat liian nuoria, hankittiin karjaa hoitamaan apulainen.¹⁴⁴

¹³⁹ Ollila 1994, 347.

¹⁴⁰ Miesmaa 1936, 126–141, 132–133, 148–154, 167–181, 190–194, 308–309.

¹⁴¹ Sarka, ME-K, vastaukset 86, 210, 287.

¹⁴² Östman 2000, 232–234.

¹⁴³ Sarka, ME-K, vastaukset 287, 210.

¹⁴⁴ Sarka, ME-K, vastaukset 116, 86.

Pienkarjasta puhuttiin muistitiedossa joskus emännän karjana: ”Lampaita Martta-emännällä oli aina ketallinen.”¹⁴⁵ Yleisin tapa oli kuitenkin puhua ”meidän karjasta” tai passiivissa karjamäärästä. Karjatyöt oli vastauksissa nimikoitu selkeästi emännän tehtäviksi, ja niistä puhuttiin harvoin passiivissa. ”Kun lehmät ja vasikat olivat ulkona, äiti siivosi navetan. [- -] Äiti hoiti karjaa, kantoi lehmille vettä eteen ja heiniä myös. Harjasi niitä ja loi lannat tunkioon navetan sontaluukun kautta ulos.”¹⁴⁶ Jokakeväistä navetan siivousta muisteltiin myös emännän työnä. Apuna saattoi olla muita, mutta emäntä oli vastuussa ja laittoi siivoustyöt alulle.¹⁴⁷ Vastuu karjasta tulee ilmi viimeistään erityistilanteissa; lehmän sairastuessa emäntä kantoi huolen ja jopa valvoi vierellä.¹⁴⁸

Emäntä oli talonpoikastraditiossa naisten hierarkiassa korkeimmalla.¹⁴⁹ Muistitietovastauksissa tämä esitettiin kuin itsestäänselvyytenä, jos talossa oli apulaisia navettatyössä, he olivat työstään vastuussa emännälle. ”Äiti valvoi kaiken navettatyön, toinen apulainen oli luotettavampi kuin toinen”¹⁵⁰ kuvauksessa osoitettiin emännän vastuu karjatöistä, vaikka arkisimmat tehtävät talossa hoitaisi joku muu. Siinä missä isäntä oli tilalla työmiesten työnjohtaja, emäntä oli navetassa työskentelevien esimies. Apulaisia ei ollut joka taloudessa, mutta mitä suuremmaksi maatila kasvoi, sitä todennäköisemmin emäntä sai työntekijän avukseen. Elli Saurion tutkimusaineiston 15–25 peltohehtaarin talouksissa emännällä raportoitiin olleen keskimäärin 1.7 apulaista. Pienemmillä 5–10 peltohehtaarin maataloilla emännällä oli keskimäärin 0.33 apulaista eli harvemmassa kuin joka kolmannessa taloudessa.¹⁵¹ Ann-Catrin Östmanin mukaan apulaisten tehtäväksi annettiin karjanhoidon parissa helpoiten lypsyyn liittyvät työtehtävät. Vastuullisimmat tehtävät, kuten ruokinta, jäivät emännälle, sillä rehun annostelussa oli osattava olla tarpeeksi säästeliäs.¹⁵² Kun miehet alkoivat ottaa vastuuta navettatyöstä, isäntiä kiinnosti erityisesti karjan ruokinta. Tämä tehtävä liukui hiljalleen emännältä isännän vastuulle.¹⁵³ Muistitietovastauksissa navettatyön vastuuta ei vielä luovutettu miehille, vaan he tekivät korkeintaan yhteistyötä emäntien kanssa.

Toinen maatalousopin opetukselle kirjattu tavoite oli selvittää oppilaalle maatilan liiketulokseen vaikuttavat tekijät. Moderneja perheenäitejä haluttiin opettaa kuluttajatietoisiksi, mutta emäntäkouluissa kulutustietoisuuden lisäksi yrittäjyysnäkökulma oli mukana opetuksessa.¹⁵⁴ Ilta

¹⁴⁵ Sarka, ME-K, vastaus 170.

¹⁴⁶ Sarka, ME-K, vastaus 86.

¹⁴⁷ Sarka, ME-K, vastaukset 86, 196.

¹⁴⁸ Sarka, ME-K, vastaukset 170, 196.

¹⁴⁹ Esim. Siiskonen 1983, 42; Östman 2004, 66; Ollila 1994, 341–342.

¹⁵⁰ Sarka, ME-K, vastaus 196.

¹⁵¹ Saurio 1947, 34.

¹⁵² Östman 2004, 59, 66.

¹⁵³ Östman 2000, 235–236.

¹⁵⁴ Sarkkola 2004, 250–251.

Miesmaan oppikirjassa esiteltiin erilaisia keinoja parantaa maatalan tuottavuutta. Pienkarja eli kanat, turkiskaniinit ja mehiläiset esitettiin lisäansiomahdollisuuksina. Pienikokoiset eläimet vaativat vain vähän tilaa, ja niiden hoito oli edullista. Kotieläimiä suositeltiin sekä maataloille että kaupunkiympäristöön.¹⁵⁵ Ahlmanin emäntäkoulu näytti oppilailleen mallia hankkimalla lisätuloja hunajan sekä kananmunien myynnillä vaikeina talousvuosina 1930-luvun alussa.¹⁵⁶

Siipikarjan kasvatusta kuvattiin helpoksi keinoksi hankkia lisäansioita, joskin Elli Saurion tutkimusaineistosta selviää, kuinka suurina alueelliset erot siipikarjan kasvatuksessa olivat. Kun Varsinais-Suomessa alle 25 peltohehtaarin maatilalla oli keskimäärin 59 kanaa, Pohjanmaalla ja Peräpohjolassa kanoja oli keskimäärin 6 tai 4 saman kokoisella maatilalla.¹⁵⁷ Teppo Viholan mukaan siipikarjan puolesta puhui taloudellisuus. Innostus siipikarjan kasvattamiseen johti kanojen määrän kolminkertaistumiseen 1900-luvun alussa. Kehitys liittyi maatalouden kaupallistumiseen ja ruokatottumusten muuttumiseen. Kananmunien kysyntä kasvoi munaa sisältävien leivonnaisten yleistyttyä leipomotuotteissa ja kotileivonnaisissa. Munista sai kovan kysynnän vuoksi painoonsa nähden paremman hinnan. Kanat olivat helppoja kasvatettavia, sillä ne tulivat vähällä toimeen. Lisäksi munat säilyivät hyvin, joten niitä ei tarvinnut kuljettaa päivittäin myyntiin. Kanat munivat 1910-luvulla vielä vaatimattomia määriä, parhaassa tapauksessa 70 munaa vuodessa, mutta heikoimmilla tiloilla jäätettiin 30 munaan.¹⁵⁸

Pienkarjanhoito tarkoitti Ahlmanin emäntäkoulussa opetusta siipikarjan ja mehiläisten hoitoon liittyen. Mehiläisten hoidon opetus oli vapaaehtoista ja kurssiluontoista. Siipikarjan suhteen käytännöllisyys oli jälleen läsnä, koska opetukseen kuului työpäiviä kanalassa. Opintokokonaisuus oli monipuolinen käsittäen teoriaopetusta ruokinnasta, kannattavuudesta, poikasten hoidosta ja havainto-opetusta keinoemon huollosta.¹⁵⁹ Elias Lönnrotin Emännyskoulussa siipikarjan hoitoon oli varattu vain 5 oppituntia, eikä käytössä ollut erillistä aiheeseen liittyvää oppikirjaa. Työkokemusta oppilaat saivat koulun kanalassa, mutta teoriaopetus jäi hyvin suppeaksi Ahlmanin emäntäkouluun verrattuna.¹⁶⁰

Ilta Miesmaan oppikirjassa puhuttiin vahvasti siipikarjan puolesta. Kanojen kasvatusta kannatti kirjan mukaan ainakin omiin tarpeisiin, ja munien tuottaminen myyntiin oli mahdollista melko pienellä

¹⁵⁵ Miesmaa 1936, 198–199, 232, 236–237, 285.

¹⁵⁶ Sarkkola 2004, 225.

¹⁵⁷ Saurio 1947, 27.

¹⁵⁸ Vihola 2004, 175–176.

¹⁵⁹ KA, AKA, Opetusohjelmat (1930–1938), Lukuvuodet 1933–1934, 1937–1938; Sarkkola 2004, 251.

¹⁶⁰ KA, ELEA, Opetussuunnitelmat ja lukujärjestykset (1895–1947), Opetussuunnitelma lukuvuodelle 1936–1937; Vuosikertomukset (1897–1958), Vuosikertomus 1936–1937.

ruokinnan lisäyksellä. Tuottavinta oli siitosmunien ja -eläinten myynti. Kirjassa annettiin hyvät ohjeet kanarodun valintaa ja hoitoa varten. Teknisiä innovaatioita edustivat muun muassa automatisoidut juoma-astiat ja hautomakoneet.¹⁶¹ Emäntäkoulujen opetuksessa tutustuttiin sekä vanhoihin perinteisiin työtapoihin että uusiin koneisiin, joita siipikarjatalouksien avuksi oli kehitelty. Emäntäkoulut onnistuivat vastaamaan hyvin aikakauden vaatimuksiin. Kanojen suosio sekä kananmunien kysynnän kasvu ohjasivat opetuksen suuntaa.

Kanojen ruokinta ja hoito kuvattiin muistitietovastauksissa naisten työnä. Monet muistoista olivat henkilökohtaisia lapsuusmuistoja äidin auttamisesta. Hyvällä emännällä oli omat niksinsä kanojen ruokintaan. Eräs emäntä antoi kanoille voin päällä olleet paperit silputtuna.¹⁶² Paperiin oli imeytynyt voita, joten kanat saivat energiaa aikoina, jolloin ruokintaan oli käytettävissä vain vähän resursseja. Kananhoito saattoi vaikuttaa yksinkertaiselle, mutta sen merkitystä kohotti työn taloudellinen merkitys. Talossa, jossa työntekijät hoitivat aamulypsyn, kanojen hoitotoimenpiteet kuuluivat emännälle.

”[K]analassa oli 150–200 kanaa, parikymmentä hanhea ja ankoja. Ne äitini hoiti. Kanatarhaan oli kaivettu pieni lampi hanhille ja ankoille. Kananmunat kerättiin pesistä monta kertaa päivässä. Ne pakattiin pahvikennoihin suuriin puulaatikoihin. Munien puhdistus miedolla etikkavedellä oli äidin työ. Siinä olivat lapsen mukana joskus isäkin. Vain likaisimmat munat pestiin vedellä ja otettiin usein omaan käyttöön.”¹⁶³

Kyseessä on ainut aineistoni vastaus, jossa maatilalla oli merkittävästi siipikarjaa maidontuotannon lisäksi. Kuvauksesta huomaa työn tärkeyden, koska jopa isäntä saattoi ottaa osaa myyntiin lähtevien kananmunien puhdistamiseen. Työ vaati varovaisuutta, mutta periaatteessa työn olisi voinut antaa työntekijöiden hoidettavaksi. Varsinkin suurempien maatilojen emäntiä kuvattaessa korostettiin emäntää tuottajana, jonka tehtävät liittyivät maataloustuotantoon. Tämä ei ollut ainut tapa muistella suurtilan emännän työtä, mutta se oli yksi vastaajien käytössä ollut roolimalli, johon he voivat tukeutua.

¹⁶¹ Miesmaa 1936, 199, 208, 211.

¹⁶² Sarka, ME-K, vastaus 10.

¹⁶³ Sarka, ME-K, vastaus 196.

3.2 Taloudenhoitoa emännän ja isännän maatilayrityksessä

Emäntäkouluissa maatala nähtiin tuotantoyksikkönä eikä pelkästään elämäntapana. Ilta Miesmaan oppikirjassa emäntä pystyi vaikuttamaan tilan tuotantoon ja parantamaan perheen taloudellista tilannetta. Emännän taloudellisen merkityksen korostaminen oli uutta, sillä talonpoikaistilan johtajana ja rahataloudenhoitajana oli perinteisesti nähty isäntä.¹⁶⁴ Talousopinnot olivat tulleet jäädäkseen ja vanha perinne haastettiin Ilta Miesmaan oppikirjassa. Muistitiedon elämäkerrallisissa vastauksissa taloudenhoito ei yleensä ollut pääroolissa, mutta muutamissa vastauksissa emännän puuttuminen taloudenpitoon sai enemmän huomiota osakseen. Oppikirjassa emäntä esitettiin aktiivisena talousosaajana, mutta monissa muistitietovastauksissa valittiin maltillisempi tapa muistella taloudenpitoa.

Talousojintoja koti- ja karjatalouden hyväksi

Ahlmanin emäntäkoulussa maatalousliikeopin kokonaisuuden lisäksi opiskeltiin erikseen kirjanpitoa ja asioimiskirjoitusta.¹⁶⁵ Elias Lönnrotin Emännyskoulussa maatalousoppiin ei kuulunut erillisiä talousojintoja, mutta kirjanpitoa ja asioimiskirjoitusta opiskeltiin enemmän kuin Ahlmanin emäntäkoulussa. Kirjanpidon oppitunneilla opeteltiin valmistelemaan tilinpäätöksiä ja pitämään kirjaa talouden tuloista ja menoista.¹⁶⁶ Emännän taloudellinen rooli korostui aikakauden ihanteen mukaisesti kotitalouden talousojintoissa. Laura Harmaja,¹⁶⁷ joka kirjoitti 1920–1930-luvuilla naisten taloudellisesta tehtävästä, määritteli kotitalouden vastakohtaksi perheen ansiotoiminnalle. Naisten vastuulla oli talouden kulutuksen valvominen ja perheenjäsenten hyvinvoinnin takaaminen. Laura Harmaja ymmärsi, että maatilalla kotitaloutta ja ansiotoimintaa oli vaikeampi erottaa toisistaan, sillä naisten työkenttä ulottui tuottavaan toimintaan eli karjatalouteen ja kasvitarihaviljelyyn.¹⁶⁸

Uudet määritelmät naisten taloudellisesta vastuusta kulkeutuivat kotitalousneuvontaan, jonka avulla ahkeruutta ja yritteliäisyyttä pyrittiin edistämään. Järjestöjen neuvontatyöhön oli 1920-luvulta lähtien kuulunut myös talousneuvonta. Esimerkiksi Maatalousnaiset tarjosivat kirjanpidon kursseja, joilla

¹⁶⁴ Östman 2004, 59. Katso myös Siiskonen 1983, 53.

¹⁶⁵ KA, AKA, Opetusohjelmat (1930–1938), Lukuvuodet 1933–1934, 1937–1938; Sarkkola 2004, 242.

¹⁶⁶ KA, ELEA, Opetussuunnitelmat ja lukujärjestykset (1895–1947), Opetussuunnitelma lukuvuodelle 1936–1937; Vuosikertomukset (1897–1958), Vuosikertomus 1936–1937; Korkiakangas, Mailis 2013, 49.

¹⁶⁷ Laura Harmaja (1881–1954) tunnetaan Suomessa erityisesti kotitaloustieteen lipunkantajana ja kotitaloustyön puolestapuhujana. Hän tutki ja kirjoitti kotitaloudesta kansantalouden osana. Eräänlaiseksi elämäntehtäväkseen Laura Harmaja otti tavallisten kotitalouksien aseman nostamisen Suomessa. Maa- ja metsätieteellisen tiedekunnan perustamisen jälkeen Harmaja nimitettiin kotitalouden professoriksi ja hän vastasi opetuksesta vuosina 1947–1950. (Heinonen 1998, 96.)

¹⁶⁸ Harmaja 1928, 13.

naisten oli mahdollista terävöittää taloudellista osaamistaan.¹⁶⁹ Marttaliiton parissa neuvonta pyrittiin rajaamaan jälleen kotitalouden kulutusneuvontaan ja omavaraisuuden tukemiseen. Isännälle jätettiin maataloustuottajan rooli, johon Marttaliiton neuvonnassa haluttiin liittää jopa perinteisesti naisille kuuluneet karjanhoitotyöt.¹⁷⁰ Naisten taloudellinen rooli ei kotitalousideologian mukaan ulottunut ansiotyöhön, mutta Ilta Miesmaan kirjassa naisten taloudellinen vastuu ymmärrettiin laajemmin.

Maatalousopin oppikirjassa oli omat lukunsa muun muassa maatilan tuotantosuunnan määrittämiselle, viljelyn ja tuotantoeläinten kustannuksille, töiden suunnittelulle ja työvoiman palkkaukselle. Viimeisessä kappaleessa kerrottiin emännän tasavertaisuudesta ja vastuusta maatilalla.¹⁷¹ Maatila määriteltiin yritykseksi, jota isäntä ja emäntä hoitivat yhdessä. Seuraavaan katkelmaan tiivistyy kirjassa esitetty emännän vastuu maatilayrityksen menestykselle.

”Useimmissa, varsinkin pienemmissä maatalouksissa, joutuu emännän huollettavaksi, paitsi kotitaloutta, talon kotieläinten hoito, joilla aloilla siis emännältä vaaditaan ammattitietoa ja – taitoa. Mutta yhtä usein unohdetaan, kuinka tärkeitä on, että emännällä, joka siis itse suorittaa tai ainakin valvoo töiden suoritusta näin tärkeillä maatalouden tuotantoaloilla, on taloudellisen puolen järjestely ja sen hoito selvillä. – Ja kuitenkin on emännän osuus maatalouden hoidossa yhtä tärkeä kuin isännän. Taitavimman ja taloudellisimmankin isännän voi taitamaton ja epätaloudellinen emäntä saada talostaan maantielle.”¹⁷²

Kirja alleviivasi emännän vastuuta talousasioissa, eikä jättänyt häntä isäntää pienempään rooliin. Nainen kuluttajana ja talousosaajana oli kirjassa esitetty uutena ilmiönä. Kokonaan uudesta ilmiöstä ei kuitenkaan ollut kyse, sillä Elli Saurion tutkimuksesta selviää, että johtaminen ja talousasiat olivat emännille tuttuja. Osallistujat raportoivat johtamiseen, kirjanpitoon sekä kaupassa ja virastoissa asiointiin käytetyn ajan.¹⁷³ Alle viiden hehtaarin tilan emännistä noin puolet raportoivat 12 viikon aikana tehneensä johtotehtäviä, esimerkiksi töiden suunnittelua. Tilakoon kasvaessa vajaa 70 prosenttia emännistä mainitsi tehneensä johtotehtäviä tilalla.¹⁷⁴ Maatalouden talouselämässä elettiin muutoskautta, joten talousopetus koettiin tärkeäksi. Emännän ja isännän kyky hoitaa talousasioita oli laman jälkeen suurennuslasin alla. Maataloushallituksen opetusosaston alaisissa emäntäkouluissa talousajattelu ulotettiin rohkeasti maatalouden puolelle.

¹⁶⁹ Heinonen 1998, 102–103, 119 ja 138.

¹⁷⁰ Ollila 1993, 275.

¹⁷¹ Miesmaa 1936, 266–295.

¹⁷² Miesmaa 1936, 266.

¹⁷³ Johtaminen tarkoitti töiden suunnittelua, työntekijöiden ohjaamista ja viljelysten tarkastamista. (Saurio 1947, 48.)

¹⁷⁴ Saurio 1947, 48, 57.

Emäntien taloudenpito ulottui muistitietokeruun vastauksissa karja- ja kotitalouden sektoreille. Karjan rehujen ja kotitalouden ruoka-aineiden oli riitettävä talven yli, joten emännän oli osattava säännöstellä rehut eläimille ja elintarvikkeet ihmisille.¹⁷⁵ Äidin suuret kapiot muisteltiin yhdessä vastauksessa sijoituksena uuteen kotiin.¹⁷⁶ Mikäli aviopari osti tai lunasti pientilan, se kuvattiin muutamaa vastausta lukuun ottamatta yhteiseksi hankinnaksi.¹⁷⁷ Emännän roolia taloudellisena toimijana ei korostettu kuin erityistapauksissa, mutta hänellä oli välillisesti hyvin suuri merkitys tilan menestykselle. Rahankäytöstä ja suurista talouspäätöksistä puhuttiin epäsuorasti. Elämäkerrallisiin vastauksiin ei mahtunut pohdintaa, kuka osti ja mitä, vaan keskittyminen oli muissa aiheissa, kuten työnteossa ja elämänkulun suurissa muutoksissa. Lisäksi lapsuuskotiaan muistelleilla vastaajilla ei välttämättä ollut tarkkaa käsitystä perheen taloudellisesta päätöksenteosta.

Isännän roolia korostettiin erityisesti pientiloilla, joissa maatilaa laajeneminen tapahtui uudisraivauksen seurauksena. Kuvaukset, kuten ”[i]säntä ei meillä kovin joutanut huusholli hommiin, hän raivas aika paljon peltoa ja rakensi asuin- ja karjasuojan”¹⁷⁸ tai ” [i]säni raatoi kuokalla soista ja niityistä peltoa”¹⁷⁹, ovat melko tyypillisiä kerronnan keinoja pientilallisten muistelmissa. Isännästä ei puhuttu perheen suoranaishenkilönä, mutta hänen työnsä näkyi konkreettisesti maatilaa taloutta kohottavana tekijänä. Ann-Catrin Östman on tutkimuksessaan tehnyt saman havainnon. Elämäkerrallisissa aineistoissa miehen raivaama uusi peltoala sai erityistä huomiota. Miehen itsenäisen roolin tilan uuden peltoalan raivaajana siirsi naisen vahvemmin kodin piiriin.¹⁸⁰ Pienviljelijöiden muistot tuovat esiin toisenlaisen tavan muistaa aikakausi, joka naisjärjestöjen lehdissä muistettiin kotitalouden nousukautena. Pientilallisten kollektiivisissa muistissa korostui uudisraivauksen merkitys ja oman tilan perustamisen ihme, jotka olivat perheen taloudellisen voimaantumisen keskiössä. Se ei eroa paljoa Pirjo Siiskosen mainitsemasta patriarkalisesta tavasta korostaa isäntää talonpoikaistalouden kiistattomana johtohahmona.¹⁸¹

Kahdessa muistitietovastauksessa naisten taloudellisesta päätöksenteosta korostettiin huomattavasti. Molempiin tapauksiin liittyi tilanne, jossa tytär hoiti maatilaa vanhan isänsä kanssa äidin kuoleman jälkeen.¹⁸² Isäntä oli molemmissa tapauksissa antanut tyttärelleen talon emännän valtuudet, ja isännän vanhuuden vuoksi tytär pystyi tekemään itsenäisiä talouspäätöksiä. Pirjo Siiskonen on

¹⁷⁵ Sarka, ME-K, vastaukset 38, 245, 26, 118, 172.

¹⁷⁶ Sarka, ME-K, vastaukset 10.

¹⁷⁷ Sarka, ME-K, vastaukset 10, 26, 170, 196, 245.

¹⁷⁸ Sarka, ME-K, vastaus 84.

¹⁷⁹ Sarka, ME-K, vastaus 245.

¹⁸⁰ Östman 2000, 82.

¹⁸¹ Siiskonen 1983, 50–53.

¹⁸² Sarka, ME-K, vastaukset 210, 245.

tutkimuksessaan profiloi emäntään liittyneitä rooliodotuksia. Hänen mukaansa tilan johtamiseen osallistuivat todennäköisemmin leskiemännät.¹⁸³ Pirjo Siiskosen kuvaukset talonpoikaisyhteiskunnasta ajoittuvat 1870–1920-luvun kuvauksiin, jolloin ainakin suurissa perhetalouksissa isännän luonnollinen seuraaja oli joku perheen pojista. Vanha emäntä jäi päättävään rooliin vielä poikansakin taloudessa. Omassa aineistossani perheen poikkeustilanteen seurauksena nuori nainen sai taloudellisen päätöksenteon vastuun. Näissä tapauksissa tilalla ei ollut vanhaa emäntää tai veljeä auttamassa isäntää taloudenhoidossa. Pirjo Siiskosen peräänkuuluttama patriarkaalinen järjestelmä, jossa isännän johtoasema oli loukkaamaton, ulottuu jollakin tasolla MoniNainen emäntä -muistitietokeruun vastauksiin, joissa naista ei nosteta isännän yläpuolelle kuin poikkeustapauksissa.

Selviytymisstrategiat vaikeina talousvuosina

Lisänsioiden merkitys korostui pientilallisten muistoissa. Lamavuosina emännän mainittiin myyneen käsitöitään tai kirkunneen voita myyntiin.¹⁸⁴ Tavallisempi keino toimia talousahdingossa näyttäisi kuitenkin olleen isännän lähtö urakkatöihin.¹⁸⁵ Emännän työkuvaukset ovat enemmän jokapäiväistä työtä perheen elannon eteen kuin suunnitelmallista maatilalan talouden kehittämistä esimerkiksi investoinnein. Toisaalta juuri tällaisena naisten taloudellinen vaikuttaminen nähtiin myös professori Visa Heinosen tutkimuksessa. Lamavuosina naisia ohjeistettiin *Kotiliesi-* ja *Emäntälehdessä* niukkuuteen ja säästäväisyyteen. Keinot, joita naisille tarjottiin, olivat säästäminen ja järkevät talousratkaisut, eivätkä esimerkiksi kaupankäynti tai omaisuuden myyminen.¹⁸⁶

Muutamissa vastauksissa korostettiin emännän tekemiä ratkaisuja vaikeina aikoina. Sankaritarinaa emäntien sisukkuudesta lama-aikana löytyy pientilallisten kertomuksista. Esimerkiksi Helvin tapauksessa perhe asui vanhassa lunastetussa torpassa, jonka isännän suku oli ostanut velaksi.

*”Velkojatkkin tulivat vaatimaan osuuttaan, talo oli maksettava. Veivät lehmän ja ompelukoneenkin olisivat vieneet vaan Helvi ojensi nuorimman poikalapsen velkojalle, vie tämäkin, jos koneen viet, millä minä lapselle vaatteet. [...] Laittoi lapset nukkumaan ja lähti navettaan hoitamaan lehmän sen ainoan, että olisi huomenna jotakin suuhunpantavaa.”*¹⁸⁷

¹⁸³ Siiskonen 1983, 66–67.

¹⁸⁴ Sarka, ME-K, vastaukset 86, 245.

¹⁸⁵ Sarka, ME-K, vastaukset 86, 196, 208, 245.

¹⁸⁶ Heinonen 1998, 58, 82–85.

¹⁸⁷ Sarka, ME-K, vastaus 172.

Muistosta havaitaan, millaiset mahdollisuudet emännällä oli vaikuttaa ongelmatilanteessa. Emäntä puuttui ratkaisevalla hetkellä velkojen aikeisiin ja sai pitää ompelukoneensa, mutta tilan ahdinkoa hän ei pystynyt selvittämään. Hänen oli uutterasti tehtävä töitä perheen ruokkimiseksi, mutta emäntä eli maatilán luomissa puitteissa. Helvin miehen ottama velka oli koko perheen taakka.

Toisessa kirjoituksessa perheen isä kävi metsätöissä saadakseen jauhosäkin viikoittain perheelleen. Isännän ollessa pitkiäkin aikoja poissa äiti yritti selvitä lasten ja lehmän kanssa kotona. Vaikeina aikoina äiti lähetti lapsensa kerjuulle pyytämään leipää suuremmista taloista.¹⁸⁸ Vastaukseen kuvailtiin henkilökohtainen muisto häpeästä, joka kerjäämiseen liittyi. Henkilökohtainen muisteluaines kerjuusta ja tarkasti kuvailtu Helvin dialogi velkojen kanssa, kuvaavat emännän toimia kurjassa taloustilanteessa. Molemmat kertomukset vaikuttaisivat sopineen yleisesti hyväksytyyn emännyyden kulttuuriin. Muita vaikuttamiskeinoja olivat ruokavarojen säännöstely ja työpäivän pidentäminen.¹⁸⁹ Ann-Catrin Östman on kuvaillut muistitiedon perusteella emännän ihanteellisiksi ominaisuuksiksi ennen kaikkea sitkeyden, voimakkaan ruumiinrakenteen ja ahkeruuden.¹⁹⁰ Tätä ihannetta naiset toteuttivat myös MoniNainen emäntä -muistitietokeruun vastauksissa toimimalla entistä sisukkaammin perheensä eteen.

Kodin ulkopuolisiin maatoihin emännän ei kuvattu herkästi lähteneen. Susannan vastaus teki tähän poikkeuksen, sillä hänen äitinsä maksoi ulkotöillään perheen tonttimaan vuokraa. Susannan kertomus äidistään ei ole perinteinen emäntäkuvaus, eikä kertoja kutsu äitiään emännäksi. Köyhissä oloissa elänyt Susanna kuvaili suhdettaan emännyyteen seuraavasti: ”nainen ja emäntä, se on minulle tavallaan aivan tuntematon käsite.”¹⁹¹ Naisten työnteko perheen ulkopuolella oli monissa perheissä tavallista, mutta työntekoon liittyi kysymys yhteiskunnallisesta asemasta. Professori Pirjo Markkola on huomauttanut naisten tehneen hyvin paljon palkallista maatyötä 1900-luvun alussa. Palkkatyö perheen ulkopuolella kuului useimmiten tilattomille ja nuorille naimattomille naisille. Talollisten tyttäret tai torpparin kanssa avioituneet naiset harvoin päätyivät maatyöläisiksi.¹⁹² Kynnys lähteä töihin oli naisille varmasti suuri, mikäli kotona oli oma lunastettu maatila. Tässä on mennyt eräänlainen sosiaalinen raja, eikä emäntien selviytymisstrategioihin kuulunut palkallinen maatyö kodin ulkopuolella.

¹⁸⁸ Sarka, ME-K, vastaus 361.

¹⁸⁹ Sarka, ME-K, vastaukset 10, 172, 208, 245.

¹⁹⁰ Östman 2000, 174–175.

¹⁹¹ Sarka, ME-K, vastaus 171.

¹⁹² Markkola 1989, 39–41, 44–46.

3.3 Miesten töissä

Ennen koneellistumista heinä- ja sadonkorjuutyöt vaativat paljon työntekijöitä. Professori Matti Peltonen on tutkinut 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun työnjakoa käyttäen lähteenään työkirjanpitoa. Aineistot osoittavat, että 1800-luvun alussa paikkakunnasta riippumatta naiset tekivät puolet elonkorjuusta ja puinnista. Heinää niitettäessä paikoittain jopa yli puolet työntekijöistä oli naisia.¹⁹³ Matti Peltonen ei tarkemmin ota kantaa työtä tehneiden naisten sosioekonomisen aseman suhteen, mutta voisi olettaa, että pelloilla työskenteli huomattava määrä maatyöläisnaisia, kuten Pirjo Markkolan ja Ann-Catrin Östmanin tutkimukset osoittavat.¹⁹⁴

Matti Peltonen tulkitsee, että 1910-luvulla työnjako jyrkkeni 1800-luvun loppuun verrattuna. Naiset tekivät navettatöistä 81 prosenttia, mutta korjuutöistä 38 prosenttia ja puinnista vain 26 prosenttia. Ojituksessa, kynnessä, maanparannuksessa tai uudisraivauksessa naisten osuuden mainittiin olleen 5 prosenttia eli hyvin pieni. Työkirjanpidon piiriin kuuluneet tilat olivat itsenäisiä, erikokoisia viljelmiä ympäri Suomen. Naiset olivat edelleen pellolla mukana, mutta peltotyöt kuuluivat vuosisadan alussa enemmän miehille kuin naisille. Koneistuminen ei hänen johtopäätöksensä mukaan sitonut miehiä peltotöihin, vaan työt kuuluivat heille jo ennestään.¹⁹⁵ Dosentti Ann-Catrin Östman on väitöskirjassaan nimittänyt peltotöitä miehisen koodin työksi. Kylväminen oli yksi tärkeimpänä pidetty miesten työ. Miehisestä työn luonteesta huolimatta varsinkin nuoret naiset ja piiat osallistuivat peltotöihin tarpeen mukaan. Naisilla tehtävät olivat avustavia tehtäviä. He esimerkiksi nostivat heinäkontin miehen selkään.¹⁹⁶

Avustavia ja muita naisille hyväksyttäviä maanviljelystöitä¹⁹⁷ ilmoitti tehneensä 91 prosenttia Elli Saurion tutkimukseen osallistuneista emännistä. Tilakoko ei tällä kertaa ollut vaikuttava tekijä, sillä vielä 15–25 peltotehtaarin emännistäkin 92 prosenttia mainitsi osallistuneensa esimerkiksi perunan istutukseen ja puintiin tai vilja-aittojen puhdistukseen. Työt ajoittuivat heinä-syyskuuhun eli sadonkorjuuseen, jolloin aikaa kului maanviljelystöihin jopa 186 tuntia. Huhti-toukokuussa maanviljelykseen käytettiin yhtä paljon aikaa kuin leipomiseen eli reilu 40 tuntia, mutta

¹⁹³ Peltonen 1999, 38–40.

¹⁹⁴ Markkola 1989 48–49; Östman 2000 183–184.

¹⁹⁵ Peltonen 1999, 44–45.

¹⁹⁶ Östman 2000, 168, 200–201.

¹⁹⁷ Maanviljelystöiksi oli laskettu mm. lannanajo, perunoiden istutus, elonkorjuu, aidan teko, puiminen, puiden pilkkominen, säkinsuun pitäminen, säkkien paikkaus ja vilja-aittojen puhdistaminen. Listaus oli hyvin monipuolinen ja erityisesti aputyöt olivat hyvin edustettuna, mutta esimerkiksi kyntöä tai metsätöitä ei mainita. (Saurio 1947, 47.)

talvikuukausiin oli merkitty vain 3–13 tuntia maanviljelystöitä.¹⁹⁸ Naisten maanviljelystöitä ei ole eritelty, joten emme voi tietää, kuinka moni emännistä teki miehiseksi miellettyä peltotyötä.

Ydinperheen ihannetta pidettiin yllä lehtien palstoilla ja neuvonnan avulla. Keskiluokkaisilla naisjärjestöillä oli tarjolla naiselle kaksi roolia: naimattoman töissä käyvän aktiivisen kansalaisen rooli ja naimisissa olevan kodin piirissä vaikuttavan naisen ihanne. Maalaiskotien todellisuus oli vielä 1900-luvun alussa kaukana ideaalista ydinperhemallista. Marttaliitto järjesti 1920-luvulla yrittäjyysneuvontaa, jonka tarkoitus oli auttaa naisia työskentelemään kotona perheen hyväksi. Puutarhakurssit sekä käsityöopetus saivat innokkaan vastaanoton paikallisyhdistyksissä. *Emäntälehd*en artikkeleissa emäntää ei nähty peltotöissä tai muissa maataloustöissä, joita tehtiin pihapiiriä kauempana. Tämä oli vahva viesti kaikille maaseudun naisille. Kodinhoitokursseja tarjottiin vasta 1930-luvulla, eikä niiden vastaanotto ollut aluksi yhtä mieluinen kuin puutarhakurssien.¹⁹⁹ Maatalousnaisten ideologia oli täysin toinen, sillä he jakoivat jäsenilleen maanviljelysmerkkejä tunnustukseksi kylvö- ja sadonkorjuutöiden hallinnasta.²⁰⁰

Emäntäkouluissa noudatettiin ydinperheideaalia ja perinteistä työnjakoa, eikä maatalousoppiin sisältänyt peltoviljelyn teoriaopetusta.²⁰¹ Vaikka varsinaista opetusta ei ollut, *Ilta Miesmaan* oppikirjassa kerrottiin peltoviljelyn työvaiheista ja viljelykasveista. Karjanhoidon asemaa peltoviljelyn sivuaminen ei kuitenkaan pystynyt uhkaamaan.²⁰² Oppilailla oli mahdollisuus ainakin itsenäisesti syventää tietojaan peltoviljelyyn liittyen. Vuoden 1930 kotitalouskomitean mietinnössä emäntäkouluissa opetetut maataloustyöt rajattiin naisille tyypillisiin töihin. Mietinnössä haluttiin vetää linja väärinkäytöksille ja varmistaa, ettei oppilaita sijoitettaisi harjoitustiloilla miesten töihin.²⁰³ Harjoitustiloille haluttiin tehdä selväksi, etteivät emäntäkoululaiset olleet kiireapulaisia, vaan harjoittelemassa nimenomaan emännän töitä. Maatalousopetus pohjasi maaseudun työnjakoon ja uuteen perheideaaliin, eivätkä oppilaat saaneet kokonaisvaltaisia taitoja maatilan ylläpitoon.

¹⁹⁸ Saurio 1947, 47, 53, 67.

¹⁹⁹ Ollila 1993, 57–58, 62–64, 228–230.

²⁰⁰ Ollila 1994, 347.

²⁰¹ KA, AKA, Opetusohjelmat (1930–1938); KA, ELEA, Opetussuunnitelmat ja lukujärjestykset (1895–1947), Opetussuunnitelma lukuvuodelle 1936–1937; Vuosikertomukset (1897–1958), Vuosikertomus 1936–1937

²⁰² Miesmaa 1936, sisällysluettelo.

²⁰³ Sarkkola 2004, 250.

”Kynnin kahdella hevosella navetta-askareiden välissä”

Aikakauden naisihanteen kanssa riitelevistä peltotöistä ei vaiettu muistitietokeruun vastauksissa, mutta muistamisen strategiat vaihtelivat. Sosioekonominen asema näkyi peltotöiden muistelussa, sillä pieniltä maataloilta kotoisin olleet muistelijat korostivat emännän osallistuneen töihin muiden mukana. Suurempien maatilojen peltotöissä olivat todennäköisimmin mukana perheen lapset ja apulaiset isännän johtaessa työntekoa. Jako ei ole aivan yksiselitteinen, mutta osa kirjoittajista halusi korostaa peltotöiden olleen koko perheen työtä, kun taas muutama kirjoittaja jätti emännän vastaamaan aikakauden ihanteen mukaan ruokahuollosta peltotöiden ajaksi. Emäntien ulkotöistä löytyi kaksi hyväksyttävää kerronnan tapaa, joilla molemmilla tehtiin omalla tavallaan kunniaa emännyydelle.

Itseään pientilallisiksi kutsuvien tai muuten²⁰⁴ pientilallisiksi määriteltävät muistelijat mainitsivat emännän osallistuneen peltotöihin melko yksioikoisesti. Eräs omien sanojensa mukaan pienehköllä tilalla asunut kirjoittaja muisteli, kuinka ”[ä]idin kanssa tehtiin töitä tuvas, navetas sekä ulkotöitä.”²⁰⁵ Emännän myönnettiin osallistuneen ulkotöihin, mutta oman äidin töistä pellolla ei aina kerrottu tarkasti. Ulkotöistä kirjoittaja jakoi enemmän omat henkilökohtaiset muistot: ”Kynnin kahdella hevosella navetta-askareiden välissä.”²⁰⁶ tai ”Sen jälkeen oli puimisen vuoro. Siinä piti olla monta ihmistä: koneenkäyttäjä, syöttäjä, kaksi lyhteiden antajaa, jyvän tulon valvoja ja säkkien kantaja, haurepoika sekä ainakin kolme pahnapoikaa. Ei ollut vielä lietsoja. Minä yleensä syötin.”²⁰⁷ Kirjoittaja oli talon tytär, joiden mainittiin myös Ann-Catrin Östmanin tutkimuksessa ottaneen osaa miehiseen työhön. Miesten töissäkin oli tarkka työnjako, nainen teki usein aputyötä miehen käyttäessä esimerkiksi konetta.²⁰⁸ Tyttären roolissa miesten töiden muisteleminen oli hyväksyttävää, mutta äidin tekemistä miesten töistä ei puhuttu yhtä avoimesti.

Kotitöiden yhteydessä vastaaja mainitsi selkeämmin äidin opetuksen ja mukanaolon: ”Äidin kans opin myös savupalvaamisen.”²⁰⁹ Sama kirjoittaja kertoi äidin olleen hyvä opettaja kaikkiin töihin, mutta peltotöissä äitiä ei silti erikseen mainittu, kuten navettatöissä, ruoanlaiton tai saippuan valmistuksen yhteydessä. Ann-Catrin Östman on tutkimuksissaan huomannut, että naiset saattoivat

²⁰⁴ Vastauksessa on viittauksia niukkuuteen, pieneen karjamäärään tai uuteen tilaan, jossa tehdään vielä uudisraivausta peltojen ja rakennusten kuntoon saamiseksi.

²⁰⁵ Sarka, ME-K, vastaus 317.

²⁰⁶ Sarka, ME-K, vastaus 317.

²⁰⁷ Sarka, ME-K, vastaus 317.

²⁰⁸ Östman 2000, 181–184, 192.

²⁰⁹ Sarka, ME-K, vastaus 317.

kerronnassaan häivyttää tekijän, koska peltotyötä ei haluttu korostaa miehisenä työtä.²¹⁰ Toisaalta kirjoittajan oli helppo kertoa itse tekemistään miesten töistä, jotka olivat tyttärelle kulttuurisesti sallittuja.

Joissakin vastauksissa pelto- tai metsätyöt myönnettiin miehille tyypilliseksi työksi ja kertojat jopa kyseenalaistivat emännyytensä, koska olivat tehneet enemmän miesten kuin naisten töitä.²¹¹ Torppariperheen tytär kertoo kasvatuksestaan näin.

”[K]öyhän lasta ei suuremmin opastettu miten olla mies tai nainen. Meitä opastettiin vain kasvamaan kunnan ihmisiksi ja ymmärtämään se, että rehellisellä työllä se toimeentulonsa on ansaittava (...) Ei ne kotona opitut työt opettaneet minua emännäksi, mutta köyhän akaksi ja sekatyöläiseksi ne kyllä opettivat. Sain jopa olla savotassa isän ja velipojan kanssa. On tuttua talviset tukkien, propsien ja halkojen teko ja keväiset kuorintahommat.”²¹²

Kirjoittaja aloitti elämäkerrallisen vastauksensa harvinaisesti kuvailemalla metsätöitä. Nainen ja mies olivat hyväksytyt pari peltotöissä, mutta metsätyöt kuuluivat miehille, ja siksi metsätyöt eivät olleet parityön perinteinen muoto.²¹³ Myöhemmin hän kirjoitti pitäneensä maaseudun emäntiä yleisesti kovin neuvokkaina ja arvostaneensa erityisesti äitiään, joka teki paljon töitä maatilalla ulkopuolella. Kirjoittaja ei lapsuudessaan kokenut, että häntä olisi kasvatettu emännän tyypilliseen rooliin perheen sosioekonomisen taustan vuoksi. Torppariperheen tyttären havainnoissa ei ole mitään tavatonta, sillä lapset tekevät hyvin varhain huomioita työn merkityksestä toimeentuloon. Lapset oppivat lapsuuden sosiologian tutkijoiden mukaan tunnistamaan hyvinkin varhain miehiset ja naiselliset ammatit. Tämän lisäksi lapset oppivat jo kouluiässä tunnistamaan sosiaaliluokkaan liittyviä merkkejä ja vaurauden, maineen sekä vallan symboleita.²¹⁴ Kirjoittaja tiesi, millainen aikakauden naisihanne oli, mutta heidän perheessään ihannetta ei pystytty noudattelemaan. Kirjoittaja kieltää, että häntä olisi kasvatettu aikakauden naisen rooliin, mutta kiinnittämällä huomiota asiaan, hän samalla tunnustaa sukupuolen ja työn yhteyden.

Toinen vastaaja oli kotoisin keskikokoiselta maatilalta, mutta hän siirtyi nuorena tekemään miesten töitä. Vuosien päästä siirtyminen ruokatalouden hoitajaksi oli kirjoittajalle haastavaa, vaikka hän oli lapsuudessa tehnyt töitä äitinsä kanssa.

²¹⁰ Östman 2000, 169–170.

²¹¹ Sarka, ME-K, vastaukset 25, 79, 171.

²¹² Sarka, ME-K, vastaus 171.

²¹³ Östman 2000, 165.

²¹⁴ Handel 2007, 113–114.

*”Tosiaan kun olin tyttö ja vanhin, tein paljon niin sanottuja miesten töitä. Äiti valmisti ruoan ja tädilläkin söin valmiista pöydästä. Vasta läheisten kuoleman jälkeen ja Heidän elämänsä ehtoossaan tuli eteeni huolehtiminen ruoanvalmistuksesta. Tunsin itseni vähän avuttomaksi varsinkin liharuokien suhteen.”*²¹⁵

Vastaukseen oli lueteltu paljon tietoa kotitalousaskareista, mutta taidoistaan huolimatta miesten töiden parissa varttunut tytär ei kokenut olevansa äitinsä veroinen ruoanlaittaja. Molemmissa esimerkeissä kirjoittajat vertasivat itseään maaseudun emäntiin, joita olivat seuranneet lapsuudessaan. Heidän käsityksensä todellisesta emännästä oli selvästi muuta kuin pelto- tai metsätöitä päivittäin tekevä nainen. Anne Ollila ja Ann-Catrin Östman ovat molemmat todenneet, että aikakauden ihanteen mukainen kotona työskentelevä perheenäiti jäi monissa talouksissa saavuttamatta.²¹⁶ Muistitietokeruun kirjoituksissa ihanne kohtasi arjen, ja kirjoittajat suhtautuvat tähän hyvin eri tavalla. Osa kirjoittajista koki kirjoittavansa ihanteesta poikkeavaa emännyyden kertomusta, kun taas toiset vastaajat eivät kirjoittaneet ristiriitoja auki, vaan pyrkivät täyttämään emännän roolin sekä koti- että ulkotöissä. Kokemus miesten töiden parissa kasvamisesta sulki toisinaan pois mahdollisuuden esittää kotitaloutta hoitavan perheenemännän roolia. Monissa vastauksissa peltotyöt osattiin esitellä niin, etteivät ne uhanneet emännyyttä.

Monet muistitietokeruun vastaajat pitivät luonnollisena, että lapsena osallistuttiin miesten töihin.²¹⁷ Ann-Catrin Östmanin tutkimuksen muistitietokeruun aineistoissa jaettiin sama käsitys. Nuoret naiset tai talon palkallinen työvoima ohjattiin tarpeen mukaan miehille kuuluneisiin töihin.²¹⁸ Elli Saurion tutkimuksessa oli havaittavissa sama ilmiö, eli vanhan emännän taloudessa tyttäret tai miniät työskentelivät sekä karjanhoito- että maataloustöissä enemmän kuin vanha emäntä.²¹⁹ Kulttuurisesti oli hyväksyttävää, että nuorena tehtiin miesten töitä, eikä töitä valikoitu.

Miesten töistä kirjoitettiin muistitietokeruun vastauksiin toisinaan hyvin ylpeänä.²²⁰ Naisten kokemasta ylpeydestä peltotöitä kohtaan on käyty keskustelua historian tutkijoiden parissa. Naisten töiden vähättely on joidenkin tutkijoiden mukaan nähty yhtenä alistamisen muotona, joka pakotti naiset ottamaan osaa myös miehiseen työhön. Naisten ylpeyden ulkotyötä kohtaan on arvioitu johtuvan nimenomaan tarpeesta osallistua arvokkaina pidettyihin töihin.²²¹ Ylpeydelle löytyy varmasti monia syitä. Miesten työt loivat yhteyden pientilan emäntien välille, joten ne olivat tapa

²¹⁵ Sarka, ME-K, vastaus 79.

²¹⁶ Ollila 1993, 63–64; Östman 2004, 65–66.

²¹⁷ Sarka, ME-K, vastaukset 79, 84, 171, 180, 194, 196, 208, 289, 317, 323.

²¹⁸ Östman 2000, 184.

²¹⁹ Saurio 1947, 58.

²²⁰ Sarka, ME-K, 170, 297, 317, 171, 210.

²²¹ Östman 2004, 71–72.

kiinnittyä pientilallisten kollektiiviseen ryhmään ja erottautua suurtilallisten perinteestä. MoniNainen emäntä -muistitietoaineistossa peltotöiden arvostukseen ovat saattaneet vaikuttaa myös talvi- ja jatkosodan kriisiajat. Moni vastaaja kertoi olleensa sodan syttyessä hyvin kiitollinen oppimistaan miesten taidoista.²²² Miesten töiden tekemistä kriisiaikana on muisteltu sodan jälkeen nostalgisesti ja arvostavaan sävyyn. Kotirintaman joustavuus on saanut erityisaseman kollektiivisessa muistelussa, joka on varmasti heijastunut myös muistitietokeruun vastaajien valintoihin. Miesten töiden tekemisestä tulikin ylpeyden aihe.

Luonnollinen ja hyväksytyt parityö

Yleisin ja hyväksytyin tapa muistella äidin tai kertojan omaa osallistumista peltotöihin, oli korostaa työtä isännän parina tai perheen mukana. Isännän ja emännän välinen parityö nousi esiin myös Ann-Catrin Östmanin tutkimuksessa, jossa työnjakoa kuvattiin hyvin luonnolliseksi. Kerronnassa naiset korostivat, kuinka olivat miehensä kanssa toimineet tilalla työparina. Nainen ja mies olivat luonnollinen pari, eikä heidän tekemäänsä yhteistyötä voinut korvata esimerkiksi piika emännän apulaisena. Jos miehet olivat kaukana töissä, naiset kaipasivat vastakkaista sukupuolta työparikseen. Naisille oli tärkeää työskennellä miesten kanssa pellolla vielä 1940-luvullakin. Parityö selitti naisten vahvoja tunteita ulkotöihin osallistumisesta. Heterososiaalinen työnteko eli työskenteleminen vastakkaisen sukupuolen kanssa oli peltotöiden yhteydessä naisille tärkeää.²²³ Samankaltainen parityön korostaminen näkyy MoniNainen emäntä -muistitietokeruun vastauksissa. Emäntä kuvattiin joko aputöihin pellolle tai työtehtäviä ei eritelty, mutta hänen mainittiin työskennelleen miehensä kanssa.²²⁴

”Ruis leikattiin sirpillä, olin sitomassa, kun äiti leikkasi, silloin minäkin opettelin leikkaamaan ruista. Rukiit puitiin naapurin riuhessa, isä ravas sitomia seiniin lyömällä, paraat jyvät putosi siihen. Minä ja äiti puitiin sitomet vielä häkin päällä varstalla.”²²⁵

Kuvauksesta välittyy perheenjäsenten välinen työnjako. Parityöllä oli norminsa; heinätoissa emäntä usein haravoi ja isäntä niitti.²²⁶ Aputyö ei kuitenkaan aina langennut naisille, vaan esimerkiksi perheen lapsille. Isän ja äidin mainittiin molempien leikanneen ruista. Kertomuksessa äiti ja kirjoittaja olivat työpari pellolla, mutta nuori kertojakin sai kokeilla rukiin leikkaamista vanhempinsa ohjauksessa.

²²² Sarka, ME-K, vastaukset 25, 194, 289.

²²³ Östman 2000, 165–168, 201–202.

²²⁴ Sarka, ME-K, vastaukset 26, 86, 170, 208, 245, 287, 317.

²²⁵ Sarka, ME-K, vastaus 208.

²²⁶ Sarka, ME-K, vastaukset 86, 245, 210.

Puinnissa isän kerrottiin tehneen symbolisesti tärkein ja fyysisesti raskain työ. Hän löi suurimmat jyvät pois lyhteistä, minkä jälkeen äiti ja lapset jatkoivat puintia.

Peltotöiden miehiset tehtävät olivat työhierarkiassa korkeimmalla, mutta ne olivat myös raskaimpia työtehtäviä.²²⁷ Muistitietokeruun vastauksissa työn fyysisyyttä ei erikseen korostettu peltotöiden yhteydessä. Uupumus ja fyysisyys puetaan monissa vastauksissa kiireeksi.²²⁸ Eräässä vastauksessa todetaan heti ensimmäisessä lauseessa, kuinka emännän työ ”oli kovaa työtä, kun ei ollut koneita, jotka olisivat helpottaneet elämää.”²²⁹ Vastauksessa viitataan työn fyysisyyteen ja kerronnan suoruus on poikkeavaa. Fyysisyys näyttäytyy tabuna, josta puhutaan korkeintaan vanhoja työtapoja ja maatilán olosuhteita esiteltäessä.²³⁰ Työn fyysisyyden kieltäminen liittyy ehkä professori Pirjo Markkolankin mainitsemaan kansalliseen myyttiin suomalaisesta naisesta. Artikkelissa keskitytään erityisesti naistutkimuksen tapoihin ymmärtää suomalainen nainen, mutta huomaan yhtymäkohtia myös muistitietokeruun vastausten tapoihin kuvailla suomalaista naista. Markkola on artikkelissaan Anu Koivuseen viitaten eritellyt kansallisia oletuksia liittyen naisten ainaiseen työntekoon, tarpeellisuuteen ja miesten sekä naisten väliseen kumppanuuteen työelämässä.²³¹ Pohdinkin historiakuvan vaikutusta muistitietokeruun vastauksien tapaan korostaa tasa-arvoista työtä miehen kanssa. Tähän kuvaan ovat vaikuttaneet epäilemättä historiankirjoituksen lisäksi kaunokirjallisuus ja muut kulttuurituotteet, mutta tasa-arvoisuus on jotakin, josta pidetään lujasti kiinni.

Professori Matti Peltonen on eritellyt erilaisia tulkintoja työnjakoon liittyen ja ottanut esiin myös työn fyysisyyden. *Maatilan hoito-oppaassa* 1910-luvulla työnjakoa perusteltiin työn fyysisyydellä. Matti Peltosen mukaan työn fyysisyys ei yksinään selitä työnjakoa, koska naisten tehtäviin kuului monia raskaita työtehtäviä ja tempoileva voimankäyttö laitettiin miehissäkin työssä kokemattomuuden piikkiin.²³² Töiden fyysisyys ei selitä työnjakoa kokonaisuudessaan, mutta sillä on varmasti ollut vaikutuksensa parityön normeihin. Voimaa vaatineet työt annettiin helpommin miehelle tai nuorelle naiselle.

Toisenlaista yhteistyötä isännän ja emännän välillä muisteltiin varakkaamman maatilán tyttären vastauksessa. Kertomuksessa emäntä ei ollut peltotöissä, vaan hän hoiti muonituksen pellolle. Emäntä osallistui töihin keittiöstä käsin. Hän toi pellon laitaan ajallaan kahvin ja ruoan peltotyöläisille. Perheen lapset kuvattiin suurillakin tiloilla peltotöihin auttamaan, mutta emännällä oli mahdollisuus

²²⁷ Östman 2000, 168.

²²⁸ Sarka, ME-K, vastaukset 10, 170, 172, 210, 245, 289.

²²⁹ Sarka, ME-K, vastaus 287.

²³⁰ Sarka, ME-K, vastaukset 84, 172, 180, 208, 245.

²³¹ Markkola 2002, 77–79.

²³² Peltonen 1999, 36.

jäää muonitus- ja karjanhoitovastuuseen kotiin.²³³ Sisätöihin jäänyt emäntä muisteli nostalgisesti nuoruuttaan ja heinätöitä:

*”Naapurin tyttö oli ollut veljeni lapsenhoitajana ja äitikin oli mukana pellolla heinätöissä. Sinne hän havitteli pääsevänsä myöhemminkin kyökin ja navetan sisätöistä, joihin hän oli melko tarkoin sidottu. Kaiholla hän muisteli lapsuuskotinsa heinätöitä suuressa sisarusparvessa.”*²³⁴

Emännän kuvattiin haikalevan peltotöihin, vaikka kotona työskentelevän emännän olisi pitänyt edustaa aikakauden ihannetta. Emännyyteen näyttäisi liittyneen ruoanlaiton ja karjatöiden lisäksi peltotyöt isännän kanssa. Muistitietokertomusten ihanne-emäntä otti osaa peltotöihin muiden mukana, mutta ei kuitenkaan tehnyt liikaa miesten töitä. Luokkaerokysymys tuli esiin vastauksissa, joissa esitettiin ennakkoluuloja kotitaloustöitä hoitamaan jääneitä suurviljelmien emäntiä kohtaan.²³⁵ Pientilalliset näkivät selvän eron hellan ääreen jääneen emännän ja pientilan emännän työnkuvan välillä. Maalaisemäntien oli hyvin vaikea seurata aikakauden naisihannetta, joten kompromissi oli hyvä ratkaisu. Peltotöiden ja kotitaloustöiden täytyi olla tiettyssä tasapainossa. Emännän arvostetuimmat hyveet olivat jossakin muualla kuin miesten osaamisalueella.

3.4 Ei emäntää ilman omaa karjaa

Karjanhoidolle annettiin erityinen merkitys monien emäntien lapsuusmuistoissa, joissa lapset nyhtivät lehmille ruohoa, nimesivät suosikkivasikkansa, opettelivat lypsämään jo kolmen vanhana tai olivat paimenessa kesäisin.²³⁶ Lähes kaikkiin näihin muistoihin liittyi kaihoa, ja ne olivat usein onnellisimpia hetkiä lapsuudesta. Lapsuusmuistojen joukossa on Pirjo Korkiakankaan erittelemää henkilökohtaista muisteluainesta sekä yhteistä kollektiivista muisteluainesta.²³⁷ Eräässä vastauksessa muisteltiin kesää, jolloin lempivasikka jouduttiin teurastamaan juhlaruoaksi: ”Menin aivan sekaisin ja juoksin vasikkatarhaan, jossa aloin mielettömästi halaila somaa elukkaa. Tietäen ettei mitään pelastusta ollut.”²³⁸ Samana päivänä äiti kutsui tyttärensä avuksi keittämään saippuaa teurasjätteistä. Kirjoitustapa on harvinaisen emotionaalinen, ja muistossa välittyy nuoren tytön herkkyyks sekä kiintymys eläintä kohtaan. Vastaus oli kokonaisuudessaan lyhyt kuvaelma, kuinka äiti ja mummo arvostettuina emäntinä yrittivät opettaa perheen tyttöjä emännän rooliin. Vasikka-tarina liittyi emännäksi kasvamiseen ja velvollisuudentuntoon emännän työssä.

²³³ Sarka, ME-K, vastaukset 180, 196.

²³⁴ Sarka, ME-K, vastaus 196.

²³⁵ Sarka, ME-K, vastaus 25, 172.

²³⁶ Sarka, ME-K, vastaus 10, 26, 36, 118, 172, 323, 208, 317.

²³⁷ Korkiakangas Pirjo 2006, 130.

²³⁸ Sarka, ME-K, vastaus 36.

Monissa kasvutarinoissa on myös kollektiivista muisteluainesta: ”Jo ensiaskelista maalaiselämän sylissä juurtunut maahan. Riipinyt lisäruuaksi omalle pienelle karjalle pajuista urpuja ja suomättäistä mustapäitä, joilla oli mehevät valkoiset juuret.”²³⁹ Muistelija kuvasi nostalgisesti lapsuuttaan ja koki juurtuneensa maalaiselämään jo lapsena. Ruohon tai varpujen riipiminen ovat usein henkilökohtaisia muistoja, jotka yhdistyvät kollektiiviseen kokemukseen maalaislapsuudesta ja emännäksi kasvamisesta. Kasvatus vaativaan emännän tehtävään alkoi jo ennen kouluikää karjan parissa. Lapsuuden hetket eläinten parissa kuuluivat emännyyden muisteluun ja olivat osa kollektiivista suurta kertomusta emännäksi kasvamisessa.

Kasvatuksen lisäksi karjanhoidolla oli merkittävä rooli emännyydelle. Yksi erottava tekijä emännän ja karjapiian välillä olivat omat lehmät. Monissa muistelmissa, joissa kertoja oli piikomassa, tehtiin selvä ero piian ja emännän välille.²⁴⁰ Ann Catrin Östmanin mukaan 1900-luvun alussa maanomistajuus muuttui tärkeämmäksi tekijäksi miehisyydelle. Torpparin homososiaalinen työ muiden miesten kanssa vaihtui 1900-luvun edetessä heterososiaaliseksi työksi vaimon kanssa, koska oli arvokkaampaa työskennellä omalla tilalla kuin renkinä toisen isännän alaisuudessa.²⁴¹ Yhtä lailla naiselle oman tuvan ja navetan merkitys oli suuri. Emännäys ei alkanut palkallisista piikavuosista, vaan tätä elämänvaihetta muisteltiin eräänlaisina oppivuosina emännyydelle. Emäntä nimitystä käyttivät kaikista itsevarmimmin oman karjan omistaneet emännät. Pientilalliset tai hyvin köyhissä oloissa eläneet naiset kyseenalaistivat emännyytensä helpommin tai suhtautuvat nimitykseen jopa huumorilla.

Pelkkä karjan omistaminen ei kuitenkaan riittänyt, vaan sen parissa tuli myös työskennellä. Hellan ääreen jäänyt emäntä tunnustettiin emännäksi, mutta monet suurviljelmien naiset halusivat tuoda esiin työskentelynsä karjan parissa. Jos ei emäntä suuressa talossa osallistunut aamulypsylle, ainakin hän hoiti vastuullisimmat työt tai oli vastuussa navetan tapahtumista. Aikakauden ihanne kotona työskentelevästä perheenemännästä oli ehkä tuttu, mutta pientilalliset suhtautuivat ihanteeseen välillä jopa paheksuen. Isompien talojen emännillä oli paremmat mahdollisuudet seuraila ihannetta, mutta hekään harvoin pystyivät kokonaan jättämään vastuutaan navettatöistä. Karjanhoidon lisäksi miehisinä pidetyt peltotyöt olivat todellisuutta monelle emännälle. Näihinkin töihin liittyi omat kertomisen tapansa. Emäntä miehen työparina oli tavallisin tapa muistella emäntää peltotöissä.

Emäntäkoulujen yksi tarkoitus oli kehittää naisia karjanhoitajina. Karjanhoitokoulut olivat erikseen, mutta emäntäkoulusta naiset saivat hyvät valmiudet ymmärtää maitotalouteen liittyviä kysymyksiä

²³⁹ Sarka, ME-K, vastaus 80.

²⁴⁰ Sarka, ME-K, vastaus 171, 172, 174.

²⁴¹ Östman 2000, 314–315; Östman 2004, 72.

maatilalla. Emäntää ei nähty pelkästään lypsäjänä ja karjanhoitajana, vaan aktiivisena maataloustuottajana, joka jakoi taloudellista vastuuta miehensä kanssa. Maitotyön taloudellinen merkitys oli varmasti yhtenä tekijänä nostamassa emännän roolia maatalon taloudenpidossa. Emäntäkouluissa tehtiin tiukka rajausta emännän ja isännän työkenttään, eikä naisille opetettu peltotöihin liittyvää maatalousoppia. Jako noudatteli maatalon vanhaa työnjakoa ja sovelsi uutta perheideaalia.

Maaseudun emännät eivät olleet yhtenäinen ryhmä, vaan tilakoolla oli vaikutuksensa naisten työnkuvaan. Karjanhoidon muistot ovat kuitenkin monissa tapauksissa yhdistäviä. Puitteet olivat erilaiset riippuen karjamäärästä ja talon vauraudesta, mutta aamulypsy alkoi aina samoihin aikoihin. Pientilan emännät olivat yhtä ylpeitä tekemästään työstä karjan parissa kuin suurten tilojen emännät. Molemmat olivat vastuussa omasta karjastaan.

4. Emäntä kodin valtiattarena

Ammatillinen suhtautuminen kotitaloudenhoitoon oli Suomessa vielä uusi ilmiö 1900-luvun alussa, vaikka kotitalouden merkitystä oli korostettu ydinperhemallin kannattajien piirissä jo 1800-luvun puolivälistä asti. Kotitaloudenhoitotyö oli pohjautunut työnjakoon ja kutsumukseen, eikä tieteellistettyyn ammattitaitoon.²⁴² Kotitalousideologian läpimurto vaati pitkän kehityskaaren. Muutoksen juuret olivat perheideaalin lisäksi teollistumisessa. Suomessa seurattiin soveltaen teollistuneempien maiden esimerkkiä.²⁴³

Kotitaloustieteen syntyjuuria voidaan lähteä etsimään Yhdysvalloista, jossa teollistuminen muutti naisten kotityötä peruuttamattomasti. Keskiluokkaisen naisen rooli kotona muuttui, koska kulutustuotteita oli monipuolisemmin saatavilla. Vaatteet, kynttilät ja saippuat ostettiin yhä useammin kaupasta, joten naisten ei enää tarvinnut käyttää aikaansa näiden valmistamiseen. Rinnakkaisena kehityskaarena oli ammatillistuminen. Yhä useammalle ammattiryhmälle tuotettiin ammattikieli ja -lehdet, jotka loivat vaikutelman asiantuntijuudesta. Vastaavaan ammatillistamiseen pyrittiin myös naisten kotitaloustöiden suhteen. Yhdysvalloissa kotitaloustieteen oppeja haluttiin viedä köyhiin kaupunginosiin, ja opettaa työläisnaisille standardisoitu tapa hoitaa kotia. Neuvonta oli keino kohottaa kotien elinoloja, mutta sen taakse kätkeytyi myös ajatus amerikkalaistamisesta.²⁴⁴

²⁴² Häggman 1993, 184–185.

²⁴³ Ollila 1993, 105–106, 108.

²⁴⁴ Ehrenreich & English 1979, 143, 150–151, 171.

Suomen maatalousvaltainen yhteiskunta loi kotitaloustieteelle hyvin erilaiset puitteet verrattuna Yhdysvaltojen teollisuuskaupunkeihin. Kotitalouden merkityksestä oli puhuttu jo kauan, mutta yhteiskunnan eri sektorien taivuttelu kotitalousideologian taakse ei tapahtunut itsestään. Kotitalouden asemaa yhteiskunnassa perusteltiin monien eri tieteenalojen tutkimuksilla.²⁴⁵ Kansantaloustieteilijä Laura Harmaja vetosi kotitalouksien kulutukseen ja omavaraiseen taloustoimintaan perustellessaan kotityön vaikutuksia kansantaloudelle. Kaikelle työlle kotona, kuten terveydenhoitotyölle ja kodinhoidolle, oli annettava arvo.²⁴⁶ Arvostettuun kansantaloustieteeseen vetoaminen antoi kotitaloustieteen opeille tieteellisen leiman, jota kenenkään oli vaikea lähteä vähätteleämään. Kotitaloustiede teki läpimurtonsa Suomessa 1920-luvulla, ja sen asema vahvistui entisestään 1930-luvun laman jälkeen.²⁴⁷

Perheenemännäisyys tunnustettiin 1920-luvun lopun koulutus uudistusten ja lainsäädännön myötä koulutusta sekä ammattitaitoa vaativaksi ammatiksi. Kotitalousopettajaopisto takasi pätevien kotitalousopettajien riittävyyden kaikkiin kotitalousoppilaitoksiin. Kotitalousoppilaitosten liittäminen valtionavun piiriin yhtenäisti opetusta ja takasi jatkuvan rahoituksen. Kotitalousopetus tuli osaksi kaikkien tyttöjen opetusta kansakoulussa, oppikoulussa, ammattikouluissa ja jatkokoulussa.²⁴⁸ Vuoden 1929 avioliittolaissa turvattiin kotona työskentelevien naisten asema, kun kotityö laskettiin naisen osallistumiseksi perheen toimeentuloon. Naiselle myönnettiin itsenäinen asema kodin taloudenhoidossa. Laki ei ollut poikkeuksellinen, vaan muissakin pohjoismaissa oli hiljattain tunnustettu naisten kotityön arvo. Lain oli tarkoitus mahdollistaa naisten kotiin jääminen ja legitimoida kotiäidin ammatti.²⁴⁹ Mervi Kaarninen on tutkimuksessaan korostanut, etteivät lakimuutokset ja ihanteet muuttaneet sitä todellisuutta, että monien naisten oli tehtävä ansiotöitä maaseudulla ja kaupungeissa. Elämäntilanne ei useinkaan kohdannut uusien lakien ja asetusten kanssa.²⁵⁰

Kotitalouden merkityksen kohottaminen nivoutui Suomessa myös kansalaisuuskysymykseen. Itsenäisyyden ja kansallisen itsetunnon kohoamisen myötä määriteltiin kiivaasti, millainen oli kunnollinen kansalainen. Professori Irma Sulkunen on käyttänyt termiä kaksijakoinen kansalaisuus, jossa miehille ja naisille oli tarjolla hyvin erilaiset kansalaisen roolit 1900-luvun alussa. Aikaisemmin yhteisistä kansalaisliikkeistä, kuten raittiusseuroista, tuli naisten toimialuetta. Naiset liukuivat

²⁴⁵ Ollila 1993, 106–107.

²⁴⁶ Laura Harmaja 1928, 13–14.

²⁴⁷ Ollila 1993, 106–107.

²⁴⁸ Kaarninen 1995, 82–83.

²⁴⁹ Pylkkänen 2012, 57–58; Kaarninen 1995, 83.

²⁵⁰ Kaarninen 1995, 48.

yhteiskunnan moraalinvartijoiksi kristillissiveellisiin yhdistyksiin eivätkä politisoituneet miesten tavoin. Miesten toimialaksi määriteltiin julkinen ja poliittinen, naisille taas yksityinen elämänpiiri ja epäpoliittinen järjestötoiminta. Naiskansalaisen merkityksellistä tehtävää julistivat eteenpäin erityisesti keskiluokkaiset naisjärjestöt.²⁵¹ Maaseudun naisyhdistyksistä Marttaliitto seurasi uutta keskiluokkaista ihannetta jättäen maatalousneuvonnan maamiesseuroille ja keskittyen neuvomaan naisia ruoanlaitossa, kodin- ja puutarhanhoidossa.²⁵² Maatalousnaiset jatkoivat vanhaa järjestäytymistapaa ja toimivat maamiesseurojen yhteydessä. Heidän näkemyksessään maatala oli kokonaisuus, eikä emännän toimialaa saanut liikaa erottaa isännän tehtävistä. Maatalousnaisten järjestäytyminen osoitti, että uuteen ihanteeseen sukupuolten välisestä työnjaosta osattiin suhtautua myös kriittisesti vanhan perinteen pohjalta.²⁵³

Kotitalous näyttöytyy hyvin moniulotteisena työkenttänä. Ruokatalouden organisointi oli tärkeä opetuskokonaisuus emäntäkouluissa, mutta työhön liittyi paljon muutakin kuin käytännön ruoanlaittoa. Emännän maineelle tärkeä vieraanvaraisuus esiteltiin muistitietokeruun vastauksissa, ja emäntäkouluissa annettiin tapakoulutusta vieraiden kestitsemistä varten. Kodinhoitoon taas liittyi standardisoitujen siivousaskareiden lisäksi kodin viihtyvyyden rakentaminen. Kolmannen kotitalouden sektorin muodosti emännän vastuulla ollut tekstiilihuolto. Käsitöillä oli paikkansa emäntäkoulujen opetuksessa, ja muistitietoaineistossa käsityötaitojen hallinta oli emännälle kunniasia. Emäntä piti perheen kylläisenä, kodin puhtaana ja paikkasi puhki kuluneet sukat.

4.1 Äidin keittiö on kodin sydän

Ruokataloudesta huolehtiminen oli suuri vastuu omavaraistaloudessa, jossa ruoka varastoitiin kesän ja syksyn aikana talvea varten. Naisilla oli kokemusta ruokatalouden järjestämisestä, mutta aikakausi loi uusia vaatimuksia, joihin naisten ei uskottu yksin pystyvän vastaamaan. Tiede kehittyi, ja elämäntavat muuttuivat varsinkin kaupungeissa, joissa leipä ja ruokatavarat ostettiin yhä useammin kaupasta. Naisten kotitalousjärjestöt halusivat päivittää suomalaisten ruokatottumuksia terveellisemmiksi monipuolistamalla ruokavaliota. Ruokatottumuksissa olikin uusimman tiedon valossa paljon korjattavaa, sillä edes säännöllinen ruokarytmi ei ollut kaikkialla vakiintunut. Marttaliitto pyrki yhdenmukaistamaan Länsi- ja Itä-Suomen leipäperinteitä. Leipäorsien Länsi-Suomessa opetettiin pehmeän leivän valmistusta ja piirakoiden Itä-Suomessa suositeltiin ruisleivän leipomista, jotta emäntien työtaakka helpottuisi. Ruoanlaiton kursseilla opittiin tekemään

²⁵¹ Sulkunen 1987, 169–172.

²⁵² Ollila 1993, 74.

²⁵³ Ollila 1994, 346–348.

monipuolista kotiruokaa vihanneksista ja juureksista. Suosittujen liharuokien rinnalle haluttiin tarjota kasvisvaihtoehtoja.²⁵⁴ Ruoan raaka-aineita arvostettiin niiden energiapitoisuuden mukaan. Siksi vihannekset olivat aliarvostetussa asemassa 1930-luvulle asti, jolloin neuvonta muutti ihmisten käsityksiä. Työläisperheissä kasviksia saatettiin pitää herrojen ruokana.²⁵⁵

Emäntäkouluissa ruokatalouden opetus oli mahdollista viedä hyvin teoreettiselle tasolle, sillä oppilaat olivat nuoria ja vastaanottavaisia. Ravintoaineoppi ja kalorilaskut edustivat opetusohjelmassa uusinta tietoa.²⁵⁶ Samaan tieteellisyyteen pyrittiin kotitalousjärjestöjen kursseilla, sillä Anne Ollilan mukaan Marttaliiton neuvojilla oli käytössään teoreettisempia neuvontakokonaisuuksia ravintoaineista tai talouslaskelmista. Neuvojat eivät tästä huolimatta aina käyttäneet edes suunniteltua puoltatoista tuntia teoriaopetukseen, vaan korvasivat teorian käytännöllisemmällä aiheilla. Liikaa teoriaa vältettiin, koska neuvonta haluttiin kohdentaa nimenomaan pientilallisten emännille ja tyttärille.²⁵⁷ Emäntäkouluissa ajanmukaiset oppikirjat ja teoriatunnit rakensivat pohjan opetukselle. Ruokatalouden oppikirjan oli kirjoittanut maataloushallituksen kotitaloustarkastaja Elina Kanervio, josta oli vuonna 1934 painettu viides päivitetty painos. Havainto-opetuksen ja keittiövuorojen oli tarkoitus toimia teoriaopetuksen vastapainona sekä vahvistaa käytännön osaamista.²⁵⁸

Taulukko 3. Ruokatalouden opetus Ahlmanin emäntäkoululla lukuvuonna 1937–1938.

	Oppitunnit	Sisällöt
Teoriaopetus	62	Ravintoaineet (5 tuntia), leipä (3 tuntia), liha (7 tuntia), kalorilaskut (5 tuntia), säilykeoppi (6 tuntia), ruokalimat (3 tuntia)
Havainto-opetus	17	Voitaikinavalmisteet, erilaiset leivät, syltyt ja makkarat, lohen ja lahnan suolaus, voileipien ja kakkujen koristelu.

Lähde: KA, AKA, Opetusohjelmat (1930–1938), Lukuvuosi 1937–1938.

Ruokatalouteen käytetty tuntimäärä pysyi koko kolmekymmentäluvun reilussa 70 oppitunnissa. Uutena opetuskokonaisuutena esiteltiin 1930-luvun lopulla työteho-opetus. Samalla lisättiin muutama oppitunti ravintoaineoppia. Kokonaistuntimäärä ei lisääntynyt merkittävästi, sillä tunnit otettiin pois liharuokien teoriaopetuksesta. Joitakin muutoksia tapahtui myös havainto-opetuksessa, jossa aikaisempi nelituntinen kokonaisuus sisäelinten puhdistuksesta korvattiin jäniksen nylkemisellä.²⁵⁹ Ruokatalouden organisointia ja käytännön ruoanlaittoa harjoiteltiin koulun

²⁵⁴ Ollila 1993, 114–115.

²⁵⁵ Sillanpää 1999, 58.

²⁵⁶ KA, AKA, Opetusohjelmat (1930–1938), Lukuvuosi 1933–1934.

²⁵⁷ Ollila 1993, 231–232.

²⁵⁸ KA, AKA, Opetusohjelmat (1930–1938), Lukuvuodet 1933–1934 ja 1937–1938; Kanervio 1934.

²⁵⁹ KA, AKA, Opetusohjelmat (1930–1938), Lukuvuodet 1933–1934 ja 1937–1938.

keittiössä. Keittiötyöpäiviä oli vuonna 1931 kaikkiaan 76. Teoriaopetuksen tueksi oppilaat saivat vahvan pohjan ruokatalouden hoitamiseen emäntävuoroistaan koulun keittiössä. Ruokatalouden parissa työskenteli Ahlmanin emäntäkoululla aina 12 oppilasta, joista kahdeksan oli isossa keittiössä laittamassa ruokaa koko koululle ja neljä oppilasta opetuskeittiössä.²⁶⁰ Elias Lönnrotin Emännyskoulussa ruokatalouden opetukseen käytettiin 46 tuntia, ja ruoanvalmistuksesta vastasi aina viikon mittaisen jakson ajan neljä oppilasta.²⁶¹

Opetuskeittiössä oppilaat pääsivät kokeilemaan haastavampia ruokalajeja. Juhlaruokia harjoiteltiin juhlapäivien yhteydessä. Oppilaat näyttivät taitonsa juhla-ateriaalla, jonka he itse suunnittelivat ja toteuttivat. Opettajat arvioivat juhla-aterian ruokien onnistumisen ja esillepanon. Lukuvuoden lopulla järjestetyissä kokeissa jokainen oppilas valmisti opetuskeittiössä kaksi arvottua ruokalajia. Oppitunneilla oppilas valmisti päivällisen kahdelle. Näin oppilas oli vastuussa kokonaisuudesta toisin kuin koulun keittiössä, jossa ruokaa tehtiin yhdessä. Hän sai kellottaa ruoanvalmistuksen itse ja huolehtia, että kaikki ruoat olivat valmiina samaan aikaan. Työtehon lisäämiseksi oppilaille jaettiin lisätehtäviä, kuten leivonnaisten leipomista. Työtehon opetus löysi tiensä emäntäkouluihin vasta 1930-luvun lopussa, mutta se saavutti nopeasti vahvan aseman. Tehokkuudesta tuli arvioitava taito, jota esimerkiksi Ahlmanin koulun keittiössä mitattiin erilaisin kilpailuin.²⁶²

Työtehoajattelu oli syntynyt Yhdysvalloissa 1900-luvun alussa. Kotitaloustieteessä uskottiin vahvasti kehitykseen ja tehokkaampiin työtapoihin. Yhdysvaltalainen tekniikko Frederick Taylor oli yksi ensimmäisistä työtehoasiantuntijoista. Hänen tehdastyöhön tarkoitettuja oppejaan oli kuitenkin vaikea soveltaa pieneen yhden naisen keittiöön. Psykologisella tasolla taylorismilla oli vaikutuksensa kotityöhön. Työsuunnittelusta tuli modernin naisen merkki, joten päivä- ja viikkoaikataulut jäsensivät arkea. Uusi kotityö oli haastavaa ja liike-elämän tapaan suunniteltua.²⁶³

Työtehoa maatilán arjen keskellä

Muistitietoaineiston vastauksissa emännät kuvattiin tehokkaiksi, mutta tehokkuutta ilmensivät ripeät siirtymiset eri työtehtävien välillä ja aikakaudelle tyypilliset haasteelliset olosuhteet. Monien emäntien arkea kellottivat karjanhoitotyöt, joiden lomassa ruoanlaitto tapahtui. Aamulla karjanhoidolliset työt odottivat ensimmäisinä, ja vasta sen jälkeen päästiin aamukahvin ja puuron

²⁶⁰ Sarkkola 2004, 243, 246.

²⁶¹ Kallio 2002, 278; KA, ELEA, Opetussuunnitelmat ja lukujärjestykset (1895–1947), Opetussuunnitelma lukuvuodelle 1936–1937.

²⁶² Sarkkola 2004, 243, 246–247.

²⁶³ Ehrenreich & English 1979, 162–164.

keittoon. Aamukahvi ja puuro kuvattiin tärkeäksi osaksi arkea. Se oli emännälle hengähdysvetki ja velvollisuus, sillä lapset lähtivät kouluun ja mies ulkotöihin.²⁶⁴

”Aamu alkoi kuuden maissa, lypsillä käsipelin kun lypsi, että maidot ehtivät jäähtyä ennen Valion autolle vientiä ja välissä käydä sisällä hellassa puilla keittämässä kahvi ja puuro, kun isäntä lähti metsätöihin hevosen kans. Hänelle eväät matkaan.”²⁶⁵

Kuvauksesta välittyy hyvin ruoanlaiton tärkeys. Elettiin aikakautta, jolloin maaseudulla ei vielä tunnettu einesruokaa ja ruoanlaiton tehtävät kuuluivat kokonaan perheen naisväelle. Isännät tilakokoon katsomatta olivat riippuvaisia emännän laittamasta ruoasta. Emännän sairastuessa joko tytär tai apulainen otti ruokahuollon hoitaakseen.²⁶⁶ Ruokatalouden hoito oli naisille koodattua työtä samalla tavalla kuin lypsäminen Ann-Catrin Östmanin tutkimuksessa.²⁶⁷ Vaikka ruoanvalmistus oli emännän asia, isäntä ohjasi mielipiteillään, millaista ruokaa tarjottiin ja määritteli, millainen käyttäytyminen pöydässä oli sallittua.²⁶⁸

Emännän päivästä kului Elli Saurion tutkimuksen mukaan 3.6 tuntia ruokataloustöiden parissa. Tilakoko ja apulaisten määrä eivät vaikuttaneet emäntien työtaakkaan ruokatalouden parissa, vaan vaikuttavaksi tekijäksi osoittautuivat ruokakunnan jäsenten ja alle kouluikäisten lasten määrä. Maataloustöihin ja kodinhoitoon käytetty aika olivat yhteydessä toisiinsa. Mikäli maataloustöitä tehtiin vähemmän, kotitaloustöihin käytettiin vastaavasti enemmän aikaa. Suurtilojen emäntien työtaakka kodinhoidollisten tehtävien suhteen nousi suurimmaksi ruokakunnan koon vuoksi.²⁶⁹ Organisoituvuudella oli suuri vaikutus ruokahuollon järjestämisessä, joten apulaisten lisäksi tarvittiin kokemusta ja näkemystä sujuvan arjen pyörittämiseen.

Muutamissa vastauksissa korostettiin ruokahuollon tarkan ajoittamisen merkitys: ”Sitten jo kello 12 oli päivällisaika ja se oli varmaa, ettei tarvinnut odotella, kyllä äiti laittoi sen kuntoon.”²⁷⁰ Pientilallisten kertomuksissa taas painotettiin, ettei ulkotöistä kiireikaan voitu joustaa. Emäntä osallistui isännän avuksi, ja ruoka pyrittiin laittamaan niin, ettei se häirinnyt kiireisiä ulkotöitä: ”Toisten levätessä äiti laittoi ruuan ja taas yhdessä ulkotöihin.”²⁷¹ Muistot eivät liity yksittäisiin henkilökohtaisiin kesämuistoihin, vaan kysymys on kollektiivisesta muistelusta, joka liittyy yleisesti emännyyteen. Vastauksista on luettavissa erilaisia variaatioita töiden tärkeysjärjestyksestä. Toisissa

²⁶⁴ Sarka, ME-K, vastaukset 10, 180, 245, 317, 196, 208, 287.

²⁶⁵ Sarka, ME-K, vastaus, 287.

²⁶⁶ Sarka, ME-K, vastaukset 68, 210, 245.

²⁶⁷ Östman 2000, 232–234.

²⁶⁸ Sillanpää 1999, 74–75, 78.

²⁶⁹ Saurio 1947, 40, 95, 107.

²⁷⁰ Sarka, ME-K vastaus 180.

²⁷¹ Sarka, ME-K vastaus 245.

vastauksissa korostuivat ruokailut emännän tehtävänä ja toisissa ulkotyöt, joihin ruoanlaitto sovitettiin. Merja Sillanpään mukaan oli tavallista, että maalaistaloissa naiset söivät vasta miesten jälkeen, ja astiat pestiin, kun perheen miehet ottivat ruokalevon. Kotitaloustöiden vastuun vuoksi naisilta odotettiin paljon ja laiskuutta paheksuttiin.²⁷² Mielikuvan alati liikkeessä olevasta emännästä on löydettävissä arjen kuvauksista. Aikataulussa pysyminen ja perheen ruokahuollon järjestäminen kiireaikana olivat tehokkaan ja ahkeran emännän merkki.

Arkirytmien kuvauksissa ei puhuta ruoanlaiton taidonnäytteistä, vaan kiireessä selviytymisessä näytti olevan kylliksi tekemistä. Kesän kiireaikoina ruokaa yksinkertaistettiin ja aterioita korvattiin leivällä sekä viilillä. Tästä ei kuitenkaan löydy suoria mainintoja muistitietokeruun vastauksissa. Syynä saattoi olla asian itsestänselvyys tai kertojien ristiriitainen kokemus aikakauden ihanteen ja todellisuuden välillä. Emännät haluttiin kuvata mahdollisuuksien mukaan niin, että he kykenivät yhdistämään maataloustyöt ja kodinhoidon lähes moitteettomasti. Ilmaukset, kuten ”kotitöissä oli monesti otettava jatkoa yömyöhään”²⁷³ kuvaavat, kuinka vastauksissa haluttiin pitää kiinni kiireen keskellä suoriutuneesta emännästä.²⁷⁴

Ruokatalouden järjestämiseen suhtauduttiin velvollisuudentuntoisesti, muttei välttämättä yhtä intohimoisesti kuin emäntäkouluissa opetettiin. Maataloustyöt nousivat tärkeämmälle sijalle kuin viimeisen päälle tehty arkiruoka, jonka kuvaukset olivat monissa vastauksissa melko yleisluontoisia, kuten: ”Liharuokaa tehtiin usein. Sitä piti keittää useita tunteja.”²⁷⁵ Arkiruokakuvauksiin tekee poikkeuksen yhden suurtilallisen tyttären kirjoitus, jossa on kerrottu hyvin tarkasti perheen arkiruoista.

”Pääruokana oli liha-, kaali-, kala-, kesä- tai pinaattikeittoa munien kera. Torstaisin oli yhtenä ateriana hernekeittoa ja pannukakku. Monenlaisia laatikkoruokia paistettiin. Kerran päivässä oli sianlihakastiketta ja perunaa. Munakkaita oli uunissa ja paistettua lihaa tai mureketta, joskus lihapullia. Kesällä oli aina palvikinkkua ja `piapoo` eli hämäläistä talkkunaa viilin tai kirnupiimän kanssa. Puuroja ja vellejä oli monenlaisia usein suuruksella toisena ruokana. Suuruksen suolainen saattoi olla edelliseltä päivältä jäänyt keitto, paistiperunaa, pyttipannua, sillisalaattia tai munakasta. Aterialla oli aina myös jälkiruoka: marjakiisseli, -puuro tai -keitto, joskus lätyt tai hellauunissa paistettu pannukakku hillon tai omenasoseen kera. Poikineen

²⁷² Sillanpää 1999, 71.

²⁷³ Sarka, ME-K, vastaus 245.

²⁷⁴ Sarka, ME-K, vastaukset 245, 287.

²⁷⁵ Sarka, ME-K, vastaus 174.

*lehmän ensi päivien ternimaidosta haudutettu uunijuusto toi vaihtelua. --- Kolmen täyden aterian valmistaminen oli melkoinen työ. Äitini teki sen ohimennen kaiken muun lomassa.*²⁷⁶

Emännän ruoanlaitto noudatteli tiettyä kaavaa eli keitot ja suurukset vaihtelivat, samoin perunat ja sianlihakastike kuvattiin säännöllisesti toistuneena yhdistelmänä. Merja Sillanpää on muistitietoaineiston valossa eriteltyt maaseudun ja kaupunkien ruokakulttuuria. Maaseudulla elettiin vielä pitkälti omavaraistaloudessa, joten vuodenaikojen mukaan vaihtuivat myös saatavilla olevat raaka-aineet.²⁷⁷ Vastauksessa muistutettiin erikseen ruoanlaiton työmäärästä, joka suuren tilan emännälle lankesi. Kuvauksen lopuksi todetaan, että emäntä teki muitakin töitä ruoanlaiton lisäksi.

Arkiruokia useammin nostettiin esiin perinneruoat ja vanhat ruoanvalmistusmenetelmät. Joulun tai laskiaisen perinteikästä juhlaruokaa saatettiin kuvailla tarkasti ja nostalgiseen sävyyn.²⁷⁸ Juhlaruokakulttuuri eli muutosta 1920–1930-lukujen vaihteessa, kun riisipuuro korvasi ohrapuuron ja sekahedelmäkeitto yleistyi joulupöydässä. Juhlaruokaan panostettiin kaikkien kansanryhmien keskuudessa, ja ruokapöytään ostettiin herkkuja varojen mukaan.²⁷⁹ Emännyyden kertomukseen pääsivät perinteet, jotka alkoivat kaupungeista jo hävitä ja korvautua uudennlaisilla kulutustottumuksilla.

Omavaraisuudesta kohti kulutusyhteiskuntaa

Teollistumisen myötä Suomessakin siirryttiin kohti kulutusyhteiskuntaa, jossa yhä suurempi osa elintarvikkeista ja kodin hyödykkeistä ostettiin kaupasta. Kaupungeista alkanut kehitys pysähtyi ensimmäisen maailmansodan seurauksena, ja sisällissodan jälkeen kotitalouksien kulutus romahti. Sotaa edeltävä taso saavutettiin vasta vuonna 1923. Tästä alkoi uusi nousukauden siivittäjä kuluttamisen voittokulku. Vuoteen 1928 mennessä kansalaisten kulutus oli puolitoistakertaistunut.²⁸⁰ Kaupunkien ja maaseudun kulutustottumukset poikkesivat 1920-luvulla selvästi toisistaan. Maaseudulla oman tilan tuotteet rakensivat ravinnon perustan, joten jauhoja sekä perunoita käytettiin selvästi enemmän kuin kaupungeissa. Kaupungeissa munien, juuston ja lihajalosteiden kulutus oli suurempaa.²⁸¹

Ahlmanin emäntäkoululla oppilaat kirjoittivat kirjaan kaikki lukuvuoden aikana tekemänsä ruoat. Listoista kertyi hyvin vaikuttavia, esimerkiksi Helvi laittoi 118 eri ruokalajia yhdeksän kuukauden

²⁷⁶ Sarka, ME-K, vastaus 196.

²⁷⁷ Sillanpää 1999, 64.

²⁷⁸ Sarka, ME-K, vastaukset 36, 79, 174, 196, 287, 317.

²⁷⁹ Sillanpää 1999, 66–67.

²⁸⁰ Heinonen 1998, 60.

²⁸¹ Heinonen 1998, 60–62.

aikana. Oppilaat pääsivät tekemään hyvin monipuolisesti ruokia eri raaka-aineista. Kala- ja kasvisruoat olivat hyvin edustettuna liharuokien lisäksi. Koulun keittiössä laitettiin aikakauden mukaista terveellistä arkiruokaa, leivottiin erilaisia leipiä ja haudutettiin puuroja. Monipuoliset ruoanlaittotaidot kehittyivät huippuunsa, kun oppilaat pääsivät tekemään kastikkeita, jälkiruokia, leivonnaisia ja lisukkeita hyvin vaihtelevasti.²⁸² Emäntäkoulujen periaatteisiin kuului, että ruoka oli terveellistä, yksinkertaista ja edullista arkiruokaa. Kotimaiset raaka-aineet ja perinneruoat nostettiin kunniaan.²⁸³ Omavaraisuudesta puhuttiin ihanteena, mutta erikoisemmat ruokalajit vaativat ostotuotteita, joten säästäväisyyden lisäksi oppilaat johdatettiin uusien ruokatottumusten pariin.

Maaseudulla kulutuskulttuuri ei ehtinyt saada edes kunnolla jalansijaa ennen 1930-luvun lamaa. Marttaliiton *Emäntälehti*, monien muiden naisille suunnattujen lehtien tavoin, täytyi laman myötä säästäväisyyteen liittyvistä neuvoista. Niukkuudesta ja omavaraisuudesta tehtiin hyveitä, joita valveutuneet perheenäidit pyrkivät kotona toteuttamaan. Maaseudun kulutustottumukset alkoivat lähentyä kaupunkien ja lähiöiden elämäntyyliä laman jälkeen, kun uudenlaiset kulutustottumukset saavuttivat hyväksynnän.²⁸⁴

Emäntäkouluissa omavaraisuuden arvostus näkyi säilykkeiden valmistukseen käytettävissä resursseissa. Ruoanlaittopäiväkirjoista selviää, että oppilaat valmistivat yhdessä keskimäärin 15 eri säilykettä. Syksyisin tehtiin monipuolisesti hilloja, raaka-, suola- ja etikkasäilykkeitä.²⁸⁵ Säilöntä oli oleellinen osa emännän työtä, mikäli hän halusi hyödyntää puutarhan vihannekset, marjat ja metsäsienet. Elina Kanervion oppikirjassa kerrotaan marjojen helposta saatavuudesta, terveysvaikutuksista ja mahdollisuuksista säilyttää marjojen vitamiinit säilönnästä huolimatta.²⁸⁶ Kirja esittelee säilönnän tieteellisen ulottuvuuden, jokaista ruoka-ainetta tuli tarkastella niiden taloudellisuuden ja ravintoarvojen suhteen.

Emäntäkoulujen oppilaat jäivät paitsi kaikista perinteisimmistä ruoanvalmistustavoista. Opetukseen ei kuulunut perunajauhojen tai talkkunan valmistusta, joista muistitietovastauksissa löytyi paljon merkintöjä. Kanervion oppikirja esitteli talkkunan ja perunajauhojen valmistuksen kotioloissa, mutta samalla mainittiin kaupanhyllyltä löytyvät perunajauhot. Kirjassa kaksi maailmaa elää rinnakkain. Kulutustottumukset olivat muutoksessa, koska vanhat työtavat mainittiin, mutta samalla esiteltiin

²⁸² KA, AKA, Ruokataloustyöt (1933–1943), Lukuvuodet 1933–1934 ja 1938–1939.

²⁸³ Sarkkola 2004, 244 ja 246; Kallio 2002, 278.

²⁸⁴ Heinonen 1998, 58.

²⁸⁵ KA, AKA, Ruokataloustyöt (1933–1943), Lukuvuodet 1933–1934 ja 1938–1939.

²⁸⁶ Kanervio 1934, 176–177.

uusia kulutustuotteita. Riisin ja makaronien ei kuitenkaan uskottu päihittävän suomalaisia viljatuotteita.²⁸⁷

Maatilan varakkuus ja peltopinta-ala eivät tarkoittaneet, että omavaraistaloudesta olisi luovuttu. Elli Saurion tutkimuksessa vertailtiin tilakoon vaikutusta omavaraistuotannon työmäärään. Puutarhanhoito, säilykkeiden tekeminen ja teurastukseen liittyvät toimet olivat erityisesti yli 25 peltohehtaarin maatilojen emäntien töitä. Pientilojen emännät taas marjastivat, kalastivat ja kehräsivät. Puutarhanhoitoa harrastettiin myös pientiloilla, mutta suurtilojen emännistä kaikki tutkimukseen osallistuneet tekivät puutarhatöitä.²⁸⁸ Varakkaammilla maataloilla kehrääminen ja marjastus oli ehkä ulkoistettu. Pirjo Markkola on maininnut kehräämisen tilattoman väestön naisten ansiotyönä. Osa suurtilan emännistä osti langat valmiiksi kehrättyinä, jotta aikaa säästy muuhun.²⁸⁹ Taloissa, joissa apulaiset osallistuivat peltoihin ja karjanhoitoon, emännillä oli syksyllä enemmän aikaa käytettävänään säilöntään ja lihatuotteiden jatkojalostamiseen. Suurtilojen emännillä oli aikataulullisesti paremmat mahdollisuudet tavoitella aikakauden omavaraisuustavoitteita.

Perinteitä ja omavaraisuutta arvostettiin myös muistitietokeruun vastauksissa, sillä emäntien perinteisten ruoanlaittotojien hallintaa muisteltiin hartaasti. Hyvin monissa vastauksissa nostettiin esiin makkaran, peruna- ja talkkunajauhojen valmistus sekä leivän leivonta länsisuomalaisen perinteen mukaan.²⁹⁰ Lapsuuttaan muistelleet vastaajat oppivat nämä taidot äideiltään, mutta perinnetaidot jäivät pian sodan jälkeen vähemmälle käytölle. Eräs kirjoittaja luetteli hyvin tarkasti oppimansa vanhat työtavat, mutta totesi esimerkiksi sahdin valmistuneen myöhemmin ostomaltaista.²⁹¹ Unohtuneet taidot saivat nostalgisen merkityksen, koska ne kuuluivat aikaan, jota kirjoittajat eivät voi enää saavuttaa kuin muistoissaan. Perinneruokien valmistustavat saavat erityismerkityksensä nykyajan kontrastista.

Vieraanvaraisuus osana emännyyden kulttuuria

Emännän tekemää hyvää ruokaa kehuivat talon työläiset sekä kulkijat ja naapurit, joille tarjottiin vierailun yhteydessä ateria. Näiden henkilöiden huomiot emännän ruoanlaittotoista ja vieraanvaraisuudesta kirjoitettiin tarkasti muistitietokeruun vastauksiin. Huomio, kuten ”palkolliset muistelivat hyvää ruokaa vielä vuosia myöhemmin”,²⁹² todisti emännän ruoanlaittotojien

²⁸⁷ Kanervio 1934, 138, 183–184

²⁸⁸ Saurio 1947, 56.

²⁸⁹ Markkola 1989, 51.

²⁹⁰ Sarka, ME-K, vastaukset 36, 79, 118, 196, 170, 174, 245, 317.

²⁹¹ Sarka, ME-K, vastaus 79.

²⁹² Sarka, ME-K, vastaus 196.

merkityksen talon maineelle. Vastauksissa muisteltiin, kuinka vanhempia kiiteltiin hyvinä työnantajina, mikäli ruokahuolto oli erityisen onnistunut.²⁹³ Tapa korostui suurempien tilojen tyttärillä, ja onkin mielenkiintoista, ettei yksikään pikkupiika vuosistaan kertonut vastaaja muistellut talon emännän ruokia. Taloon poikenneille virkamiehille tai tarkastuskarjakoille annetusta vieraanvarasta löytyy muistoja tilakokoon katsomatta.²⁹⁴ Emännyyteen kuului pyyteetön vieraanvaraisuus, joka linkittyi yhteisöstä huolehtimiseen ja yhteiskunnalliseen äitiyteen. Vaatimattomat olosuhteet eivät muuttaneet tilannetta, vaan emäntä pyrki aina tarjoamaan taloon poikenneelle kupin kahvia ja jotakin sen kanssa.

Ruokatalouden teoriaopetukseen kuului Ahlmanin emäntäkoululla yksi teorialuento ruokatavoista.²⁹⁵ Ohjeet miellyttävän ruokailutilanteen järjestämisestä ja vieraiden kanssa seurustelusta löytyivät Elina Kanervion oppikirjasta. Kirjassa esitellyt pöytätavat oli tarkoitettu arkeen, mutta erityisohjeita löytyi myös muodollisempiin tilaisuuksiin. Emännän tuli antaa vieraille aikaa siistiä hiuksiaan ja pukujaan ennen pöytään saapumista. Pöytään istuuduttiin rauhallisesti tuoliin koskematta. Yleiset pöytätavat kerrattiin itsestäänselvyyksinä. Tärkeä sääntö oli, ettei hyvä emäntä antanut vieraiden odottaa pyytämiseen asti.²⁹⁶ Oppikirjan ohjeet pöytätavoista noudattelivat kaikissa kansankerroksissa hyväksytyjä pöytätapoja, mutta juhliä varten annetut ohjeet muun muassa kotiapulaisesta jäljittelivät ylemmän kansanosan tapoja.²⁹⁷ Koulun juhlatilaisuuksissa ja toveri-illoissa oppilaat saivat harjoitella juhlatilanteita ja julkisessa tilaisuudessa esiintymistä.²⁹⁸

Nuorille naisille asetettiin käyttäytymisen ja ulkonäön suhteen vaatimuksia. Käyttäytymisen taidon mainittiin oppikirjassa nousseen Suomessakin avainasemaan sivistystason nousun myötä, joten naisia ohjeistettiin pukeutumaan siististi ja puhtaasti. ”Niin kiire ei meillä milloinkaan saisi olla, että laiminlöisimme ulkoasumme kunnossapitämisen”²⁹⁹, kuului kirjan ohje nuorille naisille. Hien haju, hiusten likaisuus, hoitamattomat kädet ja ryppyiset vaatteet eivät olleet sivistyneen ihmisen merkki. Toisaalta muodin noudattamisessakaan ei saanut mennä äärimmäisyyksiin. Kohteliaat sanat kuuluivat arkeen, eikä kotonakaan pitänyt huutaa toiselle, vaan sivistyneesti ja kohteliaasti esittää asiansa.

²⁹³ Sarka, ME-K, vastaukset 26, 289.

²⁹⁴ Sarka, ME-K, vastaukset, 118, 180, 245, 297.

²⁹⁵ KA, AKA, Opetusohjelmat (1930–1938), Lukuvuosi 1937–1938.

²⁹⁶ Kanervio 1934, 38–39.

²⁹⁷ Sillanpää 1999, 78.

²⁹⁸ KA, ELEA, Puheet (1906–1942), Puheet toveri-illoissa ja Martta-Yhdistysten tapahtumissa; Sarkkola 2004, 247, 357.

²⁹⁹ Kanervio 1934, 35.

Puhutteluun oli myös hyvä kiinnittää huomiota. Emäntä-nimike toimi tittelinä virallisemmissa tilaisuuksissa.³⁰⁰

Ohjeiden tarkoituksena oli määritellä emäntäkoulun käyneen nuoren naisen oikeanlaista käyttäytymistä ja ulkomuotoa. Tärkeää ei ollut vain hyvien tapojen noudattaminen, vaan sivistyneen ja hillityn ilmapiirin luominen. Judith Butlerin performatiivinen sukupuoli näyttäytyi ulkonäköä ja käyttäytymistä määrittelevissä ohjeissa. Samalla esitettiin hyvin jyrkästi, miten emäntä ei voinut käyttäytyä tai miltä hän ei saanut näyttää. Oppikirjassa esitettiin yhdenlainen tapa tuottaa kulttuurisesti hyväksytty nainen ja emäntä erilaisissa tilanteissa.³⁰¹ Emäntäkoulun käyneiden naisten haluttiin erottuvan muista ja hallitsevan julkiset edustustilanteet. Kysymys ei ollut vain naisena olemisesta, vaan tietynlaisen naiseuden esittämisestä. Kanervion kirjan ohjeissa esitettiin aikakauden naisihanteen mukainen nainen, joka työskenteli pääsääntöisesti kotona. Likaisuus saattoi viestittää ulkona tehdyistä miesten töistä. Huoliteltu ulkomuoto kertoi hallitusta elämäntilanteesta ja puhtaasta kodista, joka henki rauhallisuutta ja sivistystä.

4.2 Puhdas ja viihtyisä koti

Vasta teollistuminen loi tarkat siivousstandardit, joita kotitalouksissa ryhdyttiin toteuttamaan. Ennen tätä naiset käyttivät melko vähän aikaa meidän tuntemiimme kotitöihin. Ei puhuttu viikkosiivouksista vaan kevätsiivouksesta, ja pyykki pestiin kerran kuussa tai harvemmin. Muutos alkoi suurista teollisuuskaupungeista, joissa kulutustottumukset muuttuivat nopeasti. Esimerkiksi Yhdysvaltojen suurkaupungeissa 1800-luvun lopussa enää harva keskiluokkainen nainen keitti pyykkinsä itse, myös alusvaatteet ja ruokatarvikkeet ostettiin kaupoista. Kodin siivoaminen muuttui helpommaksi juoksevan veden ja uusien kulutustuotteiden ansiosta. Kotityö oli muutoksen alla, ja nyt oli mahdollista panostaa kodin siivoukseen aivan uudellaisiin valmiuksiin. Kotitalousideologian äänenkannattajat pitivät huolen, että ensin keskiluokka, ja myöhemmin alemmat yhteiskuntaluokat, oppivat hoitamaan kotia oikein.³⁰²

Professori Susan Strasser on tutkinut kotityön muutosta Yhdysvalloissa, jossa kaupallisuus ja kulutus korostuivat. Halvempien teollisuustuotteiden myötä yhä useammalla kansalaisella oli mahdollisuus tavoitella keskiluokkaisia ihanteita. Yrityssektori otti osaa kotitalousideologian leviämiseen mainostamalla uutuustuotteita, joita naiset kodeissaan tarvitsisivat. Uusien hyödykkeiden oli tarkoitus helpottaa kotityön taakkaa. Kotityö muuttui vähemmän fyysiseksi, mutta myös

³⁰⁰ Kanervio 1934, 35–37.

³⁰¹ Butler 2006, 229, 234–236; Pulkkinen 2000, 52–53.

³⁰² Ehrenreich & English 1979, 143, 170–171.

yksinäisemmäksi. Aikakauden keskiluokkaiset naiset olivat uudenlaisen tilanteen edessä. Heidän oli löydettävä uusia tapoja kokea itsensä tarpeelliseksi kotona. Uudet siivousstandardit pitivät naiset kiireisinä, eikä kotityö lopulta hävinnyt minnekään.³⁰³

Suomalainen yhteiskunta tuli huomattavasti Yhdysvaltojen esimerkin jäljessä, eikä 1930-luvun maalaisemännillä ollut mahdollisuutta nauttia uusimmista teknisistä innovaatioista. Noin 60 prosenttia maalaistalouksista oli vielä ilman sähkövaloa vuonna 1940. Kotitalousneuvojat kiinnittivät huomionsa alkeellisiin olosuhteisiin, joissa naisten olisi pitänyt toteuttaa uudenlaisia kodinhoidon ihanteita. Juokseva vesi ei ollut itsestäänselvyys vielä 1900-luvun alussa, vaan monin paikoin käytettiin kantovettä.³⁰⁴ Elli Saurion tutkimusaineistossa alle 5 pellohehtaarin maatiloista 7 prosentilla oli vesijohto ja 21 prosentilla sähkö. Suurimmilla eli 25–50 pellohehtaarin maatiloilla vesijohto oli 28 prosentilla talouksista, mutta sähkö jo 70 prosentilla.³⁰⁵ Tutkimuksen aineistonhankinnan huomioon ottaen luvut saattavat olla korkeammat kuin valtakunnallinen keskiarvo. Olosuhteista piittaamatta emäntäkoulut ja maaseudun naisjärjestöjen neuvojat esittelivät naisille uudet standardit kodinhoitoon.

Elina Kanervion oppikirjassa kiinnitettiin huomiota olosuhteisiin ja lukijoille esiteltiin toimiva koti eli ”Tehon talo”, jonka arkkitehti J. Peltonen oli suunnitellut kirjaa varten. Piirustusten tarkoituksena oli todistaa, että ”on mahdollista helpottaa emännän työtä pienkodissa, jossa rakennuksia suunniteltaessa tähän puoleen asiasta kiinnitetään huomiota.”³⁰⁶ Talossa oli juokseva vesi ja viemärointi helpottamassa arkea, sauna asuinrakennuksen yhteydessä sekä askaretupa talonväen käyttöön. Likaiset työvaatteet oli määrä jättää askaretupaan, jotta tupa pysyisi siistinä. Enää emännän ei tarvitsisi huonolla säällä lähteä lämmittämään saunaa ulos tai hakea ruokatavaroita kylmänä pidetyistä ulkorakennuksista, koska ruokavarastot sijaitsivat talon alla kellarissa. Askaretuvassa sijaitsi leivinuuni ja työpöytä, jota mies sai käyttää veistotöihin. Kirja havainnollisti talon kätevyyttä esittelemällä myös vanhanaikaisen pihapiirin, jossa emäntä haki kaivolta vettä ja ruokatavarat aitasta.³⁰⁷

Lukijalle annettiin tietoa talon rakentamisesta ja kustannusarvioista. Oli selvästi ajateltu, että nuoret emännät saivat ottaa osaa yhteisen kodin rakentamiseen. Kai Häggman on tutkinut sivistyneistön perheihanteissa tapahtuneita muutoksia, ja ajattelu juontaa juurensa 1800-luvun puoleen väliin,

³⁰³ Strasser 1982, 7–10.

³⁰⁴ Heinonen 1998, 61, 145.

³⁰⁵ Saurio 1947, 29.

³⁰⁶ Kanervio 1934, 30.

³⁰⁷ Kanervio 1934, 30–33.

jolloin säätyläisnainen asetettiin vastuuseen yksityisestä kodista ja mies ansiotuloista.³⁰⁸ Käsitys levisi laajemmin kansan keskuuteen 1900-luvun alussa, jolloin moderni nainen halusi olla mukana päättämässä kodin perusteista. Talon piirustuksissa pyrittiin siihen, että emäntä pystyisi viettämään mahdollisimman paljon aikaa talon sisällä. Työvaatteita ei haluttu enää tuvan puolelle tai miehiä veistämään ruokapöydän ääreen, niin kuin aikaisemmin oli ollut tapana. Tupa oli pyhitetty perhettä varten ja työaskareet kuuluivat askaretupaan.

Taulukko 4. Ahlmanin kodinhoidon opetussuunnitelma lukuvuodelle 1937 – 1938

	Oppitunnit	Sisältö
Teoriaopetus	30	Pöytätavat, huoneen päiväsiivous, uunit ja lämmitys, hellat, keittiöastiat, työteho, kodin suunnittelu, valaisimet, pesuaineet, vaatteiden pesu, mankelointi, silitys, tahrojen poisto, pitovaatteiden hoito, jalkineiden hoito, suursiivous, mattojen, huonekalujen ja lattioiden hoito, sänkyjen, patjojen, tyynyjen ja peitteiden hoito, tuhoaineet ja syöpäläiset
Havainto-opetus	20	Vuoteen valmistus, astioiden pesu, veitsien kiillotus, vaatteiden kostutus ja vetäminen, prässäminen, saippuan ja suovan valmistus, pakkaaminen, lautasliinojen laittaminen, juhlapöydän kattaminen.

Lähde: KA, AKA, Opetusohjelmat (1930–1938), Lukuvuosi 1937–1938.

Kodinhoidon opetuksessa panostettiin havainto-opetukseen, johon lisättiin sisältöjä 1930-luvun loppupuolella.³⁰⁹ Ahlmanin emäntäkoulussa kodinhoidon teoria- ja havainto-opetuksen lisäksi oppilailla oli kodinhoidollisia työpäiviä koululla. Vastuuoppilaiden töihin kuului silittämistä, pyykinpesua, yleistä siivousta, parsimista ja paikkaamista sekä saunan lämmitystä. Kodinhoidon opetus oli hyvin laaja kokonaisuus. Opetukseen kuului esimerkiksi kodin suunnittelua, joka tarkoitti vuosibudjetin ja kulutuksen laskemista.³¹⁰ Sammatissa Elias Lönnrotin Emännyskoulussa oppilaat olivat yhtä lailla vastuussa koulun siisteydestä. Vaatteiden pesua varten oli viikoittain varattu neljä oppilasta pyykkäreiksi.³¹¹ Emäntäkoulujen oppitunneilla lähdettiin alkeista, mutta kaikki kodinhoidolliset työt esiteltiin, jotta kodinhoito sujuisi oikeaoppisesti, kun oppilailla olisi tulevaisuudessa oma maalaiskoti huollettavanaan. Päivittäiset siivousaskareet esiteltiin oppikirjan Elina Kanervion *Kodin askareet* –kappaleessa. Nämä työtehtävät haluttiin opettaa huolella eikä opetuksessa säästetty teorialunteja ja havainto-opetustuokioita.³¹²

³⁰⁸ Häggman 1994, 184-185

³⁰⁹ KA, AKA, Opetusohjelmat (1930–1938), Lukuvuodet 1933–1934, 1937–1938.

³¹⁰ KA, AKA, Opetusohjelmat (1930–1938), Lukuvuodet 1933–1934, 1937–1938.

³¹¹ KA, ELEA, Opetussuunnitelmat ja lukujärjestykset (1985–1947), Opetussuunnitelma 1936–1937; Vuosikertomukset (1897–1958), Vuosikertomus 1937–1938.

³¹² KA, AKA, Opetusohjelmat (1930–1938), Lukuvuodet 1933–1934, 1937–1938; KA, ELEA, Opetussuunnitelmat ja lukujärjestykset (1985–1947), Opetussuunnitelma 1936–1937.

Kirja aloitti ruokailun valmistelusta ja loppujärjestelyistä, joilla oli tärkeä rooli päivärutiineissa. Valmisteluun annettiin erilaiset ohjeet riippuen ruokailun tasosta, mutta arkipöytäänkin ”hauskan leiman --- antavat keskelle pöytää maljakkoon asetetut kukat, marjatertut tai niiden puutteessa havunoksat.”³¹³ Ruokailun jälkeen edessä oli tiskaus, joka kuvailtiin vähemmän mielenkiintoiseksi kotitaloustehtäväksi. Työ kävi oppikirjan ohjeiden mukaan hauskemmin, kun pesuvälineet oli aseteltu tarkoituksen mukaisesti paikoilleen. Tiskauksen tieteellistetty osuus näkyi erilaisten riepujen, harjojen, puhdistuspulvereiden ja pyyheliinoiden määrässä. Kullekin astiatyypille oli olemassa omansa, ja emännän tuli tuntea nämä, jotta pesutulos olisi paras mahdollinen. Keittiötasojen ja hellan puhdistus seurasi tiskausta.³¹⁴

Muut päivittäiset askareet liittyivät huoneiden siivoukseen. Pienten perheiden asunnoissa riitti talvisin suurten mattojen puhdistaminen ulkona, mutta muina aikoina suositeltiin päivittäistä huiskimista ja lattioiden harjausta. Koriste-esineiden ja lamppujen pyyhkiminen kuului päivittäisiin askareisiin. Makuuhuoneiden siivouksen yhteydessä tuli vuodevaatteet viedä ulos tuulettumaan tai sään ollessa huono pudistella ikkunan edessä. Kerran kuussa vuodevaatteet ja patja vietiin ulos aurinkoon usean tunnin ajaksi. Lisäksi kerran kesässä peitot ja tyynyt oli pestävä huolellisesti.³¹⁵ Kirjassa huomautettiin, kuinka suomalaisissa kodeissa sängyt saattoivat muodostua syöpäläisten pesiksi. Tulevia emäntiä muistutettiin, että syöpäläisvapaa koti oli emännän kunnia-asia.³¹⁶ Kaikki vuodevaatteisiin liittyvät siivoustoimet ehkäisivät syöpäläisongelmia. Kommentin oli tarkoitus muistuttaa emännän vastuusta seurata aikaansa ja selvittää oikeaoppiset siivousrutiinit. Suomalaisen kodinhoidossa myönnettiin avoimesti olevan ongelmia, joihin emäntäkoulujen opetuksessa haluttiin puuttua.

Oppikirjan kantavia teemoja olivat kodinhoidon järkipärisyys ja viihtyvyys. Kodinhoidon järkipärisyyden tärkeyttä korostettiin heti kirjan alussa talouslaskelmien yhteydessä, mutta teema leimasi koko oppikirjaa. Kodinhoidon suhteen tämä tarkoitti määrätietoisia toimia puhtauden ylläpitämiseksi. Kaikilla siivoustoimilla oli tarkoituksensa, ja niiden tekemättä jättäminen johti ongelmiin esimerkiksi syöpäläisten kanssa. Viihtyvyyttä rakennettiin kodinhoidollisten ohjeiden lomassa. Kirjassa oli paljon kuvia ja ohjeita, jotka liittyivät viihtyvyyteen. Hyvä koti ei ollut vain

³¹³ Kanervio 1934, 41.

³¹⁴ Kanervio 1934, 40–53.

³¹⁵ Kanervio 1934, 54–60.

³¹⁶ Kanervio 1934, 61.

moitteettoman puhdas, vaan miellyttävän ilmapiirin rakentaminen koristein ja hyvin käytöstavoin oli toinen kodinhoidon ulottuvuus.³¹⁷

Jos Elina Kanervion oppikirjaa noudattaisi sanatarkasti, saisi päivänsä helposti vietettyä ruoanlaiton ja siivouksen parissa. Kotitaloustieteen uusimpia suosituksia noudattelevat kirjat varmasti perustuivatkin tälle oletukselle, eikä olisi ollut tarkoituksenmukaista yrittää vähätellä kodinhoitoon käytettävää aikaa. Oppikirjassa ei erikseen käsitelty maatalous- ja kotitaloustöiden yhteensovittamisesta, vaikka monille tämä tuli arjessa vastaan. Oppilaat eivät joutuneet kohtaamaan tätä ongelmaa vielä koulussa, koska eri oppilaat olivat vastuussa ruoanlaitosta, karjanhoidosta ja siivoustöistä. Ehkä aiheesta on puhuttu oppitunneilla, mutta yhtään kokonaista oppituntia aiheeseen ei opetussuunnitelmien mukaan ole käytetty.³¹⁸ Elli Saurion mukaan kodinhoitoon käytettiin noin 10 prosenttia päivästä eli vajaa kolme tuntia. Siivouksen osuus oli reilu 4 prosenttia eli noin tunti päivässä.³¹⁹ Muistitietokeruun vastuksissa päivittäiset siivousrutiinit eivät saaneet Elina Kanervion oppikirjan mukaista painoarvoa, vaan emännillä saattoi jopa olla ongelmia suorittaa siivoustyöt kiireaikaan.

Siivousta töiden lomassa

Muistitiedossa kerrottiin emännän olleen vastuussa talouden siisteydestä, mutta vastauksissa ei eritelty tarkemmin, miten siivousrutiinit toteutettiin arjessa. Maininnat olivat usein luettelevia, kollektiiviseen muistiin perustuvia julkilausumia siivouksesta naisten työnä. Äiti ”piti puhtaana `huushollin`”³²⁰ on tyypillinen tapa muistella siivousvastuuta. Arkisista siivousrutiineista puhuttiin hyvin vähän, joskus ruoanlaiton yhteydessä, tai työt liitettiin kodin yleiseen viihtyvyyteen. Eräs vastaaja yhdisti siivoustyöt talviaikaan: ”Talvella oli karjanhoito, ruuanlaitto, siivous ja monet muut askareet. Kesällä puutarhanhoito, marjastus, sienestys.”³²¹ Talvella emännillä oli enemmän aikaa kodinhoitoon, koska peltotöistä ei tarvinnut kantaa huolta.

Yksi harvemmin suoritettava, mutta erittäin työläs siivousurakka oli ennen juhlapyyhiä suoritettava suursiivous. Elina Kanervion mukaan suursiivous saattoi olla tarpeen useamminkin, mikäli kyseessä oli suuri perhe. Suursiivous toteutettiin huone kerrallaan, niin että kaikki huonekalut pyyhittiin ja kuljetettiin ulos tuuletettumaan. Petivaatteita käänneltiin ulkona auringonvalossa. Kaapit

³¹⁷ Kanervio 1934, 9, 38–39, 46–48.

³¹⁸ KA, AKA, Opetusohjelmat (1930–1938), Lukuvuodet 1933–1934 ja 1937–1938; KA, ELEA, Opetussuunnitelmat ja lukujärjestykset (1985–1947), Opetussuunnitelma 1936–1937.

³¹⁹ Saurio 1947, 79, 83.

³²⁰ Sarka, ME-K, vastaus 10.

³²¹ Sarka, ME-K, vastaus 38.

tyhjennettiin ja hyllyt pyyhittiin. Sisällä seinät ja katto puhdistettiin pitkällä harjalla, ja lopulta lattioiden pesun jälkeen huonekalut tuotiin takaisin. Keittiön siivouksen yhteydessä oli kiinnitettävä huomiota seinien puhdistukseen, koska keittiön käry tarttui helposti pintoihin. Ulkorakennusten eli kellarin, ruoka- ja vilja-aittojen siivoamista suositeltiin keväälle.³²²

Suursiivoukset pääsivät myös muistitietokeruun vastauksiin. Raumalainen kirjoittaja muisteli olleensa apuna kotona suoritettavassa suursiivouksessa.

*Äiti siivosi mökin, ripsui hakoluudalla katon ja pesi seinät. Sänkyvaatteet olivat ulkona tuulettumassa ja pulstereihin vaihdettiin uudet oljet. Olin äidin apuna, tein mitä hän käski tehdä ja mitä osasin. Kun lehmät ja vasikat olivat ulkona, äiti siivosi navetan.*³²³

Muistosta välittyä, kuinka äidillä oli ohjat käsissään lasten toimiessa apuna. Suursiivous noudatteli Elina Kanervion oppikirjan ohjeita. Tosin vastaajan esimerkissä kodintekstiilit tuuletettiin, eikä huonekalujen siirtelyä mainittu. Suursiivousmuistojen yhteydessä annettiin myös tarkka kuvaus navetan siivoamisesta keväisin.³²⁴ Kodinhoidon oppikirjassa navetan siivouksesta ei puhuttu mitään. Maaseudulla naisilla oli enemmän siivottavaa kodin, kellarin ja ruoka-aittojen lisäksi. Muistelmissaan muistitietokeruun vastaajat halusivat tuoda esiin emännän vastuun sekä kodin että navetan siisteydestä. Kollektiivinen tapa muistella emännyyttä agraarisen perinteen mukaisesti näkyy vastaajien tavassa korostaa emännän työkentän laajuutta. Kuvauksissa ei pyritty saavuttamaan Elina Kanervion kirjassa esitettyä sisällä työskentelevää perheenäitiä.

Siivoustyöstä oli mahdollista saada rahapalkkaa kaupungeissa sekä maaseudulla. Yhdessä muistitietovastauksessa muisteltiin äitiä, joka teki töitä kodin ulkopuolella maksaakseen vuokran. Hän osallistui suursiivouksiin ja pyykinpesuun naapuruston suurtiloilla. Siivoustyöhön ei liittynyt vastaajan muistossa sen suurempaa ylpeyttä, koska äidin oli pakko tehdä näitä töitä perheen taloustilanteen vuoksi.³²⁵ Siivoustyöt olivat maaseudulla pätkätyötä, joihin liittyi töiden satunnaisuuden vuoksi epävarmuustekijöitä. Susan Strasser on tutkimuksessaan huomoinut palveluskunnan työnkuvan muutoksen Yhdysvalloissa teollistumisen seurauksena. Palveluskunnan palkkaamista pidettiin perheenäidin yhteiskunnallisena tehtävänä. Näin hän pystyi työllistämään yhden nuoren naisen viihtyisään kotiympäristöön, jolloin nainen välttyi teollisuustyöltä. Tässä

³²² Kanervio 1934, 90–92.

³²³ Sarka ME-K, vastaus 86.

³²⁴ Sarka, ME-K, vastaukset 86, 196, 287.

³²⁵ Sarka, ME-K, vastaus 171.

vedottiin itsenäisten naisten haluun auttaa heikommassa asemassa olevia, ja toisaalta korostettiin kodin merkitystä yhteiskunnan moraalisen selkärangan.³²⁶

Palkallista kotitaloustyötä arvostettiin myös Suomessa, ainakin ammatinvalintaoppaissa. Mervi Kaarninen on tutkinut ammatinvalintaohjauksen oppaita 1920–1930-luvuilta, joissa naisille suositeltiin kotitalous-, ompelu- ja konttorityötä kevyinä sisätöinä. Kotitalousapulaisen ammattia pidettiin kunniallisena työnä nuorelle naiselle.³²⁷ Kotitalouden parissa tehdyt työt sopivat hyvin aikakauden naisihannetta noudattelevan naisen rooliodotuksiin. Muistitietokeruun vastuksissa palkallinen kotityö esimerkiksi pikkupiikana sai hyväksynnän nuoren tytön elämänvaiheena, mutta aikuisiällä naisen odotettiin jo hoitavan omaa kotiaan. Itsellisen maalaisemännän elämäkertomukseen eivät kuuluneet palkatut siivoustyöt, ellei kyseessä ollut paha talousahdinko. Emännän ajan oletettiin kuluvan oman kodin töissä, ja palkollisten ammattiryhmä oli erikseen.

Pyykinpesussa apu on tarpeen

Vaatteiden peseminen ennen pyykinpesukoneita oli raskas kotitaloustyö, joka kuului Elina Kanervion kirjassa harvemmin suoritettaviin kotitöihin. Heti ensimmäiset virkkeet muistuttivat, ettei pyykinpesua saanut lykätä liian pitkään. Likavaatteiden säilyttäminen asuinhuoneistossa viikosta toiseen muodosti lopulta riskitekijän jopa terveydelle, joten likavaatteiden säilömiselle annettiin tarkat ohjeet.³²⁸ Terveydellisillä vaikutuksilla viitattiin jälleen syöpäläisiin, kuten vaatekuoriaisiin tai täihin, mutta pyykeissä oli myös taudinaiheuttajabakteereita. Hygieniavallankumouksessa kiinnitettiin erityistä huomiota ympäristön terveellisyyteen. Uudet tavat pitää elinympäristö puhtaana ja ehkäistä ympäristöstä johtuvia tauteja tulivat jäädäkseen. Neuvonnalla oli tärkeä rooli 1900-luvun alun hygieniavallankumouksessa, kun ihmisten haluttiin kiinnittävän enemmän huomiota elinympäristöönsä.³²⁹ Elias Lönnrotin Emännyskoulussa pyykki pestiin jo kerran viikossa, joten pyykinpesun normit olivat hitaasti muuttumassa.³³⁰

Pyykinpesu oli kuvattu kirjassa pesijättären suorittamana. Tällaisessa tilanteessa riitti, että emäntä lajitteli vaatteet, laittoi ne likoamaan edellisenä päivänä, katsoi saippuat ja pesusoikat valmiiksi sekä järjesti pesijälle hyvät tilat. Peseminen oli hyvin työlästä, sillä vaatteet pestiin tarvittaessa pariinkin

³²⁶ Strasser 1982, 175.

³²⁷ Kaarninen 1995, 91.

³²⁸ Kanervio 1934, 83.

³²⁹ Harjula 2007, 88–89.

³³⁰ KA, ELEA, Opetussuunnitelmat ja lukujärjestykset (1985–1947), Lukujärjestys 1936–1937; Vuosikertomukset (1897–1958), Vuosikertomus 1937–1938.

kertaan. Pesun jälkeen vaatteet keitettiin, ja lopuksi huuhdeltiin.³³¹ Maininta pesijättärestä antaa kuvan, että kirjan ohjeet oli tarkoitettu varakkaammalle kansanryhmälle. Emäntäkoulujen oppilaiden sosioekonominen tausta kuitenkin vaihteli suuresti. Sammatissa lähes kaikki oppilaat hakivat 1930-luvun alussa vähävaraisille tarkoitettuja apurahoja. Kymmenkunta oppilasta sai vuosittain apurahan niin, että hän oli koulumaksuista kokonaan vapaa, ja noin kolme oppilasta sai maksuhelpotuksia. Laman hellittäessä apurahojen hakeminen väheni. Kaikilla oppilailla tuskin olisi ollut kotonaan mahdollisuutta palkata pesijättä avukseen.³³²

Kirjassa opetettiin perinteisen kotisaippuan ja suovan valmistus alusta alkaen. Pesupulverit ja erityiset tahrapulverit mainittiin, mutta niihin suhtauduttiin varauksella. Aikakauden viimeisimmän tutkimuksen mukaan hierominen ja harjaaminen kuluttivat vaatteita vähemmän kuin huonot tehdasvalmisteiset puhdistusaineet. Osa tutkijoista suositteli pitäytymään perinteisissä itsetehdyissä saippuoissa. Pesukoneista kerrottiin arkea helpottavina laitteina, mutta ne maksoivat liikaa tavallista kotitaloutta ajatellen.³³³ Elina Kanervion kirjassa haluttiin esitellä kalliit kodinkoneet kotitalouden uusina innovaatioina, vaikka nuorilla maalaistytöillä ei ollut minkäänlaisia mahdollisuuksia sijoittaa pyykkikoneeseen. Pientiloilla ei puhuttu edes pyykkärien palkkaamisesta, vaan perheen naishenkilöiden oli riitettävä pyykinpesuun.

Monessa muistitietokeruun vastauksessa pyykinpesusta kerrottiin urakkana, johon perheen vanhimmat lapsetkin saattoivat osallistua äidin avuksi.³³⁴ Työn raskaudesta huolimatta pyykkäreitä ei mainita, vaan pyykinpesu tehtiin omin voimin. Vain yhdessä vastauksessa kerrotaan selkeästi, että talossa oli kotiapulainen, joka silitti pyykkiä. Mankelointi oli tässä talossa emännän tehtävä.³³⁵ Ilmaukset, kuten ”pyykillä yömyöhään”,³³⁶ tai koululaisen muistot sairastelevasta äidistään kuvaavat pyykinpesun raskautta kiireisessä arjessa: ”Äidillä oli paljon työtä, pestä pyykkiä, paistaa leipää joka viikko --- Pyykin äiti pesi käsin hieroen ja keitti lipeässä.”³³⁷ Pyykinpesua hankaloittivat alkeelliset olosuhteet, esimerkiksi juoksevan veden puute.

Saunarakennuksessa oli rännihuone eteisessä, jossa oli muurattu iso pata, jossa saunavesi lämmitettiin. Vesi tuotiin joesta ämpärillä, talvella tehtiin avanto ja taas saatiin vettä. Hankala kyllä kantaa liukkaalla mäen alta ”rännissä” kun ei ollut muuta lämmitystä, kun valkea padan alla. Samassa padassa keitettiin

³³¹ Kanervio 1934, 83–86.

³³² KA, ELEA, Tilastot ja lukukausi-ilmoittautumiset (1909–1946), Lukukausi-ilmoitukset 1933–1935; Sarkkola 2004, 275–277.

³³³ Kanervio 1934, 85, 87.

³³⁴ Sarka, ME-K, vastaukset 25, 86, 180, 196, 208, 245, 297.

³³⁵ Sarka, ME-K, vastaus 196.

³³⁶ Sarka, ME-K, vastaus 245.

³³⁷ Sarka, ME-K, vastaus 208.

*valkopyykki, lipeää veteen, tuli valkoista pyykkiä. Pyykin virutus oli vähän vaikeaa, vesi kun oli joessa asti. Joskus virutus tehtiin avannolla ja kierrettiin kuivaksi tai kuitenkin niin kuivaksi kuin saatiin, kannettiin pyykki ränniin ja laitettiin kuuma vesi päälle. Kyllä saatiin hyvän tuoksuista pyykkiä.*³³⁸

Lainauksen kirjoittaja ei ollut kotoisin pieneltä uudisviljelmältä, vaan melko varakkaasta talosta, jossa oli säännöllisesti apulaisia töissä. Kysymys on todennäköisesti ollut melko tavanomaisista olosuhteista. Suomalaisten kotien olosuhteita selvittäessään Visa Heinonen nosti esiin Elli Saurion kirjoitukset kotitalouksien tilanteesta. Kotitalouskonsulenttina toiminut Elli Saurio oli useissa kodeissa vierailtuaan hyvin huolissaan ahtaiden asuntojen puutteellisista olosuhteista. Hän toivoi, että neuvonnassa paneuduttaisiin erityisesti puhtauteen, hygieniaan, terveyteen ja ravintoon. Hygieniavallankumouksen edistämistä olisivat auttaneet huomattavasti juokseva vesi ja kotitalouksien viemärointi.³³⁹

Professori Susan Strasserin mukaan juoksevasta vedestä tuli hyvin nopeasti korkeamman elintason merkki Yhdysvalloissa. Juoksevan veden puute oli osin valtiollinen ongelma, sillä kyse oli pitkälti vesijohtoverkoston kattavuudesta. Pennsylvanialaisissa työläiskodeissa juoksevan veden tilanne oli edelleen vuonna 1907 huono. Kun juokseva vesi saavutti yhä useammat kaupunkilaiset, veden kulutus lähti nopeasti kasvuun. Juokseva vesi helpotti monia siivoustöitä, esimerkiksi tiskiveteen oli mahdollista lisätä uutta kuumaa vettä ilman lisäyötä.³⁴⁰ Yhdysvalloissa 1900-luvun alussa pyykinpesu ulkoistettiin aina, kun siihen vain oli taloudelliset edellytykset. Naisille suunnatut kotitalouslehdet täyttyivät toivomuksista pyykinpesun helpottamiseksi. Ensimmäinen pyykkikonebuumi saavutettiin 1920-luvun lopulla, mutta koneen hankinta vaati edelleen huomattavasti varallisuutta. Pyykkikoneet kuitenkin laskivat pesuloiden hintoja, joten innovaatio hyödytti myös keskiluokkaa.³⁴¹

Suomessa saippuan tekokin oli muistitiedon mukaan vielä 1930-luvulla emännän kunnia-asia. Pyykinpesun muistojen yhteydessä kerrottiin usein saippuan valmistuksesta. Tapa tehdä saippua itse vaikuttaisi olleen hyvin yleinen ennen toista maailmansotaa. Suuren maatilán tytär muisteli, kuinka äiti valmisti saippuaa ja lapset hakivat pihkaa, jotta saippuasta saatiin paremman tuoksuista.

³³⁸ Sarka, ME-K, vastaus 180.

³³⁹ Heinonen 1998, 145.

³⁴⁰ Strasser 1982, 86–89, 89.

³⁴¹ Strasser 1982, 108–109, 118, 121.

”Kanalakeittiön padassa äiti keitti myös pyykkisaippuan. Pihkasaippuaan keräsivät lapset hänen ohjeidensa mukaan pihkaa lähimetsän kuusista. Pihkasaippua oli raikkaan tuoksuista käsi- ja saunasaippuana. Saippua kuivattiin käyttöpallasina.”³⁴²

Muisto on saman kirjoittajan, jonka äiti hoiti mankeloinnin, kun perheen tytär ja työntekijä silittivät pyykin. Tämän perheen kohdalla rahaa pesupulveriin olisi varmasti ollut, mutta vanhoista perinteistä haluttiin pitää kiinni ja käsityötä arvostettiin. Yksi kirjoittaja huomautti, kuinka pienenä valmisti saippuaa äitinsä kanssa, mutta myöhemmin taidolle ei ollut paljoa käyttöä.³⁴³ Saippuan keittäminen oli muistitiedossa arvostettu taito, joka yhdistettiin omavaraistalouksissa eläneisiin emäntiin.

Pyykkihuoltoon liittyvien tehtävien organisointi kuului emännän tehtäviin, joten pyykinpesu oli raskaudestaan huolimatta arvostettu tehtävä. Naisten välissä hierarkioissa pyykinpesun fyysinen puoli voitiin luovuttavaa avustaville naisille, kuten pyykkäreille tai talon tyttärelle. Emännälle jäi tällöin pyykinpesun organisointi ja muistitiedossa esimerkiksi mankelointi. Pyykinpesu oli vain yksi vaatehuollon monista tehtävistä, joten emännälle riitti tehtävää pyykkipäivien ulkopuolellekin.

4.3 Kotikutoiset vaatteet ja kodintekstiilit käsityön taidonnäytteinä

Käsityön opetuksen pitkät aatteelliset juuret ulottuvat kansalaisuusaatteeseen, jolloin suomalaisuutta etsittiin talonpoikaisista käsityön taidonnäytteistä. Käsityötaidot liitettiin mielikuvaan ahkerasta kansalaisesta. Kotiteollisuuskoulutus eli erilaisten käsityötaitojen ammatillinen opetus kuului maaseudulla ihannekansalaisten kasvattamiseen. Perinteiden vaaliminen oli tärkeässä roolissa, koska osa vanhoista perinnemalleista ja -työtavoista alkoivat jo kadota talonpoikaisyhteisöstä. Käsityötaitoja arvostettiin eri tavalla ympäristöstä riippuen. Ompelutaitojen yleishyödyllisyys huomattiin 1900-luvun kuluessa, jolloin opetus yleistyi verkkaisesti. Koulut ja naisyhdistysten kurssit olivat avainasemassa ompelutaitojen opetuksessa. Kankaankudonta taas nähtiin erityisesti maalaisemäntien taitona.³⁴⁴ Käsityötaitojen arvostus oli korkealla 1900-luvun alussa, vaikka teollistumisen myötä ostotuotteet alkoivat vähitellen yleistyä. Naisten käsityötaitojen puolesta puhui kansalaisuusihanteen lisäksi kotitalousideologia.

Käsityökursseilla naisia pyrittiin houkuttelemaan kodin piiriin pois ansiotyöstä. Martta-yhdistyksen työtavaksi vakiintui 1920-luvun kuluessa jäsenistön neuvonta ja valistaminen. Käsityökursseista tuli yksi tapa auttaa pienituloisia naisia venyttämään penniä ja hankkimaan perheelleen ehkä jopa

³⁴² Sarka, ME-K, vastaus 196.

³⁴³ Sarka, ME-K, vastaus 79.

³⁴⁴ Heikkilä 2003, 32–34.

lisäansioita. Neuvonnan luonne muuttuu 1930-luvulla yhä enemmän kotitaloudelliseksi käsityön opetuksiksi eli huomio oli sisustustekstiilien valmistuksessa eikä lisäansiomahdollisuuksissa.³⁴⁵

Elias Lönnrotin Emännyskoulu oli erikoistunut käsityön opetukseen, mikä näkyi teoriaopetuksen määrässä ja käsitöihin käytetyissä työtunneissa. Opetussuunnitelmaan ei erikseen merkitty käsitöiden tekemiseen käytettyä aikaa, mutta valmiiksi saadut työt puhuivat puolestaan. Oppilaat ompelivat tyynyliinan, talousesiliinan, paidan, yöpaidan, housut, alusliivin, miehen paidan, keittiöpuvun, kesäpuvun päättäjäisjuhlaan, kansallispuvun, työtakin, lastenvaatteita ja oppilaat kutoivat yhteensä 60 m verhokangasta, 15 m pukukangasta, 55 m kansallispuvukangasta ja 210 m pyyheliinakangasta.³⁴⁶ Leena Sarkkolan mukaan oppilaat viettivät Ahlmanin emäntäkoulussa keskimäärin 350 työtuntia käsitöiden parissa lukuvuoden aikana. Oppilaat maksoivat itse materiaalit töihinsä, joten varallisuus vaikutti innokkuuden lisäksi valmistuneiden käsitöiden määrään.³⁴⁷

Opetusohjelmassa mainittavat käsityöt noudattelivat Marttaliiton neuvonnan suuntaa, eli käsitöitä valmistettiin perheen käyttöön. Lukuvuotta varten ommeltiin keittiöpuku, jota käytettiin koulun keittiössä. Samalla oppilaiden vaatetus yhdenmukaistui. Ompelutyöt harjoittivat nuoria naisia oletettuun äidin rooliin tulevaisuudessa. Koulussa valmistettiin käytännössä kaikki tekstiilit, joita pieni lapsi tarvitsi eli rievut, myssy, napavyö, vaippa, sukat ja paita. Oletettua perhettä varten valmistettiin miesten ja naisten paitoja sekä housuja. Yöpaita ja sidevyö olivat henkilökohtaisempia vaatekappaleita, joita naiset ompelivat.³⁴⁸

Kudonnan teoriatunneilla opetettiin kankaankudonnan perussidoksia, niisintöjä ja perehdyttiin raaka-aineisiin. Ahlmanin emäntäkoulussa ja Elias Lönnrotin Emännyskoulussa keskityttiin kankaan valmistamiseen, eikä opetusohjelmissa mainittu kehräämistä.³⁴⁹ Koska oppilaat järjestivät materiaalit itse koululle, moni varmasti kehräsi ainakin osan langoista kotonaan. Leena Sarkkola mainitsee, että Ahlmanin emäntäkoulussa valmistetut kudontatyöt olivat pääasiassa kodintekstiilejä, kuten koriliinoja, tyynyliinoja, kahvipannumyssyjä, seinävaatteita, ikkunaverhoja, mattoja, sängynpeitteitä tai pöytäliinoja. Töissä pyrittiin huomioimaan käytännöllisyys ja valmistamaan huoliteltuja töitä

³⁴⁵ Heikkilä 2003, 30; Ylönen 2003, 57–59.

³⁴⁶ KA, ELEA, Opetussuunnitelmat ja lukujärjestykset (1985–1947), Opetussuunnitelma 1936–1937; Vuosikertomukset (1897–1958), Vuosikertomus 1937–1938; Korkiakangas, Mailis 2013, 53–54.

³⁴⁷ Sarkkola 2004, 237, 250.

³⁴⁸ KA, AKA, Opetusohjelmat (1930–1938), Lukuvuosi 1933–1934.

³⁴⁹ KA, AKA, Opetusohjelmat (1930–1938), Lukuvuosi 1933–1934; KA, ELEA, Opetussuunnitelmat ja lukujärjestykset (1985–1947), Opetussuunnitelma 1936–1937; Vuosikertomukset (1897–1958), Vuosikertomus 1937–1938.

edullisista materiaaleista.³⁵⁰ Parsimiseen ja paikkaamiseen käytetty aika todistaa, että taloudellisuus oli vahvasti läsnä opetuksessa.³⁵¹

Vaatimattomuuden ihanne liittyi laajempaan yhteiskunnalliseen huoleen nuorista. Sivistysihanteen rinnalle nousi 1900-luvun alussa toimeliaisuuden ihanne. Varsinkin maalaisväestön kohdalla se tarkoitti mahdollisimman monipuolista työntekoa. Monet ammatti- ja kansanopistot kehittivät opetustaan vastaamaan uusia ihanteita. Opetuksesta seurasi pelko, että uudet opitut taidot saisivat maaseudun nuoret unohtamaan paikkansa yhteiskunnassa ja ylpistymään. Esimerkiksi Lahden kansanopiston rehtori joutui puolustelemaan oppilaitaan, kun he lukuvuoden aikana oppivat tyylikkäämmän pukeutumisen. Rehtori totesi, että kyse oli valistuneisuudesta ja oppilaiden uusista mahdollisuuksista nostaa omia aineellisia elinolojaan.³⁵² Sirkka Lahtisen siteeraama Agathon Meurmanin lausahdus ”etteivät [emäntäkoulujen] tytöt saa itseään memselleiksi luulla” liittyi samaan pelkoon nuorista kansalaisista.³⁵³ Raja sivistyneen neidin ja herrastelevan pyrkyrin välillä näyttäisi olleen hiuksen hieno.

Kankaankudontaa kuutamon valossa

Käsityöt mainittiin lähes jokaisessa muistitietokeruun vastauksessa, mutta niille annettu painoarvo vaihteli suuresti. Käsityöt saatettiin mainita luettelomaisesti emännän työaskareina.³⁵⁴ Niitä ei yleensä liitetty emännän päivärutiineihin, mutta jostakin löytyi aikaa perheen vaatteiden ompeluun ehkä kutomiseenkin. Yhdessä vastauksessa muisteltiin, kuinka äiti kutoi nuorena paimenessa ollessaan: ”Paimenessa virkattiin hienoja pitsejä, joilla koristeltiin lakanat ja alusvaatteet.”³⁵⁵ Samaan tapaan töiden lomassa ja iltaisin kerrottiin käsitöiden valmistuneen muissakin talouksissa.³⁵⁶ Pientilallisen tytär muisteli äitinsä kankaankudontaa seuraavasti:

”Koti ei ollut koneellistettu, ei ollut sähköjä. Öljylampun valossa Helvi kutoi ohuen ohuesta langasta valkoisen liinan pirtinpöydän peittävän, varmaan välillä kuutamon valossa, kun lapset nukkui. Kukaan ei oikein muista, milloin hän jouti kangaspuitten ääreen. Liina levitettiin sitten ristiäispöydän päälle.”³⁵⁷

³⁵⁰ Sarkkola 2004, 250.

³⁵¹ KA, AKA, Opetusohjelmat (1930–1938), Lukuvuosi 1933–1934.

³⁵² Halme 2003, 154–155, 176–177.

³⁵³ Lehtinen 2008, 13.

³⁵⁴ Sarka, ME-K, vastukset 26, 79, 86, 118, 170, 171, 174, 196, 317

³⁵⁵ Sarka, ME-K, vastaus 323.

³⁵⁶ Sarka, ME-K, vastaukset 10, 174, 172, 196.

³⁵⁷ Sarka, ME-K, vastaus 172.

Helvi kuvailtiin romantisoituun sävyyn kutomaan kuutamon valoon. Muistolla haluttiin osoittaa, ettei pientilan emännillä ollut ainakaan kiireiseen kesäaikaan mahdollisuutta kutoa keskellä päivää. Kutomiselle järjestettiin aikaa työtehtävien välissä. Helvin tapauksessa syy yöllä kutomiseen oli myös omassa motivaatiossa. Pöytäliina haluttiin koristamaan ristiäispöytää. Toisen emännän taas kuvattiin käyttäneen paljon aikaa käsitöiden parissa: ”[h]än teki jatkuvasti käsitöitä. Virkkasi liinoja ja teki sukkaa ja lapasia.”³⁵⁸ Muistelijan äiti oli aineistoni ainut nainen, jonka mainittiin myyneen käsitöitä säännöllisesti. Jatkuvalle käsitöiden tekemiselle oli olemassa taloudellinen syy.

Useammassa muistitietokeruun vastauksessa käsitöiden teko yhdistettiin talvikuukausiin, jolloin ensin kehrättiin ja päivän pidetessä kudottiin.³⁵⁹ Uusi aikakausi näyttäytyi vastauksissa, joissa vaatteet ommeltiin kotona, mutta kangas haettiin kaupasta tai käytettiin vanha kangas uudelleen.³⁶⁰ Vain yhdessä vastauksessa tunnustettiin, kuinka äidin ostamista kankaista vaatteet valmistikin ”naapurin täti, joka oli saanut vähän oppia.”³⁶¹ Vastauksen äidiltä onnistui rikkiäisten vaatteiden paikkaaminen ja sukkiensa parsiminen. Itsetekeminen näyttäytyy muistitiedossa vahvana oletuksena. Visa Heinonen on väitöskirjassaan tuonut esiin kotitalousneuvojen huolen maaseudun elämäntavan muutoksesta 1930-luvulla. Elli Saurion kirjoituksissa itsetekeminen romantisoitiin. Marttaliiton toiminnanjohtaja oli hyvin huolissaan, kun maalaiskotien ilme alkoi muuttua ostettujen kalusteiden myötä. Tämä ei ollut missään nimessä tavoiteltavaa, vaan Elli Saurion ja Maiju Gebhardin³⁶² ajatuksissa talonpoikaisen tyylin tuli olla yksinkertaista ja kotitekoista. Kaupunkilaisvaikutuksia haluttiin välttää viimeiseen asti.³⁶³

Elli Saurion tutkimuksessa käsityöt laskettiin omavaraistalouden tuotantotoimiin. Alueelliset erot näkyivät esimerkiksi pellavantuotannossa sekä langan kehräyksessä. Kymenlaaksossa ja Etelä-Karjalassa pellavantuotannolla oli vahva asema, mutta esimerkiksi Varsinais-Suomessa ja Hämeessä sen viljely ei ollut enää yhtä yleistä. Kehruulla oli vahva asema Kymenlaaksossa, Pohjois-Karjalassa, Laatokan-Karjalassa ja Peräpohjolassa, kun Varsinais-Suomessa kehrättiin vähemmän. Tilakoolla oli myös vaikutuksensa. Pienillä tiloilla 31–36 prosenttia emännistä kehräsi itse. Tilakoon ylittäessä 25

³⁵⁸ Sarka, ME-K, vastaus 86.

³⁵⁹ Sarka, ME-K, vastaukset 26, 118, 196, 170, 317.

³⁶⁰ Sarka, ME-K, vastaukset 10, 118, 180, 245, 323.

³⁶¹ Sarka, ME-K, vastaus 180.

³⁶² Maiju Gebhard (1896–1986) oli työtehoseuran kotitalousosaston päällikkö ja kotitalousopettaja. Hän kirjoitti mm. suosituksen pienviljelijöiden emännille tarkoitetun kotitalousoppaan vuonna 1930. (Sysiharju Anna-Liisa, `Gebhard, Maiju (1896 - 1986)', [https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/4745]. Luettu 19.2.2018.)

³⁶³ Heinonen 1998, 142 ja 144.

peltohehtaaria kehräävien emäntien osuus väheni ja suurimmilla eli yli 50 peltohehtaarin maatiloilla enää 5 prosenttia emännistä ilmoitti kehränneensä.³⁶⁴

Kankaankudonta taas oli yleisempää suurilla maatiloilla. Alle 5 peltohehtaarin tilan emännistä 58 prosenttia ilmoitti kutoneensa 12 viikon aikana, kun vastaava prosenttiluku 25–50 peltohehtaarin maatilojen emäntien kohdalla oli 84 prosenttia. Apulaiset vaikuttivat vielä konkreettisemmin kankaankudontaan käytettyyn aikaan. Kun taloudessa ei ollut emännän käytössä lisätyövoimaa, kudontaan käytettiin 12 viikon aikana 17 tuntia. Jos apulaisia oli kolme tai enemmän, aikaa käytettiin jo 33 tuntia kangasta tehden. Talouksissa, joissa oli nuoria tyttäriä tai miniä, kudonta annettiin heidän tehtäväkseen, sillä tuolloin emäntä kutoi vain 13–16 tuntia 12 viikossa.³⁶⁵ Elli Saurio oli suuri kotitalousideologian kannattaja, joten hän puhui käsityöistä kotitalouden tuotantotoimina. Käsityöt edustivat hänelle naisten kotona tekemää työtä perheen eteen.

Muistitietokeruun vastauksissa vaatteiden ompelemiselle ei ollut vaihtoehtoa, koska itsetekeminen tuli edullisemmaksi kuin vaatteiden ostaminen tai teettäminen.³⁶⁶ Ostovaatteita ei edes mainittu vastauksissa. Pitkät välimatkat saattoivat olla yksi syy, miksi vaatteiden vuoksi kaupaille ei lähdetty kuin erikoistapauksissa. Vastausta kirjoittaneiden muistelijoiden mielikuviin ovat saattaneet vaikuttaa omavaraisuuteen liittyvät odotukset. Kuten Visa Heinonen on todennut, lama-ajan ohjeet säästämisestä ja vahvasti elävä ihanne omavaraisuudesta jättivät jälkensä kulutustottumuksiin, mutta 1930-luvun lopun nousukausi tasasi kaupunkien ja maaseudun kulutuseroja. Ostovaatteet, valmisleipä ja sähkölaitteet saavuttivat ensin kaupunkilaisperheet, mutta maaseudullakin näistä tuotteista saatettiin jo haaveilla.³⁶⁷ Kuluttamisen arvot muuttuivat hitaasti, joten kaupasta ostetut kankaat löysivät tiensä maalaiskoteihin ennen ostovaatteita.

Itsetehtyjen vaatteiden taloudellista merkitystä kuvailtiin muutamassa vastauksessa. Helvi pelasti ompelukoneen velkojien viedessä talon irtaimistoa, ja toisessa vastauksessa muisteltiin, kuinka äiti ompeli flanellista aluspuvun työmiehelle palkan jatkeeksi.³⁶⁸ Ompelukone ja emännän käsityötaidot olivat siis monessa perheessä arvossaan. Varakkaamman talon tytärkin muisteli, kuinka nuoret tytöt käyttivät marjojen myynnistä saadut rahat viisaasti: ”Niillä rahoilla saimme ostaa kylän kaupasta kangasta kouluasuihin. Emännän alut osasivat jo itse ommella leninkinsä. Kaikessa oli säästettävä ja ompelijan työ oli kallista.”³⁶⁹ Muistosta käy ilmi ylpeys ompelutaitoja kohtaan, mutta myös

³⁶⁴ Saurio 1947, 56, 144.

³⁶⁵ Saurio 1947, 56, 131.

³⁶⁶ Sarka, ME-K, vastaukset 10, 26, 118, 245.

³⁶⁷ Heinonen 1998, 58 ja 60–62.

³⁶⁸ Sarka, ME-K, vastaukset 10, 172.

³⁶⁹ Sarka, ME-K, vastaus 118.

konkreettinen totuus säästämisen keinoista. Itsetekeminen oli monille välttämättömyys, joka Elli Saurion kirjoituksissa puettiin ihanteeksi. Emäntien taitavuutta on myöhemmin muisteltu nostalgisesti, kun tekstiilien valmistaminen kotona muuttui ajan myötä harvinaisemmaksi.

Käsityöt arjen virkistykseenä

Visa Heinosen mukaan huoli käsityötaitojen katoamisesta, johtui osin harrastusmahdollisuuksien monipuolistumisesta. Käsityöharrastukset eivät hävinneet, mutta niiden rinnalle alkoi tulla monia muita harrastusmahdollisuuksia, kuten urheilu- ja musiikkiharrastuksia.³⁷⁰ Kehityksen pelättiin johtavan siihen, että kulutustuotteet valtaisivat kodit, kun käsitöille ei olisi enää aikaa. Emäntäkouluissa käsitöihin suhtauduttiin edelleen vakavasti. Ne nähtiin emännän työn osa-alueena eikä vain harrastuksena. Tästä viitteitä antoivat käytännönläheiset työt, mallien yksinkertaisuus ja koruompeleiden karsiminen pois opetuksesta. Näin Elli Saurio olisi halunnut muidenkin maaseudun naisten suhtautuvan käsityötaitoihin.

MoniNainen emäntä -muistitietokeruun tehtävänannossa pyydettiin työmuistojen lisäksi kertomaan emäntien harrastuksista. Äitiään muistelleet vastaajat saattoivat mainita käsityöt harrastuksena, koska niiden merkitys on myöhemmin korostunut harrastuksena, ei välttämättömyytenä. Monet vastaajat jättivät harrastukset mainitsematta, ellei äiti ollut aktiivisesti mukana jonkin yhdistyksen toiminnassa. Oli myös vastauksia, joissa mainittiin vain vapaa-ajan puute.³⁷¹ Nuoruuttaan 1930-luvulla elänyt vastaaja kuvaili harrastuksiaan käytännölliseen sävyyn: ”Eipä sitä kovin paljon vapaa-aikaa jäänyt, käsityöt ja lukeminen oli harrastus ja hyöty. Nuorempana kansalaisopiston piireissä tuli jonkun verran käytyä.”³⁷² Käsityöharrastus laskettiin hyötyharrastukseksi, mutta tämä ei tarkoittanut, etteikö harrastus olisi ollut kehittävä ja mielekäs.

Ompeluseuratoimintaa muisteltiin muistitietokeruun vastauksissa lämmöllä.³⁷³ Ohjatut käsityöharrastukset mainittiin kehittävinä ja sosiaalisesti merkityksellisinä harrastuksina. Käsityöpiirit olivat matalan kynnyksen harrastuksia, jos kotona oli materiaaleja ennestään ja taidot olivat hallussa. Harrastustoiminnan kysyntä kasvoi maaseudulla, joten naisjärjestöt pyrkivät vastaamaan tähän kehittämällä toimintaansa: kurssit, kilpailut, retket, illat, ompeluseurat ja juhlat tarjosivat naisille mahdollisuuden kehittää itseään sekä nauttia hyvästä seurasta. Kotikäynteihin

³⁷⁰ Heinonen 1998, 144.

³⁷¹ Sarka, ME-K, vastaukset 10, 287.

³⁷² Sarka, ME-K, vastaus 84.

³⁷³ Sarka, ME-K, vastaukset 26, 38, 118, 172, 194.

perustuvaa neuvontaa vähennettiin 1930-luvun aikana, kun toimintamalli osoittautui vanhanaikaiseksi.³⁷⁴

Emäntien yhteinen neulontahetki sai nostalgisen merkityksen eräässä vastauksessa:

”Äitini ei edes päässyt lapsistaan, jos kerran kahdessa vuodessa heille. Ei yksinkertaisesti jaksanut. Myöhemmällä kun minä olin 16 v muistan, kun naapurin emäntä tuli meille käymään. Hänellä oli kudin mukanaan ja äidilläni oli kans. Siinä ne sitten työn lomassa kilpaa kutoivat sukkaa ja kahvi kiehui hellalla. Se hetki oli heille arvokas ja antoi intoa taas uuteen päivään. Muistan sen hetken kuin filmistä. Katselin heidän ilmeitään ja samalla vein kahvikuppeja pöytään.”³⁷⁵

Henkilökohtaiseen muistoon yhdistyy tulkinta oman äidin vähäisestä vapaa-ajasta. Muisto on sukellus kertojan lapsuuteen, jota syvennetään kuvailemalla yksityiskohdat tarkasti. Pirjo Korkiakangas luonnehtii yksinkertaista nostalgiaa aikamatkaksi menneisyyteen, joka herätetään eloon. Nostalgia on myös keino säilyttää muistelua ja kuljettaa tarinaa eteenpäin, kun jokin itselle arvokas asia on uhattuna.³⁷⁶ Emäntien kahvittelu on esitetty aivan vastauksen lopussa, joten se eräällä tavalla summaa kuvausta emännästä. Neulonta antoi käsille tekemistä, ja samalla aika oli mahdollista käyttää hyödyksi arvokkaana vapaa-ajan hetkenäkin. Tapa neuloa vierailun aikana yhdistettiin ahkeruuteen ja hyvään emännyyteen. Käsitöiden eräs sosiaalinen ulottuvuus oli niiden opettaminen eteenpäin. Naapurin rouvan kyläillessä emännät kuvattiin tasaveroisiksi neulojiksi, mutta asetelma muuttuu, kun tilanne onkin äidin ja tyttären välinen opetustuokio.

Muistitietokeruun vastauksissa nousi esiin käsityötaitojen opettelu äidin tai jonkun muun emännän opissa. Yhdessä vastauksessa kuvattiin, kuinka käsityötaito välittyi äidiltä tyttärelle: ”Tytöt osasivat kutoa äitinsä laittamalla kankaan aluilla heti, kun jalat ylettyivät kangaspuiden polkimille”³⁷⁷ Innostus käsitöihin välittyi äidiltä tyttärille. Opettelu vaati toistoja, joten taidot kehittyivät vähitellen. Oma motivaatio oli tärkein ja malli, jonka äiti tai joku muu taitava emäntä näytti.

”Äiti hommasi jostakin lampaan villoja ja karstat. Villat hän karstasi lapoiksi. Rukin hän lainasi ukkilan mummolta, samoin vyyhdinpuut. Kun äiti kehräsi rukille, minä halusin kokeilla. Langasta tuli epätasaista, toisin paikoin oli paksua ja välillä melkein katkesi. Kokeilin myöskin

³⁷⁴ Heinonen 1998, 148–149.

³⁷⁵ Sarka, ME-K, vastaus 10.

³⁷⁶ Korkiakangas, Pirjo 2006, 135.

³⁷⁷ Sarka, ME-K, vastaus 118. Muistelijä muistelee naapurin emäntää, joka opetti tyttäriään.

*karstaamista, lapoiksi, sain lopulta yhden tehtyä, mutta äiti sanoi, että se on sokea, eikä sitä saa kehrättyä langaksi. Kyllä minä sain lopulta selviäkin lapioita.*³⁷⁸

Henkilökohtainen muisto kuvaa hyvin käsityötaitojen opetteluhaasteellisuutta. Perheessä ei ehkä kehrätty lankaa vuosittain, koska muisto on piirtynyt niin hyvin vastaajan mieliin, mutta perheen äiti osasi rukkia käyttää. Vaatimattomuus omia opittuja taitoja kohtaan kuului vastauksista, joissa äidin taitoja arvostettiin korkealle.³⁷⁹ Monet taidot, kuten kehräys ja pellavan käsittely, jäivät historiaan ostolankojen myötä, joten emäntien arvostus liittyy jälleen kadonneihin taitoihin. Pellavanviljely oli vähentynyt teollistumisen myötä puuvillalangan suosion kasvaessa. Pellavatehtaan läheisyys tuki pellavanviljelyä esimerkiksi Tampereen ympäristössä 1940-luvulle asti, jonka jälkeen viljely väheni vähitellen ja loppui lopulta kokonaan.³⁸⁰ Vastaajat osasivat arvostaa näitä taitoja, vaikeivat välttämättä koskaan oppineet niin taitaviksi kuin opettajansa: ”[S]ain innostuksen pellavan kasvatukseen ja käsittelyyn, mutta minusta tuntuu, että hänen taitojensa tasolle en koskaan yltänyt.”³⁸¹

Samassa vastauksessa tehdään myös kasvatuksellinen huomio. Jokaisesta emännästä ei tullut innokasta käsitöiden tekijää, vaan emäntiä oli moneksi: ”Anna-tätini perheessä tytöt osasivat jo nuorina tarvittavat taidot. Vanhin tytär oli jo rippikouluikässä valmis emäntä ja karjanhoitaja. Seuraava tyttö oli erityisen taitava kaikenlaisissa käsitöissä.”³⁸² Kirjoittajan huomio summaa hyvin, miksi toisiin vastauksiin on kirjoitettu erityisen innokkaasti emännän käsityötaitoista ja toisissa mainitaan lyhyesti vaatteiden paikkailu. 1930-luku oli aikaa, jolloin naisten oli tehtävä paljon vaatteita itse, mutta osa naisista käytti vapaaehtoisesti enemmän aikaa käsitöihin kuin toiset. Osalle emännistä kankaankutominen oli kunnia-asia, toisille välttämättömyys, ja oli niitäkin, jotka ostivat kankaansa mieluiten kaupasta.

4.4 Kodin hengetär

Kotitalousideologian vaikutukset näkyivät emäntäkoulujen opetuksessa, jossa ruokatalouden ja kodinhoidon opetuksella oli vahva rooli. Uutta perheenemännän ihannetta tavoiteltiin tunnollisesti Elina Kanervion kirjassa *Kodinhoito- ja ruokatavaraoppi*, jossa emännän työpäivä täyttyi jo kodinhoidollisilla töillä. Kirjassa ei opetettu ajankäytön suunnittelua maatalous- ja kodinhoitotöiden yhteensovittamiseksi, vaikka tämä olisi varmasti ollut oppilaille suureksi hyödyksi. Emäntäkoulun

³⁷⁸ Sarka, ME-K, vastaus 86.

³⁷⁹ Sarka, ME-K, vastaukset 36, 79, 86, 118, 172, 323.

³⁸⁰ Hukkinen 1984, 10.

³⁸¹ Sarka, ME-K, vastaus 118.

³⁸² Sarka, ME-K, vastaus 118.

maatalousopetuksessa maalaisemännän odotettiin työskentelevän karjanhoidon parissa, joten kotitalousopin oppikirjan ristiriitainen emäntäkuva oli silmiinpistävä.

Kotoa opitut työnteon normit antoivat joustoa kotitalousneuvojen ja naisjärjestövaikuttajien kirjoituksissa luotuun emäntäihanteeseen. Muistitiedossa korostettiin, kuinka äiti opetti tyttärille monipuolisesti emännän laajan työkentän eli karjanhoidon, ulkotyöt pellolla, kotitaloustyöt ja käsityötaidot. Kotona työskentelevää naisihannetta tarjottiin monelta taholta, mutta vaihtoehtoisia toimintamalleja oli olemassa. Oli monia syitä, miksi naiset eivät pystyneet emännän ihannekuvaa toteuttamaan. Elina Kanervion oppikirjaa ja emäntäkoulujen opetusta ei ollut erikseen suunnattu varakkaampien maatilojen tyttärille, mutta pientilalla olosuhteet poikkesivat ratkaisevasti oppikirjoissa esitetyistä puitteista. Kun apuvoimana olivat vain perheen lapset ja ehkä isovanhemmat, emännän ei ollut mahdollista noudatella oppikirjan ohjeita sanatarkasti.

Emännällä oli kodinhoidon lisäksi henkisen huolenpidon vastuu. Hän oli vastuussa laajemmasta hyvinvoinnin tuottamisesta äitinä, kasvattajana ja kyläyhteisön tärkeänä toimijana. Tätä roolia oli vaikeampi opettaa koulussa, mutta emäntäkouluissa tämäkin vastuualue pyrittiin ottamaan huomioon muun muassa kasvatusopin ja lastenhoidon tunneilla. Muistitietokeruun vastauksiin piirtyy kuva emännästä, jonka huolenpito ulottui joskus pihapiiriä kauemmaksi.

5. Äitiys kotona ja yhteisössä

*Äidit, hoidelkaa ja vaalikaak itse lapsianne, jos suinkin mahdollista, älkää jättäkö niitä vieraiden käsiin! Elättäkää avuttomia pienokaisia omilla rinnoillanne, jos tahdotte lastenne varttuvan terveiksi palleroiksi! Kasvattakaa niitä jo pienestä pitäen yleviä ihanteita noudattaen ja antakaa lapsukaisille äidillistä hellyyttänne täysin mitoin! Siten täytätte Jumalan pyhän käskyn sekä teette velvollisuutenne ihmiskunnan ja isänmaan parhaaksi.*³⁸³

Lainaus on Armas Ruotsalaisen kirjasta *Pikkulapsi ja sen hoito*, joka oli omistettu kaikille Suomen äideille. Kirjaa käytettiin Elias Lönnrotin Emännyyskoulun lastenhoidon tunneilla. Kotilieden kirjaston julkaisusarja oli tarkoitettu laajalle yleisölle, joten kirjaa luettiin myös monissa kodeissa. Kirjan viimeiset rivit kiteyttävät hyvin aikakauden käsitystä äitiydestä, joka ei ollut vain äidin henkilökohtainen asia. Yhteiskunnassa haluttiin kiivaasti määritellä oikeanlaisia tapoja toimia äidin roolissa. Samalla korostettiin äitiyden yhteiskunnallista merkitystä. Isänmaan kohtalon kerrottiin

³⁸³ Ruotsalainen 1930, 175.

riippuvan kotien kasvatustyöstä, joten äidillä oli suuri vastuu, jota hän ei saanut luovuttaa kenellekään muulle.

Kotitalousideologia perustui maailmankuvaan, jossa isä takasi perheen taloudelliset puitteet ja äidillä oli vastuu lasten kasvatuksesta sekä perheen henkisestä hyvinvoinnista.³⁸⁴ Professori Irma Sulkunen on kirjoittanut kaksijakoisesta kansalaisuudesta, joka määritteli mies- ja naiskansalaisen rooleja yhteiskunnassa.³⁸⁵ Tuolloin luotiin ajatus yhteiskunnallisesta äitiydestä, jossa naistoimijat ottivat hoitaakseen kasvattajan ja hoivaajan roolin myös yhteiskunnallisissa tehtävissä sekä järjestöissä. Professori Pirjo Markkola on nostanut esiin luterilaisen perinteen, jossa yhteiskunta oli jaettu kodin, kirkon ja valtion kesken. Lutherilaisessa perinteessä naisen paikka oli kotona jo ennen kuin kansalaisuus kysymys tuli ajankohtaiseksi. Uskonnolla oli paikkansa 1900-luvun alun sosiaalityössä, joten luterilaiseen perinteeseen nojaavat hoivatyöt tarjosivat naiselle mahdollisuuden tehdä työtä yhteiskunnan hyväksi.³⁸⁶ Yhteiskunnallinen äitiys on liitetty erityisesti naispolitiikkoihin, opettajiin ja erilaisten sosiaalialan laitosten johtajiin.³⁸⁷ Emännät eivät toimineet julkisessa virassa, mutta yhteisössä asetetut odotukset saattoivat lähennellä yhteiskunnallisen äitiyden rajoja. Emäntäkoulujen ei ollut tarkoitus opettaa naisista yhteiskunnallisia vaikuttajia, mutta epävirallisesti se antoi monille naisille mahdollisuudet tähän, ja koulujen ilmapiiri rohkaisi aktiivisuuteen.

Tässä luvussa tarkastelen, miten tyttöjä kasvatettiin emäntäkouluissa äidin rooliin. Äitiys näyttäytyi hoivan ja kasvatuksen muodossa, sillä emäntäkoulussa oppilaat saivat opetusta sekä lastenhoitoon että kasvatukseen liittyen. Oppilaat pohtivat sunnuntain keskustelutunneilla muun muassa naisen ja äidin roolia yhteiskunnassa sekä perheessä, joten oppilaiden omat käsitykset pääsevät esille. Tarkoitukseni on myös kuvailla emännälle yhteisössä asetettuja odotuksia ja pohtia, voidaanko emäntien kohdalla puhua myös yhteiskunnallisesta äitiydestä.

5.1 Modernin äitiyden metodit opittiin emäntäkouluissa

Emäntäkoulujen naisihanne oli mielenkiintoinen sekoitus ammattitaitoa ja luonnollisena pidettyä naisen kutsumusta. Anne Ollila on tutkimuksessaan nostanut esiin 1900-luvun alun uudenlaisen käsityksen äitiydestä, jossa tehtiin ero aikaisempaan kaikkia naisia yhdistävään äidinvaistoon. Äidin piti olla oppinut ja seurata aikaansa. Suomessa ja monissa Euroopan maissa terveystieteelliset ja poliittiset olivat vakuuttuneita, että äitien kouluttaminen oli ratkaisu imeväiskuolleisuuden

³⁸⁴ Esim. Sulkunen 1989, 80–85; Ollila 1993, 56–63; Annola 2011, 70–72; Heinonen 1998, 36–39.

³⁸⁵ Sulkunen 1987, 169–172.

³⁸⁶ Markkola 2000b, 17–18.

³⁸⁷ Yhteiskunnallista äitiyttä ovat tutkineet mm. Sulkunen ja Annola.

vähentämiseen.³⁸⁸ Yhdysvalloissa puhuttiin jo pätevistä äideistä, jotka olivat käyneet kasvatukseen liittyviä kursseja ja seurasivat uusia tieteellisiä ohjesääntöjä lastenhoidossa. Äitien tuli olla rationaalisia, koulutettuja ja uskoa tieteen kehitykseen. Aikaisemmin kasvatusoppaat olivat keskittyneet moraalikasvatukseen, mutta 1900-luvun alussa huomio kiinnittyi tieteelliseen lähestymistapaan lastenhoidossa ja kasvatuksessa.³⁸⁹ Suomessa moraaliohjeet säilyivät kasvatusoppaissa, mutta vanhempien velvollisuuksia lapsiaan kohtaan ryhdyttiin Anne Ollilan mukaan korostamaan 1920-luvun lopussa.³⁹⁰ Uudenlaisilla tieteellisillä hoitometodeilla tavoiteltiin terveempiä kansalaisia. Imeväiskuolleisuus laski lääketieteen kehityksen myötä, mikä vahvisti käsitystä, että oikeat metodit lastenhoitoon oli löydetty.³⁹¹ Suomessa ja Yhdysvalloissa huoli tulevista kansalaisista oli yhteinen. Suomi seurasi Saksan, Ruotsin ja Yhdysvaltojen esimerkkiä tyttöjen ja nuorten naisten koulutuksen suhteen.

Naisten kotitaloudenhoidon opetusta suunnittelevan komitean pöytäkirjoissa oli maininta tyttöjen lastenhoidon opetuksesta jo vuonna 1915. Muualla Euroopassa esimerkiksi Isossa-Britanniassa ja Ranskassa kotitalousopetus oli jo saanut vakituisen paikan opetussuunnitelmassa.³⁹² Yhdysvalloissa oli erikseen ”pikku-äideille” tarkoitettuja lastenhoitokursseja, joiden tarkoituksena oli opettaa sisarusia hoitamaan perheen nuorempia. Äitien ollessa töissä lapset jäivät usein sisarusten hoiviin, joten pikku-äitien koulutuksella uskottiin olevan kauaskantoiset seuraukset.³⁹³ Lastenhoidon opetus oli hyvin tavoitteellista. Vanhat huonoiksi koetut tavat sekä uskomukset haluttiin kitkeä, ja opetuksen tarkoitus oli yhdenmukaistaa lastenhoidon tapoja.

Äidin hoivarooli

Emäntäkouluihin lastenhoidon opetus tuli 1920-luvun aikana. Opetus liittyi kiinteästi kasvatus-, terveydenhoito- ja sairaanhoito-oppiin. Terveystieteiden oppi oli teoriaopetusta, jonka tavoitteena oli opettaa parantamaan sekä ehkäisemään tavallisimpia sairauksia. Lastenhoidossa oli enemmän havainto-opetusta, joka takasi naisille jonkinlaisen kosketuksen lastenhoidon perustaitoihin. Opetuksessa tartuttiin lastenhoidon yleisimpiin epäkohtiin. Kasvatusoppi oli tarkoitettu osin

³⁸⁸ Ollila 1993, 132.

³⁸⁹ Vandenberg-Daves 2014, 77–78; Apple 2006, 34–38.

³⁹⁰ Ollila 1993, 133.

³⁹¹ Vandenberg-Daves 2014, 78–79; ks. myös Apple 2006, 37, 39.

³⁹² Kaarninen 1995, 44.

³⁹³ Apple 2006, 45.

siveysopetukseksi. Tunneilla nuorten naisten oli mahdollisuus pohtia omaa henkistä ja fyysistä kasvuaan. Lisäksi opetuskokonaisuus valmisti nuoria kasvattajan rooliin.³⁹⁴

Terveydenhoito-opin opetuksessa korostui biologia ja tieteellisyys, mutta opetusta sovellettiin hyvin käytännönläheiselle tasolle. Anatomia ja yleinen terveydenhoito olivat avainasemassa molempien emäntäkoulujen opetussuunnitelmissa.³⁹⁵ Ihmisen anatomiaan perehdyttiin Ahlmanin emäntäkoululla huolella. Hampaat, luusto, iho, ruoansulatuselimet ja verenkiertoelimistö käsiteltiin omilla tunneillaan, jonka lisäksi oppilaat saivat konkreettisia ohjeita esimerkiksi luuston hoitoon liittyen. Ravintoaineet ja vitamiinit esiteltiin omilla tunneillaan.³⁹⁶ Erilaisten sairauksien hoidossa erityisaseman saivat tuberkuloosi ja muut tartuntataudit.³⁹⁷ Keuhkotuberkuloosin ehkäisyyn kiinnitettiin erityistä huomiota 1900-luvun alussa, sillä se oli yksi yleisin kuolinsyy Suomessa. Taudin leviäminen pyrittiin estämään eristämällä sairaat erillisiin parantoloihin, mutta 1930-luvulla huomiota kiinnitettiin myös lasten ravintoon ja vastustuskyvyn parantamiseen.³⁹⁸ Emäntäkoulujen opetuksen tarkoituksena oli levittää tietoa tartuntataudeista ja niiden hoidosta. Tuleva äiti oli vastuussa ainakin ennaltaehkäisevästä terveydenhoidosta.

Lastenhoidon opetuksessa aiheet liittyivät paljon äidin ja lapsen terveyteen. Ahlmanin emäntäkoululla kymmenestä teoriaoppitunnista neljä liittyi anatomiaan ja perinnöllisyyteen. Muilla tunneilla keskityttiin lastenhoidon perusteisiin eli muun muassa lapsen vaatetukseen ja ruokintaan. Teoriatuntien lisäksi lastenhoidosta oli havainto-opetusta kolme oppituntia, joilla harjoiteltiin lapsen sängyn tekemistä, ruokien valmistusta, lapsen pitelemistä ja kylvetystä. Elias Lönnrotin Emännyskoulussa lastenhoidossa käytettiin omaa Armas Ruotsalaisen oppikirjaa *Pikkulapsi ja sen hoito*.³⁹⁹ Ahlmanilla lastenhoidon opetukselle ei ollut olemassa erillistä oppikirjaa, vaan Kaarina Karin kirjassa oli lyhyt kappale lastenhoidosta.⁴⁰⁰ Oppitunnit eivät vielä opettaneet naisista lastenhoitajia, mutta antoivat oppilaille pohjan jatkokoulutukselle ja helpottivat arkea pienen lapsen kanssa.

³⁹⁴ Sarkkola 2004, 236, 253–254.

³⁹⁵ KA, AKA, Opetusohjelmat (1930–1938), Opetusohjelma 1933–1934; KA, ELEA, Opetussuunnitelmat ja lukujärjestykset (1985–1947), Opetussuunnitelma 1936–1937; Vuosikertomukset (1897–1958), Vuosikertomus 1937–1938.

³⁹⁶ KA, AKA, Opetusohjelmat (1930–1938), Opetusohjelma 1933–1934.

³⁹⁷ KA, AKA, Opetusohjelmat (1930–1938), Opetusohjelma 1933–1934.

³⁹⁸ Harjula 2007, 86–87.

³⁹⁹ KA, AKA, Opetusohjelmat (1930–1938), Opetusohjelma 1933–1934; KA, ELEA, Opetussuunnitelmat ja lukujärjestykset (1985–1947), Opetussuunnitelma 1936–1937; Vuosikertomukset (1897–1958), Vuosikertomus 1937–1938.

⁴⁰⁰ Kari 1938, 193–201.

Armas Ruotsalaisen *Pikkulapsi ja sen hoito* oli kahdeksas täydennetty painos. Ensimmäinen painos oli tehty vuonna 1915, mutta painosta oli täydennetty kuvilla ja uusimpien tieteellisten tutkimusten tuloksilla. Kirjan alussa on kappale lapsikuolleisuudesta, jonka tehtävä on motivoida lukijaa. Imeväiskuolemiin johtivat useimmin äitien tietämättömyys ja väärät käsitykset lapsenhoidosta.⁴⁰¹ Olosuhteita ei mainita lapsikuolleisuuden syynä, vaan syytös oli kohdistettu suoraan äideille. Oppikirjassa kuvailtiin tarkasti vastasyntyneen lapsen fyysistä ja henkistä kehitystä, mutta pääpainotus oli hoito-ohjeissa. Kylvettämistä, vaatettamisesta ja sängyn laittamisesta annettiin tarkat ohjeet. Tieteellisyys oli esillä esimerkiksi kylpyveden lämpötilaa mitattaessa ja tautibakteereista puhuttaessa. Ruokinnasta kerrottiin perusteellisesti. Väärin uskomusten purkaminen näkyi imetyskeskustelussa, johon kirja otti vahvasti kantaa. Lapselle suositeltiin rintaruokintaa, vaikka tietämättömyys, huonot neuvot ja turhamaisuus olivat saaneet monet äidit hairahtumaan keinotekoisien valmisteiden tai velliruoan puoleen. Hygienia oli yksi kirjan kantava teema; lehmän maidon tuli olla laadukasta, maidon säilytykseen oli kiinnitettävä erityistä huomiota ja maitopullot oli puhdistettava soodalla. Tarkat ohjeet annettiin myös maitomäärästä, jonka pikkulapselle sai antaa ja aterioiden lukumäärästä.⁴⁰² Luonnollisuus ja tieteellisyys yhdistyivät monissa ohjeissa, kuten imetyskeskustelussa.

Armas Ruotsalaisen kirjassa on samoja piirteitä kuin yhdysvaltalaisissa lastenhoidon ohjekirjoissa. Ohjekirjat, lehdet, mainokset ja lääkäreiden artikkelit nostettiin Yhdysvalloissa äitien lastenhoidon ohjenuoraksi. Aikaisempien sukupolvien neuvoja väheksyttiin, ja niitä pidettiin jopa vaarallisina. Mainoksissa ja ohjekirjoissa äitejä syyllistettiin ammattilaisten ohjeiden sivuuttamisesta. Lääkärit olivat äitien yläpuolella, kun kysymys oli lapsen parhaasta.⁴⁰³ Armas Ruotsalainenkin vetosi uusimpiin tutkimuksiin ja kyseenalaisti vanhoja lastenhoidon tapoja. Toisaalta kirjassa suhtauduttiin kriittisesti esimerkiksi uusiin äidinmaidonkorvikkeisiin, joten kirjassa vedotaan myös mahdollisimman luonnolliseen lastenhoitoon. Dosentti Minna Harjula on todennut, että Suomessa terveydenhoidon alalle syntyi 1900-luvun alussa uusia työpaikkoja varsinkin naisille, vaikka yleinen terveydenhuolto ja terveystieteet kuuluivat miehille.⁴⁰⁴ Suomessa äitiys pysyi ehkä enemmän naisten kontrollissa kuin Yhdysvalloissa.

Pikkulapsen vaalimisesta eli emotionaalista hoivasta oli oma kappaleensa. Kirjassa vedottiin äidin rakkauteen ja hellään hoivaan. Lapsen hellyyden tarpeen yhteydessä osoitettiin lapsen ja äidin välinen

⁴⁰¹ Ruotsalainen 1930, 9.

⁴⁰² Ruotsalainen 1930, 15–30, 35–36, 44–50, 56–57, 63–73, 90 – 91, 108–111, 123, 129.

⁴⁰³ Apple 2006, 71–75.

⁴⁰⁴ Harjula 2007, 99.

erityinen suhde. Lapsi tarvitsi rakkauteen perustuvaa hoivaa, joten emotionaaliset laiminlyönnit olivat lapselle yhtä haitallisia kuin huono hoito. Emotionaaliseen hoivaan liittyi vääriä uskomuksia, joihin kirjassa haluttiin puuttua. Esimerkiksi lapsen rauhoittamisen yhteydessä ei suositeltu lääkkeiden käyttöä, joka mainittiin jälleen väärään tietoon perustuvana trendinä äitien keskuudessa.⁴⁰⁵ Anne Ollilan tulkinnan mukaan äidin rakkautta korostettiin tieteellisyyden vastapainona. Kodin pelättiin jäävän hengettömäksi ilman rakkautta, joten esimerkiksi Martat korostivat toiminnassaan rakkauden synnyttämää kotikulttuuria.⁴⁰⁶ Armas Ruotsalaisen kirjassa korostuu sama ajatus. Ilman rakkautta oikeat lastenhoitometodit eivät merkinneet mitään.

Muistitietokeruun vastauksista päätellen Suomessa luotettiin hyvin perinteisiin lastenhoidollisiin ja kasvatuksellisiin metodeihin. Kukaan kirjoittajista ei kerro äitinsä lukeneen kasvatusoppaita tai seuranneen lastenhoitoon liittyviä julkaisuja. Tällainen ei kuulunut vastaajien kerronnan tapoihin, vaan kuvauksissa näkyi ajatus lastenhoidon ja kasvattamisen luonnollisuudesta. Vanhempien kirjoittajien kohdalla lapset mainittiin usein vain sivujuonteena, ja kasvatustietoksi kerrottiin työnteko vanhempien kanssa. Monet korostivat, ettei vanhemmilla ollut erityistä koulutusta, vaan taidot oli opittu kotona ennen naimisiin menoa.⁴⁰⁷

Kuvaukset lastenhoidon askareista ovat usein lyhyitä ja pienessä roolissa kirjoituksissa.⁴⁰⁸ Suurin osa vastaajista oli tehnyt valinnan, etteivät puhuneet pikkulasten hoitotoimista ollenkaan, vaan keskittyivät aikaan, jolloin perheen lapset olivat nuoria tai leikki-ikäisiä. Eräässä vastauksessa muisteltiin äidin lastenhoidollisia askareita seuraavasti: ”Äitini opetti omalla työllään meitä lapsia, hän leipoi ja kehräsi. Laittoi joka aamu ruoat seitsemäksi. Pesi lapsensa ja kylvetti paljussa.”⁴⁰⁹ Kuvaelmaan aamurutiineista vaikutti vastaajan oma perspektiivi tapahtumiin. Hän oli lapsena seurannut pikkusisarusten hoitoa, joten tiesi hoitorutiinien kuuluneen äitinsä arkeen. Lastenhoito kuvataan luonnolliseksi osaksi arkea muiden työtehtävien väliin. Mikäli äiti mittasi kylpyveden lämpötilan viimeisimmän tieteellisen tiedon mukaisesti, sitä ei kirjoitettu emännyyden kertomuksiin. Modernin äidin rooli ei ole muistitietokeruun vastauksissa läsnä.

Lastenhoito arjen askareiden lomassa ei ollut aina helppoa. Kolmessa vastauksessa muisteltiin, kuinka pienet lapset otettiin äidin mukana aamulypsylle.⁴¹⁰ ”Lehmiä lypsämään mennessä emäntä otti pienimpiä lapsia mukaansa navettaan ja nosti ne lammaskettaan, siksi aikaa kun lypsi. Lapset

⁴⁰⁵ Ruotsalainen 1930, 146–147, 150 – 151.

⁴⁰⁶ Ollila 1993, 136.

⁴⁰⁷ Sarka, ME-K, vastaukset 10, 25, 26, 36, 170, 172, 194, 245, 317.

⁴⁰⁸ Sarka, ME-K, vastaukset 10, 170, 172, 361.

⁴⁰⁹ Sarka, ME-K, vastaus 10.

⁴¹⁰ Sarka, ME-K, vastaukset 170, 245, 317.

taputtelivat lampaita ja viihtyivät.”⁴¹¹ Vastauksen aamukuvaelma on kuvattu lämpimään sävyyn hyvin luonnolliseksi järjestelyksi. Toinen vaihtoehto oli, että perheen esikoinen vahti pikkusisaruksia kotona aamulypsyn ajan.⁴¹² Suuret monisukupolviset perheet eivät olleet enää itsestänselvyys, joten nuoren äidin oli järjestettävä lastenhoito, ja navetassa lapset olivat äidin silmien alla. Yhdessä vastauksessa mainittiin tuvan viereen rakennettu karsina, jossa lapset leikkivät turvallisesti; ”Välillä ihmettelee, millä ne sai niitä vahdituksi. Kyllä meilläkin oli tehty sellainen `karsina`. Kesällä tuohon kuistin ja tuvan nurkkaukseen, jotta pysyisimme vähä siellä. Sieltä tuli kyllä muistaakseni karattuakin.”⁴¹³

Elli Saurion tutkimuksessa selvitettiin pienten lasten vaikutusta emännän työhön. Tutkimuksessa havaittiin, että lapsiluku ei ollut yhtä merkitsevä tekijä kuin nuorimman lapsen ikä. Talouksissa, joissa oli sylivauva, laskettiin äidin käyttävän lapsenhoitoon 1140 tuntia vuodessa. Ajankäytöstä oli saatu hyvin samanlainen tulos yhdysvaltalaisessa tutkimuksessa, jossa äiti käytti aikaa 1200 tuntia lastenhoitoon. Suomalainen perheenäiti, joka ei asunut maatilalla, käytti Saurion aineistojen mukaan lastenhoitoon 1480 tuntia. Ero maalaisemännän ja perheenäidin välillä oli jo huomattava. Kun lapsiluku kasvoi ja lapset vanhenivat, äidin lastenhoitoon käyttämä aika väheni huomattavasti. Jos perheessä oli kouluikäisiä lapsia ja nuorin lapsi oli 1–3-vuotias, lastenhoitoon käytettiin enää 400 tuntia. Aika lastenhoitoon otettiin maataloustöistä ja vapaa-ajasta. Kotitaloustöiden määrä kasvoi lasten myötä. Nuorten emäntien työpäivä venyi 13,2 tuntiin nuorimman lapsen ollessa alle 2-vuotias.⁴¹⁴

Professori Rima D. Apple on huomannut eroja eri väestöryhmien suhtautumisessa tieteellistettyyn äitiyteen. Nämä erot johtuivat osittain perheiden sosioekonomisista taustoista. Afrikkalaistaustaisilla naisilla ei ollut samanlaista pääsyä terveydenhuollon pariin, joten jo tästä syystä naiset luottivat omiin verkostoihinsa ja kotona opittuihin taitoihin. Naiset pyrkivät olemaan moderneja äitejä taloudellisen tilanteen suomissa rajoissa. Mikäli rahaa lääkäreiden suosittelemiin lääkkeisiin oli, niitä käytettiin, mutta perinteiset keinot tiedettiin varalle. Oli myös äitejä, jotka halusivat noudattaa perinteisiä lastenhoidon tapoja ja kapinoida uusia ohjeita vastaan vedoten vanhoihin perinteisiin.⁴¹⁵ Tapa korostaa perinteisiä kotona opittuja lastenhoidon tapoja saattoi olla valinta, jolla muistitietokeruun vastaajat liittivät perheensä perinteiseen suomalaiseen talonpoikastraditioon.

⁴¹¹ Sarka, ME-K, vastaus 170.

⁴¹² Sarka, ME-K, vastaukset 172, 208, 323.

⁴¹³ Sarka, ME-K, vastaus 79.

⁴¹⁴ Saurio 1947, 148–153.

⁴¹⁵ Apple 2006, 88–91.

Yhdysvalloissa yhä useammat naiset sisäistivät modernin äitiyden osaksi omaa identiteettiään. Tieteellisen tiedon pohjalta toimivasta äidistä tuli normi, johon monet naiset pyrkivät lukemalla oppaita ja turvaamalla lastensa terveyden lääkäreiden ohjeilla.⁴¹⁶ Judith Butlerin sukupuolen performatiivisuuden teoriaa seuraten modernista äitiydestä muodostui yksi hyväksyttävä rooli, jonka nainen saattoi omaksua. Yleisesti hyväksytty äitiyden rooli muuttui, ja uudet tekemisen normit astuivat aikaisempien tilalle. Oppaisiin perustuvat lastenhoidon tavat, naisille suunnattujen lehtien lukeminen, tiedonhaku ja tieteeseen pohjaavan sanaston opettelu olivat hyvän äidin tunnusmerkkejä.⁴¹⁷ Rima D. Applen tulkinnan mukaan moderniin äitiyteen identifioituminen oli naisille edullista, sillä silloin he noudattivat yhteiskunnan normia, eikä heitä voitu syyttää lasten sairauden tuottamisesta väärän hoidon vuoksi.⁴¹⁸ Äidit vahtivat toinen toisiaan ja jakelivat syytöksiä, mikäli uudet standardit jäivät täyttymättä ja perheenäiti poikkesi liikaa roolistaan. Naisjärjestöillä oli osansa äitiyden standardien vaalimisessa.⁴¹⁹ Äidit oppivat uuden roolinsa, kun kontrolli oli tiukka.

Vaikka muistitietokeruun vastaajat rakensivat kuvauksiinsa hyvin perinteisen äidin roolin, äitiyttä ei väheksytty. Äitiyteen ja hoivaan liittyvät työt koettiin osaksi nuoren emännän arkea, sillä lastenhoidollinen taakkaa monilapsisessa perheessä huomioitiin jollakin tavalla useammassa vastauksessa.⁴²⁰ Eräs muistitietokeruun vastaaja reflektoi omaa emännyyttään siviilisäätyynsä pohjalta. Hän koki, ettei voinut kutsua itseään viralliseksi emännäksi, koska oli aina ollut maalaistalossa tyttären tai naimattoman sisaren asemassa. Lapsuuden muistoillaan kirjoittaja yritti paikata sitä osaa emännyydestä, jota ei koskaan ollut itse oppinut tuntemaan.

”En ollut koskaan virallinen maatalon emäntä. Olen elänyt tämän 71 v. pitkän eloni vanhanapiikana, eräänlaisena loiseläjänä tässä synnyin kodissani. Talo on nykyään veljen omistuksessa ja asun tässä pihalla sellaisessa mökissä edelleen. --- Se on tähän alkuun sanottava, että kun ei ole ollut omaa perhettä eikä lapsia, niin se puoli emännän työstä on jäänyt itseltä kokematta, että millaista on selviytyä lasten kanssa. Niin sanottuun `ennen vanhaan´ ne lapset kasvoi ja tuli hoidettua siinä muun työn ohessa tällaisessa maataloelämässä.”⁴²¹

⁴¹⁶ Apple 2006, 93–93.

⁴¹⁷ Butler 2006, 229, 234–236; Pulkkinen 2000, 52–53.

⁴¹⁸ Apple 2006, 93.

⁴¹⁹ Vandenberg-Daves 2014, 90.

⁴²⁰ Sarka, ME-K, vastaukset 10, 25, 26, 170, 172, 174, 180, 323, 361.

⁴²¹ Sarka, ME-K, vastaus 79.

Uuden sukupolven kasvattaja

Hoivaroolin lisäksi emännällä oli kasvattajan rooli. Muistitietoaineistossa korostui äidiltä tyttärelle suunnattu opetus, ja useissa vastauksissa äiti näyttäytyi opettajana.⁴²² Perhe oli ammattitaitojen opettamisen lisäksi vastuussa myös arvokasvatuksesta, joka loi pohjan koulun kasvatustyölle.⁴²³ Sisällissodan jälkeen kotien olosuhteita ja kasvatustaitoja epäiltiin, joten kasvatustaitoa haluttiin siirtää enemmän kouluille. Kotitalousopetus oli yksi tapa yhtenäistää suomalaisten lasten käsityksiä hyvästä kodista. Aihe oli arka, sillä perinteisen käsityksen mukaan kodinhoidolliset tehtävät opittiin kotona.⁴²⁴ Koulut eivät kokonaan omineet äitien kasvatustyötä, koska naisihanne kodilleen omistautuneesta äidistä jätti tilaa kodin kasvatustyölle.

Emäntäkouluissa naisille esitelty tapa toimia kasvatustehtävässä perustui suomalaisen yhteiskunnan yleisiin kasvatuksellisiin arvoihin ja uusimpiin tutkimuksiin. Dosentti Anne Ollila on tutkimuksessaan kertonut, kuinka lastenhoidon tieteellistäminen muutti kasvatuksen suuntaviivoja. Keskustelu lastenhoidosta ja kasvatuksesta lisääntyi Suomessa 1920-luvun lopusta alkaen. Tuolloin muun muassa Marttaliiton toimittaman *Emäntälehd*en kasvatukseen liittyvät asiantuntija-artikkelit yleistyivät. Kasvattajien esimerkillinen rooli korostui, mikä suuntasi katseet uudella tavalla vanhempiin kasvattajiin. Äiti näytti lapsilleen esimerkkiä, joten äidin oma henkinen kasvu ja moraalit olivat keskeisessä asemassa. Uusi äitiyden ihanne korosti äiti–lapsi-suhdetta, jolloin äidin kasvatust ja hoivarooli korostuivat entisestään. Emäntälehdessä tehtiin hyvin usein oletus, että kasvattaja oli äiti.⁴²⁵

Aino Voipion oppikirjassa *Kodin kasvatustyöstä I – II* tähdennetään heti ensimmäisellä sivulla Suomen äitien, kodin kasvattajien, vastuuta kansakunnan onnesta, joka riippui tulevista kansalaisista. Heitä kotikasvatus ohjasi joko oikealle tielle tai paheisiin. Jos ”äiti --- hellästi ja samalla kuitenkin lujakätisesti ohjaa lastaan pienestä pitäen oikeuteen ja totuuteen, antaa hän lapsensa elämälle suunnan, joka voi määrätä lapsen elämäntoiminnan varttuneellakin iällä.”⁴²⁶ Ensimmäisestä kappaleesta huokui velvoitus kotikasvatuksen vastuusta. Äiti toimi välillisesti moraalinvalvojana, jolla oli tärkeä roolia yhteiskunnassa.

Aino Voipio ohjasi hyvin pian huomion lasten isään. Isien vastuu korostui maaseudulla, jossa isä työskenteli kodin läheisyydessä. Isän kasvatustyö saattoi vaikuttaa pienen lapsen kehitykseen

⁴²² Sarka, ME-K, vastaukset 10, 25, 36, 38, 86, 79, 84, 118, 170, 289, 317.

⁴²³ Häggman 1994, 184–185.

⁴²⁴ Kaarninen 1995, 44–45.

⁴²⁵ Ollila 1993, 133–135.

⁴²⁶ Voipio 1932, 9.

”miltein yhtä syvästi kuin äidin.”⁴²⁷ Isän kasvatuksellinen ote korostui erityisesti poikien kasvattamisessa. Anne Ollila on huomauttanut, kuinka maalaisväestön keskuudessa isällä on perinteisesti ollut keskeinen rooli kasvatuksessa. Isä opetti ja kasvatti lapsia töiden lomassa.⁴²⁸ Voipion kirja oli suunniteltu emäntäkoulujen opetukseen, joten lasten kasvatusympäristön oletettiin olevan maaseutu. Kaikissa maalaistalouksissa isät eivät työskennelleet perheen läheisyydessä. Varsinkin pientiloilla muistitietokeruun vastauksissa isä saattoi tehdä muita töitä lisäansioksi.⁴²⁹ Kasvatusopin oppikirjassa isän rooli pohjautui maaseudun traditionaaliseen kasvatuskäsitykseen. Isän roolin korostaminen äidin rinnalla oli myös tapa tähdentää nuorille naisille eheän perheen merkitystä. Kirjan oli tarkoitus toimia nuorten emäntäkoululaisten henkisen kasvun ohjaajana.

Vanhemmilta saatua opetusta pidettiin muistitietoaineistoissa arvokkaana oppina myöhemmälle elämälle. Usein opettajiksi mainittiin molemmat vanhemmat, mutta naiskirjoittajat kertoivat enemmän äitinsä antamasta opetuksesta.⁴³⁰ Koska kirjoitusten aiheena oli emännuus, tämä oli perusteltu valinta. Vastauksissa äiti opetti naisten töihin kotona, navetassa tai pellolla ja isä miesten töihin.⁴³¹ Pirjo Markkola ja Ann-Catrin Östman ovat tutkimuksissaan todenneet, ettei sukupuolella ollut lasten töiden kannalta niin ratkaisevaa merkitystä kuin myöhemmällä iällä. Tyttöille opetettiin pääsääntöisesti naisten töitä ja pojille miesten töitä, mutta tarpeen vaatiessa lapset auttoivat kaikenlaisissa töissä. Mitä vanhemmaksi lapset tulivat, sitä enemmän sukupuolella alkoi olla merkitystä.⁴³²

Varsinkin omaelämäkerrallisissa vastauksissa äidin rooli tyttärien kasvattajina korostui. Emännyyden taidot olivat naisten toisilleen opettamaa traditiota, jota ehkä täydennettiin pikkupiian opissa, emäntäkoulussa tai naisjärjestöjen kursseilla. Muutamat muistitietokeruuseen osallistuneet kokivat, että heitä oli pienestä asti valmistettu emännän rooliin.⁴³³ Aikakauden yhteiskunnalliset toimijat olivat vahvasti sitä mieltä, ettei ammattikasvatusta haluttu jättää kokonaan kodin varaan. Maatalouskerhot olivat osoitus siitä, ettei kotona opittujen taitojen katsottu enää riittävän.⁴³⁴ Kodin ulkopuolelta saatua kasvatusta tai opittuja taitoja ei juurikaan tuoda esiin muistitietokeruun

⁴²⁷ Voipio 1932, 9.

⁴²⁸ Ollila 1993, 135.

⁴²⁹ Sarka ME-K, vastaukset, 208, 361.

⁴³⁰ Sarka, ME-K, vastaukset 10, 25, 36, 84, 118, 172, 317, 361,

⁴³¹ Sarka, ME-K, vastaukset 38, 79, 170, 171, 180, 208, 289,

⁴³² Markkola 2003, 130–132; Östman 2000, 82–83, 157–159.

⁴³³ Sarka, ME-K, vastaukset 36, 118, 317.

⁴³⁴ Ollila 1993, 133–135.

vastauksissa. Vain muutamassa vastauksessa kerrottiin, että tärkeitä emännyyden taitoja olisi opittu kursseilla tai kerhoissa.⁴³⁵

Pirjo Korkiakankaan mukaan lasten työnteke ja työssä oppiminen korostuivat suomalaisessa talonpoikaisideologiassa, joka nojasi työteliäisyyden ja ahkeruuden ihanteisiin. Työntekoa pidettiin hyvänä kasvatusmetodina, joka ohjasi lapset ahkeran kansalaisen rooliin.⁴³⁶ Tämä talonpoikaistraditioon perustuva ajattelu loi taustaa lapsuuden työnteon muistoille. Työskentelyllä on ollut erityinen asema ihmisen identiteetille ahkeruuden ihanteen vuoksi. Oli yleinen tapa, että lapset otettiin töihin mukaan, mutta lapsuuden töistä kertominen oli myös keino asemoida itseään ympäröivään yhteiskuntaan. Pirjo Korkiakangas on huomannut, kuinka lapsuuden työnteon muistot kiteytyvät perinteeksi. Lapsuuden työnteon muistelu on siirtynyt sukupolvilta toisille ja lujittanut käsityksiä entisaikojen lapsuudesta.⁴³⁷ Samaan kasvatusperinteeseen kuului yhteisön osallistuminen kasvatusprosessiin.

Aino Voipion oppikirjassa esiteltiin erikseen ”myötäkasvattajat”, jotka vaikuttivat vanhempien lisäksi lapsen kehitykseen. Tähän ryhmään kuuluivat sisarukset, jotka vanhempien tapaan näyttivät nuoremmille esimerkkiä. Tämän vuoksi esikoisen kasvattamiseen oli kiinnitettävä erityistä huomiota. Samaan myötäkasvattajien ryhmään kuuluivat laajasti kaikki henkilöt, joilta lapset saattoivat oppia tapoja ja elämänarvoja. Voipio peräänkuulutti erityisesti talojen työväkeä ja mahdollisia vuokralaisia, joilla saattoi olla huono vaikutus lapsen henkisellem kasvatukselle. Tähän esitettiin ratkaisuna työläisten kohtelemista kuin perheenjäsenenä.⁴³⁸ Ympäristötekijöiden vaikutukset esitettiin jopa uhkana, elleivät vanhemmat pystyneet rakentamaan turvallista kotiympäristöä. Lasten kasvatuksen rinnalle vanhemmille asetettiin tavoitteeksi kasvattaa myös talon työväestä ja vuokralaisista parempia ihmisiä. Huoli lähiyhteisön moraalista ja käytöstavoista liitettiin vanhemmuuteen, mutta samalla esitettiin vaatimus ottaa osaa laajempaan yhteiskunnalliseen moraaliprojektiin kaitsemalla alempien kansanryhmien käytöstapoja.

Oppikirjassa ei mainittu lasten isovanhempia tai muita sukulaisia, vaikka maaseudulla oli edelleen tavallista, että isovanhemmat asuivat naapurustossa tai jopa samassa taloudessa. Aino Voipion kirja oli rakennettu uudelle ydinperheoletukselle.⁴³⁹ Ydinperheessä eläminen ei ollut muistitietokeruun vastauksien perusteella vielä itsestäänselvyys. Sukuyhteisö sai hyvin erilaisia painotuksia

⁴³⁵ Sarka, ME-K, 26, 38, 118.

⁴³⁶ Korkiakangas Pirjo 1994, 76–77.

⁴³⁷ Korkiakangas Pirjo 1994, 103–105.

⁴³⁸ Voipio 1932, 10–11.

⁴³⁹ Ollila 1993, 57, 62; Häggman 1994, 179.

vastauksesta riippuen. Isovanhemmat olivat läsnä perheiden elämässä vaihtelevasti. Joissakin tapauksissa suku oli eräänlaisena turvana, toisissa talouksissa isovanhemmat tai muut sukulaiset olivat pysyvä osa arkea.⁴⁴⁰ Aina sukulaisten yhteiselo ei sujunut aivan moitteettomasti. Nuoripari saattoi joutua tekemään pitkään töitä vanhan isäntäparin alaisuudessa tai jopa lähtemään sukutilalta, jotta saisivat oman maatilaa.

”Isästäni tuli kotivävy, palkaton työntekijä isoisälleni. Syntyi kaksikin veljeäni ja vuosia kului seitsemän. Isäni oli jo monta kertaa ehdottanut, että hän äidin kanssa hankkisi oman pienen tilan. Isoisä vastusti, mutta ei omaakaan tilaansa antanut, sanoi vain, että kyllä tässä näinkin voidaan olla. Isä ja äiti kuitenkin päättivät ostaa pitäjän talollisen maata naapurista ja saivatkin 21 hehtaaria, osaksi suota ja hieman alueelta hävinneen torpparin perunamaata.”

Lainauksesta välittyy ydinperheihänne sekä haave oman tilan emännyydestä ja isännyydestä. 1900-luvun alku oli jo aikaa, jolloin nuoripari ei enää välttämättä halunnut asustaa samassa taloudessa edellisen sukupolven kanssa. Vastauksissa päädyttiin useimmiten kuvailemaan ydinperheen elämää, ja isovanhemmat olivat vain vierailevia henkilöitä.⁴⁴¹ Suomalainen perheideaali ei ennen toista maailmansotaa saavuttanut ihannetta töissä käyvästä miehestä ja kotia hoitavasta äidistä, mutta eroa vanhoihin monen polven suurperheisiin otettiin. Myötäkasvattajan roolia ei kirjoituksissa herkästi luovutettu perheen työläisille tai kaukaisemmille sukulaisille.

Poikkeukselliseen rooliin tyttöjen kasvatuksessa pääsi kahdessa vastuksessa perheen isoäiti.⁴⁴² ”[Ä]itini ja varsinkin mummoni, joka itse mielestäni ansaitsi sen kunnianimityksen [emäntä], yrittivät opettaa meitä tyttöjä kasvamaan sellaisiksi.”⁴⁴³ Perheissä, joissa äidillä oli paljon työtä ja lapsia, isoäidillä saattoi olla enemmän aikaa tyttärien opettamiselle. Vastauksista löytyi kertomuksia, joissa äiti kuoli lasten ollessa vielä pieniä. Tällöin tytär opetteli emännän työt itse tai jonkun muun emännän opissa. Muutamat kirjoittajat halusivat antaa kuvan, että taidot opittiin pakon sanelemana.⁴⁴⁴ Elämänpolut ovat ristenneet hyvin eri tavalla, koska osa vastaajista joutui kylmiltään emännän töihin, kun toiset saivat enemmän aikaa emännän taitojen opetteluun. Yhdessä vastuksessa kuvailtiin lämpimään sävyyn naapurin emäntää, joka opetti äitinsä menettäneelle tytölle leivonnan ja kankaankudonnan salaisuudet:

⁴⁴⁰ Sarka, ME-K, vastaukset 36, 84, 86, 118, 172, 174, 208, 210.

⁴⁴¹ Sarka, ME-K, vastaukset 10, 25, 38, 79, 170, 171, 180, 194, 196, 208, 317, 323, 287, 361.

⁴⁴² Sarka, ME-K, vastaukset 36, 172.

⁴⁴³ Sarka, ME-K, vastaus 36.

⁴⁴⁴ Sarka, ME-K, vastaukset 174, 210, 245.

”Hän jos kuka ansaitsee saada kunnialausunnon. Hän oli ison perheen emäntä, ahkera ja monitaitoinen, luonteeltaan iloinen ja hyväntuulinen. --- Tutustuin häneen vasta, kun olin menettänyt oman äitini, ja hänellä oli aina meille orvoillekin antaa sekä elämänuskoa että suuhunpantavaa. Hän leipoi usein ja varmaankin juuri hänen tarjoamansa uudisleivän viipaleet innostivat minutkin ahkeraksi ja osaavaksi leipojaksi.”⁴⁴⁵

Muistot isoäideistä ja naapurin emännistä piirtävät kuvaa laajemmasta kasvatusvastuusta. Ensisijaisesti äiti opetti tyttärensä naisten töiden taitajaksi, mutta mikäli äidillä ei ollut tähän mahdollisuutta, vastuu siirtyi isoäidille tai naapurin emännälle. Tärkeää oli, että joku taitava naisihminen otti nuoren tytön opetukseensa. Muuten taidot oli opittava kantapään kautta niin kuin osa vastaajista muisteli. Emännyyden kulttuuria välitettiin muistitiedossa vanhemmilta naisilta nuoremmille.

Harva kirjoittaja kritisoi vanhempiaan huonoina kasvattajina, mutta yksi tällainen äidin ihannekuvaa rikkova vastaus löytyi. Helville isoäiti muodostui hyvin tärkeäksi hahmoksi, koska suhde äitiin ei ollut hyvä.

”Isoäidin mukana Helvi pääsi alle kouluikäisenä karjamajalle lehmiä paimentamaan, siltä tuli oppia, miten maito käsitellään puhtaana ja saadaan säilymään kesähelteellä vielä arvokkaana ravintona kotiin vietäväksi. --- Isoäidin kanssa vietetyt hetket Helvi muisti parhaina lapsuusmuistoina, sanoi karanneensakin mummon luo metsän halki aina kun kotona oli vaikeaa.”⁴⁴⁶

Helvin kertomus ei sovi aikakauden ihanteeseen, jossa kodin pitäisi olla paras ja turvallisin paikka. Aikuisiksi kasvettaen Helvi rakensi hyvän suhteen omiin lapsiinsa. Muistitietoaineiston vastauksissa on havaittavissa hyvin kunnioittava ihannekuva äitiydestä, eikä äitiä tai kotikasvatusta haluta kritisoida, vaikka vanhempien kasvatusmetodit kuvattiin välillä ankariksi.⁴⁴⁷ Tukkapölyä tai fyysistä kuritusta ei nähdä pahana, vaikka se 1930-luvulla kuului kasvatusoppaissa pienten lasten kohdalla viimeisenä keinona kurinpitoon.⁴⁴⁸

Äitiyden yleinen arvostus näyttäisi johtaneen siihen, että erilaisiakin äitejä arvostettiin, vaikkei jokainen onnistunut kasvatustehtävässään Aino Voipion oppikirjan esimerkin mukaisesti. Vastauksista on luettavissa, että äidit suoriutuivat olosuhteisiin nähden hyvin. Kertomuksissa huomioitiin äitien pitkät työpäivät ja lasten määrä. Talonpoikaisella perinteellä oli vaikutuksensa

⁴⁴⁵ Sarka, ME-K, vastaus 118.

⁴⁴⁶ Sarka, ME-K, vastaus 172.

⁴⁴⁷ Sarka, ME-K, vastaukset 79, 208, 323.

⁴⁴⁸ Voipio 1932, 82–83.

Aino Voipion kasvatusohjeisiin, mutta erityisesti vanhaan perinteeseen nojattiin muistitiedossa. Tieteellistetty äitiys oli Suomessa vasta nostamassa päätään 1930-luvulla. Emäntäkoulujen oppilaat saivat jo perusteellisen ohjeistuksen äidin tehtäviin, mutta vanhemmat sukupolvet nojasivat tiukasti vanhoihin perinteisiin.

5.2 Yhteiskunnallinen äitiys

Johanna Annola on tutkimuksessaan määritellyt yhteiskunnallista äitiyttä sukupuolijärjestelmän kautta. Sukupuolten välinen työnjako näkyi sukupuolisopimuksena, joka määritteli luonnollisena pidetyn työnjaon miehen ja naisen, aviomiehen ja vaimon välillä. Äitiyden ihanne laajeni koskemaan yhteiskunnallista kotia 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Äiti-lapsi-suhteen lisäksi naiset saattoivat ottaa roolin yhteiskunnallisena hoivaajana ja kasvattajana.⁴⁴⁹ Johanna Annola on tutkinut köyhäintalojen johtajattaria, joiden rooli oli toimia eräänlaisena yhteiskunnallisena äitihahmona talon asukkaille ja kasvattaa heitä kunnollisiksi kansalaisiksi. Maatilojen emännät toimivat kodin tuntumassa, mutta emännät saattoivat ottaa yhteiskunnallisen äitiroolin maalaisyhteisöissä. Yhteiskunnallinen äitiys on emännän työn ulottuvuus, joka ansaitsee saada enemmän huomiota.

Kansalaiskasvatusta aktiivisille nuorille emännille

Maaseudun naisten yhteiskunnallinen aktiivisuus näkyi muun muassa Marttajärjestön hitaana valtaamisena 1930-luvulla. Anne Ollila katsoo Marttaliiton suuntautuneen maalaisemäntien järjestöksi 1930-luvun aikana, kun Martta-yhdistysten maalaisjäsenet muuttuivat hiljalleen enemmistöksi. Toiminta ei enää ollut pelkästään virkanaisjohtoista, kuten järjestön alkuvuosikymmeninä. Vuonna 1935 valittiin ensimmäinen emäntä Helena Virkki Marttaliiton puheenjohtajaksi. Samana vuonna valittiin Helsingistä vain neljä edustajaa keskustoimikuntaan, joten suunnanmuutos oli selvä. Samanlainen muutos tapahtui *Emäntälehd*en toimituksessa. Anne Ollila on tulkinnut, että vallanvaihto Marttaliiton hallintoelimissä tapahtui vasta silloin, kun sitä ei voinut enää estää. Järjestö oli aikoinaan lähtenyt maalaiskotien sivistämisestä, ja nyt aktiiviset emännät ottivat järjestön haltuunsa. Asiantuntijuus nousi keskeisempään asemaan järjestössä ja yhä useammalla johtohenkilöllä oli kotitalousalan koulutus. Emäntälehdelle uuden ilmeen antoivat asiantuntija-artikkelit.⁴⁵⁰

⁴⁴⁹ Annola 2011, 15–16.

⁴⁵⁰ Ollila 1993, 97–99, 104.

Yhteiskunnallinen aktivoiminen näkyi Anne Ollilan mukaan järjestön neuvonnassa ja *Emäntälehd*en julkaisuissa, joissa rohkaistiin naisia käyttämään yhteiskunnallisia vaikutusmahdollisuuksiaan. Tosin vielä 1920-luvulla naisten toivottiin toimivan kotoa käsin, eikä yhteiskunnallinen aktiivisuus saanut uhata perheenäidin tehtävää. Asenne muuttui 1930-luvun aikana, jolloin naisia vaadittiin yhä aktiivisemmin osallistumaan yhteiskunnalliseen toimintaan. Vaikuttamisesta tuli jopa jokaisen naisen velvollisuus. Käytännössä tämä saattoi tarkoittaa uutisten seuraamista ja äänestämistä. Naisjärjestöt ja poliitikot pohtivat 1930-luvulla paljon naisen asemaa ja tapoja toimia yhteiskunnassa. Naisjärjestöjen suurkokouksessa⁴⁵¹ ilmaistiin huoli maaseudun naisten passiivisuudesta. Anne Ollila antoi maalaisnaisten passiivisuudelle selityksen Pirjo Siiskoseen ja Elina Haavio-Mannilaan viitaten agraariyhteiskunnassa vallinneesta traditiosta, jossa mies nähtiin perheen edustajana. Naisilla ei ollut pääsyä tähän miesten hallitsemaan maailmaan. Vanhoja tapoja oli vaikea muuttaa nopeasti.⁴⁵²

Emäntäkouluissa yhteiskunnalliselle vaikuttamiselle antoi valmiuksia yhteiskuntaopin opetus, joka toimi kansakoulun käyneille oppilaille kertaavana kokonaisuutena. Ahlmanilla opetuskokonaisuuteen kuuluivat käytännönläheisellä tavalla esitetty talousoppi eli pankkien, kaupan ja osuustoiminnan periaatteet sekä vakuutukset, kuluttaminen, perheen ja maatilat tulot. Toinen suurempi kokonaisuus johdatti yhteiskunnan rakenteisiin, yhteiskuntaluokkiin, opetustoimeen, kuntien tehtäviin, eduskuntaan, maanpuolustukseen, köyhäinhuoltoon tai aatteellisiin järjestöihin. Viimeiset tunnit käytettiin kuntien ja valtion taloudenpidon ymmärtämiseen.⁴⁵³ Aiheet olivat hyvin arkisia, mutta tärkeitä yhteiskunnan toiminnan ymmärtämisen kannalta. Elias Lönnrotin Emännyskoulun opetustavoitteissa yleissivistävät oppiaineet korostuivat, joten opintoihin kuului yhteiskuntaopin lisäksi merkittävä⁴⁵⁴ tuntimäärä Suomen historiaa ja talousmaantiedettä.⁴⁵⁵

Yhteiskuntaopin opetus oli melko uusi ilmiö. Esimerkiksi Lahden kansanopistossa samat taidot opetettiin talousmaantieteessä ja historiassa. Anna Halmeen mukaan opetuksessa korostui isänmaallisuus ja kansalaisvalmiuksien opettaminen.⁴⁵⁶ Kansalaisvalmiustaitoja tavoiteltiin emäntäkouluissakin, mutta lukuaineita opetettiin maataloushallituksen rahoituksen alaisissa kouluissa vähemmän, eikä isänmaallisuus noussut samalla tavalla pintaan. Isänmaallisuus korostui

⁴⁵¹ Naisjärjestöjen suurkokous järjestettiin vuonna 1936. Kokouksen järjestämistä organisoivat Hedvig Gebhard, ja paikalle saapui edustajia 22 eri järjestöstä. Työläisnaistenliittoa ei kutsuttu mukaan. Kokouksen tärkeimpiä teemoja olivat mm. naisen asema, yhteiskunnallinen aktiivisuus, opetustoimi ja raittiuden sekä siveyden edistäminen. (Ollila 1993, 147.)

⁴⁵² Ollila 1993, 144, 147–148.

⁴⁵³ KA, AKA, Opetussuunnitelmat (1930–1938), Opetussuunnitelma vuodelta 1933–1934.

⁴⁵⁴ Maantiedettä ja yhteiskuntaoppia opetettiin 28 tuntia ja Suomen historiaa 37 tuntia. (KA, ELEA, Vuosikertomukset (1897–1958), Vuosikertomus 1936–1937.)

⁴⁵⁵ KA, ELEA, Opetussuunnitelmat ja lukujärjestykset (1985–1947), Opetussuunnitelma 1936–1937; Vuosikertomukset (1897–1958), Vuosikertomus 1936–1937.

⁴⁵⁶ Halme 2003, 56, 60.

Elias Lönnrotin Emännyskoulun opetuksessa selvemmin, koska opetukseen kuului kirjallisuuden ja historian opintoja. Lisäksi monet koulun juhlapyhät linkittyivät kansalliskirjailijoihin.⁴⁵⁷ Yhteiskunnalliset oppiaineet yhdessä asioimiskirjoituksen ja kirjanpidon opintojen kanssa antoivat oppilaille valmiuksia hakeutua sosiaalialan johtotehtäviin.⁴⁵⁸ Johtotehtäviin eivät kaikki naiset edes haaveilleet, mutta yhteiskunnalliset oppiaineet saattoivat herättää innostusta yhteiskunnallisia luottamustehtäviä ja järjestötoimintaa kohtaan. Kansalaisvalmiustaidot ja kiinnostus yhteiskunnallista vaikuttamista kohtaan näkyivät Elias Lönnrotin Emännyskoulun oppilaiden puheissa ja verkostoitumisessa.

Sekä Ahlmanin emäntäkoulussa että Sammatissa Elias Lönnrotin Emännyskoulussa järjestettiin koulun oppilaiden kesken toveri-iltoja.⁴⁵⁹ Illanvietoissa oppilaat saivat esittää puheita tai esitelmää.⁴⁶⁰ Elias Lönnrotin elämään liittyvät aiheet olivat suurella suosiossa oppilaiden puheissa.⁴⁶¹ Yhdessä säilyneessä puheessa oppilas kertoi erilaisten naisyhdistysten tekemästä työstä.

Mutta onneksi on isien maassamme paljon sellaisiakin henkilöitäkin, joiden silmät ovat avautuneet näkemään kotien epäkohtia ja puutetta ja he ovat keksineet keinoja niiden poistamiseksi. Ja erikoisesti ovat monet lämmin sydämelliset naiset liittyneet yhteen auttaakseen kansasisariaan. Näin on syntynyt maamme suurin Marttayhdistys, jonka tarkoituksena on erikoisesti taloudellisesti kohottaa kotien menestystä ja saada kodit vauraammiksi, puhtaammiksi ja valoisammiksi ja siten myös onnellisemmiksi. Toinen suuri yhdistys Kotikasvatusyhdistys tahtoo erikoisesti henkisti kohottaa koteja ja kodin päivien. Hyvän kotikasvatuskirjallisuuden ja lehtien avulla koettaen siten saada ahkeruuden, jumalanpelon ja hyvät tavat versomaan kodissa ja täten kotielämää kohottamaan. Köyhien ja kurjien kotien lapsia, isättömiä ja orpoja auttaakseen toimii taas sekä Mannerheimin lastensuojeluliitto, että yhdistys Koteja kodittomille. Suurta siunauksellista työtä tekevät nämä molemmat yhdistykset ja on niidenkin toiminta suureksi osaksi naisten käsissä. Ajattelen, että on paikallaan, että mekin hyvät toverit tiedämme jotakin tällaisesta työstä, ja jos tulevaisuudessa voimme mekin ehkä tukea sen tapaista toimintaa.⁴⁶²

Puheen lopussa oppilas pohti emännyskoululaisten mahdollisuuksia tukea ja olla mukana järjestötoiminnassa. Nuorilla naisilla ei ollut koulun ohella taloudellisia tai aikataulullisia

⁴⁵⁷ KA, ELEA, Opetussuunnitelmat ja lukujärjestykset (1985–1947), Opetussuunnitelma 1936–1937; Vuosikertomukset (1897–1958), Vuosikertomus 1936–1937.

⁴⁵⁸ Annola 2011, 100, 103.

⁴⁵⁹ Ahlmanin koululla Toveriliitto oli perustettu jo syksyllä 1905, liiton tarkoitus oli toimia yhdyssiteenä uusien ja vanhojen oppilaiden sekä opettajien välillä. Lisäksi iltamien ja keskustelutilaisuuksien tarkoitus oli lisätä oppilaiden opiskeluintoa ja vireyttä. Liitolle asetettiin myös tavoitteeksi tukea heikoimmassa taloudellisessa asemassa olevia oppilaita. Toveriliitto oli maamieskoulun ja emännyskoulun yhteinen taho, joskin kaikkia tilaisuuksia ei järjestetty yhdessä. Vuosittain järjestettiin yhdet suuret iltaman Ahlmanilla ja pienempiä iltamia useamman kerran lukuvuodessa. (Sarkkola 2004, 357–358.)

⁴⁶⁰ Sarkkola 2004, 357–359.

⁴⁶¹ Korkiakangas Mailis 2013, 60.

⁴⁶² KA, ELEA, Puheet (1909–1942), Puheita toveri- ja raittiusilloissa, Nro 3.

mahdollisuuksia liittyä yhdistyksiin, joten järjestötoiminta kuului tulevaisuuteen. Elias Lönnrotin Emännyskoulusta tehtiin paljon yhteistyötä paikallisten Martta-yhdistysten kanssa. Oppilaat vierailivat yhdistysten tilaisuuksissa, joissa tytöillä oli mahdollisuus pitää esitelmiä ja harjoitella yhdistyksessä toimimista.⁴⁶³ Aktiivisen perheenäidin rooliin ei välttämättä kuulunut virkaura, vaan järjestöaktiivisuus oli keino osoittaa kiinnostusta yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen.

Elias Lönnrotin Emännyskoulun erään keskustelukokouksen⁴⁶⁴ aiheena oli äidin rooli. Oppilaat olivat listanneet hyvän perheenäidin ominaisuuksia ja todenneet ”että perheenäidillä on oikeus ottaa osaa henkisesti kehittäviin huveihin”⁴⁶⁵ ja hänen ”on tarpeen ottaa osaa myös seuraelämään perheen ulkopuolellakin, miten paljon kotiaskareilta ehtii.”⁴⁶⁶ Oppilaiden ajatuksissa perheenäiti oli aktiivinen kodin ulkopuolellakin. He ovat melko painokkaasti käyttäneet jopa sanaa oikeus osallistua, joka tekee eroa ajatukseen miehestä perheen edustajana kodin ulkopuolella. Ehdoksi asetettiin, ettei kodinhoitoa laiminlyöty.⁴⁶⁷ Maaseudun vanhassa järjestäytymisperinteessä oli noudatettu yhteisjärjestöperiaatetta, jossa edustettiin perhekunnittain. Isäntä ja emäntä saattoivat molemmat ottaa osaa esimerkiksi raittiusseuratoimintaan.⁴⁶⁸ Emäntäkoululaiset saattoivat alitajuisesti vedota vanhaan perinteeseen ja uuteen aktiivisen naiskansalaisen rooliin käyttäessään sanaa oikeus.

Oppilaiden ajatuksissa perheenäiti näyttäytyi hyvinkin aktiivisena naisena. Kotitaloudenhoito oli tärkeää, mutta oppilaat asettavat äidille odotuksia myös seuraelämän suhteen. Keskustellessaan äitiyden normeista he eivät asettaneet määritelmiä vain emännän ja äidin työtehtäville, vaan myös luonteenpiirteille. Oikeanlaisiksi luonteenpiirteiksi nousivat sosiaalisuus ja toimeliaisuus, joilla tuotettiin professori Judith Butlerin performatiivisen sukupuolen teorian näkökulmasta yksi yleisesti hyväksytty tapa toimia äidin roolissa.⁴⁶⁹ Oppilaiden ajatuksissa äitiyden roolin suorittaminen edellytti näkyvää roolia myös yhteisössä perheen ulkopuolella. Odotuksissa yhdistyi agraarinen perinne ja uusi aktiivisen naiskansalaisen rooli, johon oppilaat yhdistivät yhteiskunnallisen äitiyden piirteitä.

⁴⁶³ KA, ELEA, Puheet (1909–1942).

⁴⁶⁴ Keskusteluilloissa paikalla olivat oppilaat ja opettaja. Yksi oppilaista toimi alustajana, joka suunnitteli kysymykset valmiiksi, puheenjohtaja johti keskustelua ja sihteeri kirjoitti pöytäkirjaa. Keskusteluilloissa sovellettiin asioimiskirjoituksen harjoituksia, koska pöytäkirjaa pidettiin hyvin virallisesti, mutta aiheet olivat hyvin vapaa muotoisia ja tarkoitus oli saada aikaan yhteistä keskustelua. (KA, ELEA, Puheet 1909–1942, Runot, Toveri-iltojen ohjelmat ja keskustelutunnit.)

⁴⁶⁵ KA, ELEA, Puheet (1909–1942), Runot, Toveri-iltojen ohjelmat ja keskustelutunnit.

⁴⁶⁶ KA, ELEA, Puheet (1909–1942), Runot, Toveri-iltojen ohjelmat ja keskustelutunnit.

⁴⁶⁷ KA, ELEA, Puheet (1909–1942), Runot, Toveri-iltojen ohjelmat ja keskustelutunnit.

⁴⁶⁸ Sulkunen 1987, 169–170.

⁴⁶⁹ Pulkkinen 2000, 51–52.

Naapuriapua ja järjestötyötä

Arki 1930-luvulla näyttäytyi muistitietokeruun vastauksissa hyvin erilaisena kuin emäntäkoululaisten puheissa. Aineistoni harrastuksista kirjoitettiin vähän, mutta naisjärjestöt mainittiin muutamissa vastauksissa arvostavaan sävyyn.

”Kesäisin oli koulusta vapaata. Hän kuului silloin Maatalouskerhoon, jossa olivat osaavat neuvojat. --- Kerhotoiminta kesti viisi vuotta ja se oli meille ilmaista oppia. --- Syksyisin sain opetella ruoanlaittoa hyvien opettajien neuvonnassa. He olivat emäntäkoulun ja kotitalouskoulun käyneitä innostavia ihmisiä, joten me sen ajan nuoret tytöt saimme sen kerhon puitteissa todella hyvät opit.”⁴⁷⁰

Kerho- tai järjestötoimintaan liitettiin muissakin emäntäkertomuksissa hyvin neuvonnallinen ote. Naiset ottivat innokkaasti vastaan kaikki opit, mutta naisjärjestöissä toimimista ei ajateltu varsinaisesti yhteiskunnallisena aktiivisuutena.⁴⁷¹ Paikallisten naisyhdistysten järjestämä toiminta kuvailtiin viattomana neuvontana ja vapaa-ajan harrastuksena. Olivatpa tarkoitusperät osallistumiselle kuinka maallisia tahansa, jo uuden oppiminen ja oman ammattitaidon kehittäminen osoittavat aktiivisuutta. Emännät eivät aina olleet kovin sitoutuneita järjestötoimintaan, vaan Anne Ollilan mukaan Martta-yhdistykseen saatettiin liittyä vain vuodeksi jonkin houkuttelevan kurssin vuoksi. Välillä yhdistyksiin oli jopa vaikea saada jäseniä. Marttaliitossa epäaktiivisuudesta oltiin luonnollisesti huolissaan.⁴⁷²

Elli Saurion tutkimuksessa oli selvitetty ajanseurantaan osallistuneiden emäntien järjestöaktiivisuutta ja johtokunnissa työskentelyä. Kaikki aineistoon osallistuneet naiset olivat Marttajärjestön jäseniä, sillä heille tuli *Emäntälehti*, jossa tutkimuskutsu oli esitetty. Pienimpien alle viiden peltohehtaarin tilojen emännät kuuluivat keskimäärin 1.5 järjestöön, mutta johtokunnissa toimi vain joka viides emäntä. Isompien eli 25–50 peltohehtaarin viljelmien emännät kuuluivat keskimäärin 1.7 järjestöön, ja heistä hieman yli puolet toimi johtokunnissa.⁴⁷³ Kyseisessä aineistossa järjestöaktiivit olivat varmasti yliedustettuina, koska kaikki osallistuneet kuuluivat jo valmiiksi yhteen järjestöön. Aineiston mukaan suurtilojen emännät, joilla oli aputyövoimaa käytössä, olivat aktiivisempia. Heillä oli myös enemmän vapaa-aikaa harrastuksia varten.⁴⁷⁴ Yhteisön luomat odotukset saattoivat

⁴⁷⁰ Sarka, ME-K, vastaus 118.

⁴⁷¹ Sarka, ME-K, vastaukset 26, 38, 172.

⁴⁷² Ollila 1993, 185–190.

⁴⁷³ Saurio 1947, 40.

⁴⁷⁴ Saurio 1947, 121, 123.

helpommin aktivoida isompien maatilojen emäntiä ottamaan osaa järjestötoimintaan ja hakeutumaan johtokuntiin.

Naisjärjestöt eivät välttämättä olleet emännille oikea kanava kokea itseään yhteiskunnallisesti aktiivisiksi kansalaisiksi, vaan muistitiedossa aktiivisen emännän rooli näyttäytyi pieninä tekoina kyläyhteisössä. Tämä näkyi esimerkiksi laajana kasvatusvastuuna yhteisössä, johon Aino Voipion oppikirjassa liitettiin jopa maatilan työläisten ja vuokralaisten moraalikasvatus. Vastauksissa ei annettu esimerkkejä yhteisön jäsenien ojentamisesta, mutta emännän äidillinen ote yhteisön heikommissa asemassa oleviin tuotiin esiin.

”Talous laajeni, kun syksyisin kevään tuli ompelija muutamaksi päiväksi. Samoin kävi aikajoin suutari, kupariastioiden tinaaja, nuohooja, satulaseppä, karjan tarkkailuassistentti, kerhoneuvoja... Monet yöpyivät meillä. Assistentti tarkasti naapurinkin karjan meiltä käsin. Käymäselteään kulkivat silakkakauppias, Kooli-Kalle vateja kaupustellen, pari kulkukauppiasta vaatenyytteineen ja rihkamalaukkuineen. Naapuri poikkesi jaarittelemaan, yksi naapuri usein humalassa... Romanit kulkivat hevosilla, joskus kolmellakin peräkkäin. Tämä kaikki vei emännän aikaa. Jos yllätysvieras viipyi, lähetti äiti minut antamaan lehmillä iltapäivän ensiheinät. Eläinten hyvinvoinnista ei tingitty, mutta ei vierastakaan haluttu kiirehtää.”⁴⁷⁵

Varakkaan tilan tyttären muistoissa vieraiden vastaanottamisen hoiti emäntä. Vieraita kohdeltiin hyvin, vaikka vierailun syyt eivät aina palvelleet talonväkeä. Kylän varakkailla tiloilla paine kestitä vieraita oli varmasti suurempi. Tilan vieraanvarausuudesta oli epäsuorasti hyötyä lähinaapureille, koska assistentin ja käsityöläisten majoitusvelvollisuus ei tällöin langennut pientiloille.

Vieraanvaraus ei silti kuulunut yksin suurtiloille. Kertomuksia emännästä vieraiden kestitäjänä löytyy useita. Pientiloilla vaikuttaisi olleen samanlainen velvoite tai ainakin pyrkimys tarjota kahvit poikenneille: ”äidin vieraanvaraus oli suuri, keskellä köyhyydenkin. Jokainen poikennut, kulkukauppiatkin, saivat kahvia.”⁴⁷⁶ Kulkukauppias saattoi olla toivottukin vieras, he myivät taloihin käyttötavaraa, neuloja, nappeja ja muuta pientavaraa. Yhdessä vastauksessa todettiin, että rahan puuttuessa pientavaraa vastaan annettiin kulkijalle ateria, ja näin molemmat osapuolet olivat kauppaan erittäin tyytyväisiä.⁴⁷⁷

Kuunteleminen ja vierailijoiden kestitseminen olivat yksi hoivan muoto. Johanna Annolan tutkimuksessa johtajattarien tuli kuunnella hoidokkien huolia ja osoittaa myötätuntoa, kun he

⁴⁷⁵ Sarka, ME-K, vastaus 196.

⁴⁷⁶ Sarka, ME-K, vastaus 245.

⁴⁷⁷ Sarka, ME-K, vastaus 118.

saapuivat köyhäntalolle. Johtajatar ei saanut olla pelkästään luja auktoriteetti, vaan hänellä tuli olla ystävällinen ja hoivaava puoli.⁴⁷⁸ Yhtä lailla emännän ystävällisyyttä katsottiin hyvällä. Naapurien huolia oli kuunneltava, eikä emäntä saanut olla turhan ylpeä hyväntekijä.

Anne Ollila on löytänyt *Emäntälehd*en sivuilta kipakkaa sananvaihtoa vieraanvaraisuuden ja työtehon ristiriitaisuudesta. Lehdessä nuori innokas pientilan emäntä kertoi, kuinka oli onnistunut minuuttiaikataulun avulla järjestämään päiväänsä puolitoista tuntia vapaa-aikaa harrastuksille. Eräs vanhempi emäntä kirjoitti vastineen ihmetellen, miten meneteltiin, jos taloon tuli vieras ja minuuttiaikataulu menikin sekaisin. Uskalsiko taloon tulla vierailulle ollenkaan, kun emäntä oli niin kiireinen koko ajan?⁴⁷⁹ Vanhempi emäntä asetti selvästi joustavuuden ja vieraanvaraisuuden tehokkuuden edelle. Elli Saurion tutkimuksen mukaan emännältä kului 0.7–4.3 tuntia viikossa seurusteluun. Jälleen käytettävissä olleen aputyövoiman laatu vaikutti paljon seurusteluun käytettävään aikaan. Yhden naisen talouksissa seurusteluun käytettiin 1.2 tuntia, neljän apulaisen taloudessa 3 tuntia. Vähiten aikaa eli 0.7 tuntia käyttivät emännät, joiden taloudessa oli vanha emäntä, joka hoiti seurustelun vastaajan puolesta.⁴⁸⁰ Vieraiden kanssa kahvittelu ja seurustelu olivat emännän kunniatehtäviä.

Joskus emännän ystävällisyyttä ja vieraanvaraisuutta käytettiin häikäilemättä hyväksi. Tämä mahdollisuus oli olemassa, kun vieras onnistui ansaitsemaan emännän luottamuksen. Eräs muistitietokeruun vastaaja muistelee, kuinka vuokralaiset lähtivät maksamatta:

”Vuonna 1934, meillä asui muutamia tienrakentajia. --- Äiti laittoi heille eväät päiväksi ja miehet tulivat päivällispöytäämme työpäivän jälkeen. Tätä kesti kokonaisen talven. He eivät voineet kertaakaan maksaa, koska `tilin he saisivat vasta savotan lopussa`--- Maksamatta jäi talven täysihoito. --- Parhaansa emäntä oli tehnyt palvelijana. --- Emännälle oli paha pettymys. Itsesyytökset häntä vaivasivat.”⁴⁸¹

Vilpittömyys ja usko ihmisiin kuuluivat hyvän emännän piirteisiin. Edellinen tarina liittyi 1930-luvun lamavuosiin, joten samankaltaisia taloudellisia hyväksikäyttötapauksia tapahtui varmasti muuallakin. Lama-ajalla naapuriavun merkitys korostui. Emännät kokivat kantavansa kortensa kehoon, kun heillä oli tarjota ateria kaupustelijalle tai leipä naapurin pikkutyölle kotiin vietäväksi.

⁴⁷⁸ Annola 2011, 179.

⁴⁷⁹ Ollila 1994, 343–344.

⁴⁸⁰ Saurio 1947, 129.

⁴⁸¹ Sarka, ME-K, vastaus 26.

Kutsumus emännyyteen tai jatkokoulutukseen

Kokonaisvaltaisuutensa vuoksi emännuus nähtiin emäntäkouluissa naiselle sopivana kutsumustyönä. Aikakaudelle oli tyypillistä, että naistyöntekijöillä oli oltava kutsumus työtään kohtaan. Pirjo Markkola on tutkinut diakoniatyötä, jossa kutsumus on ollut keskeisessä roolissa. Diakonissan työssä naimattomilla naisilla oli ollut 1800-luvun lopulta lähtien mahdollisuus auttaa yhteiskunnan heikoimmassa asemassa olevia. Kutsumukseen liittyi ajatus vapaaehtoisuudesta ja vakaumuksesta työtä kohtaan. Työ ei saanut olla sosiaalisen nousun väline, vaan työhön oli oltava palo, joka ei tullut maallisista tarpeista.⁴⁸² Lutherilaisen perinteeseen pohjaava näkemys kutsumuksesta sosiaalityöhön heijasteli 1900-luvun alussa moniin naisvaltaisiin ammatteihin.

Johanna Annola mukaan 1900-luvun alussa naisyhdistysaktiivien puheissa korostettiin naisten oikeutta ammattiin. Varsinkin naimattomille naisille suositeltiin uraa kasvatus- tai hoiva-alalla. Käytännössä ammattiin pyrkimiseen oli monesti olemassa muitakin syistä kuin kutsumus. Taloudellinen tilanne ja sosiaaliset syyt saattoivat rohkaista naista ammattiuuralle tai jopa pakottaa hankkimaan lisäansioita perheelle. Naisvaltaisten alojen ammatillistuminen ja koulutuksen lisääntyminen loivat naisille konkreettisen reitin ammattiin. Johanna Annola on kuitenkin huomauttanut, että käytännössä sosioekonominen asema ja sosiaaliset verkostot rajoittivat mahdollisia elämänpolkuja.⁴⁸³ Koulutus loi uusia mahdollisuuksia, mutta samalla aikakauden naisihanne suosi tiettyjä naisille sopivia ammatteja.

Emäntäkoululaisten keskustelutuntien kirjoituksissa näkyi oppilaiden ylpeys naisten ammattitaitoa kohtaan. Eräällä tunnilla oli keskusteltu naisen tarpeesta hankkia itselleen ammatti. Tytöt olivat olleet yksimielisiä, että jokaisen naisen olisi hankittava ammatti. Tähän väliin johtajatar oli huomauttanut, kuinka vasta koulussa jokainen nainen löysi elämänuransa.⁴⁸⁴ Oppilaiden elämäntilanteet huomioiden keskustelun kulku ei yllättänyt. Keskusteluun osallistuvat naiset olivat kaikki päässeet jatkamaan opintojaan kansakoulun jälkeen, joten heillä oli mahdollisuus tavoitella monia ammatteja. Keskustelun edetessä pohdittiin, mikä olisi naiselle sopiva ammatti. Jo kysymyksen esittämien osoitti, että samaa keskustelua käytiin muuallakin kuin emäntäkouluissa. Oppilaiden vastaukset noudattelivat jälleen paljon heidän omaa elämäntilannettaan:

⁴⁸² Markkola 2000a, 118–120.

⁴⁸³ Annola 2011, 128–130.

⁴⁸⁴ KA, ELEA, Puheet (1909–1942), Runot, Toveri-iltojen ohjelmat ja keskustelutunnit.

”Emännän virka otettiin esille kaikkein tärkeimpänä. Erinäisinä työaloina ehdotettiin naisille sopiviksi sairaanhoitajattaren, lasten ja vanhainkotien johtajattaren virkoja. Ompelu ja käsityöala kuuluu ehdottomasti pääasiassa naisille. Eläinmaailmaa rakastavat menevät mielellään karjakoiksi ja assistenteiksi. Meijerin hoito on myös sopiva ala. Paljon muitakin tehtäviä on, joihin naiset voivat ryhtyä, sillä eiväthän he ole sen huonompia kuin miehetkään.”⁴⁸⁵

Naisten keskustelun lopputulos osoitti, että oppilailla oli selkeä käsitys, mitkä ammatit katsottiin naiselle sopiviksi. Kaikki lueteltavat alat olivat hyvin naisvaltaisia, joten ne näyttäytyivät varmoina valintoina. Monet ammatit olivat sellaisia, joita oppilaat olivat ehkä itse harkinneet. Listassa ei ollut pelkkiä hoiva-alan ammatteja, vaan maatalouden naisvaltaiset alat oli myös mainittu. Tosin näitä ammatteja perusteltiin eläinrakkaudella, eli ammattien sopivuus pohjautui naisten tunteisiin ja hoivaviettiin. Todellisuudessa assistentin ammatti oli hyvin analyttinen, samoin kuin meijerityöntekijän. Viimeisellä kommentilla oppilaat osoittivat itselleen ja opettajalleen olevansa moderneja naisia, jotka näkivät naisen ja miehen yhtä kyvykkäinä. Kommentista herää ajatus, ovatko oppilaat ajatelleet, että naisten potentiaali ja realistiset ammattivaihtoehdot olivat eri asia.

Dosentti Mervi Kaarnisen mukaan aikakauteen liittyi ristiriitainen viestintä ammatinohjausoppaissa, joissa naisia toisaalta rohkaistiin miesvaltaisille aloille, joissa heidän ammattitaitojaan tarvittaisiin, mutta samalla esimerkiksi ruumiillisten ominaisuuksien ja töiden hoivaluonteen vuoksi sopiviksi aloiksi määriteltiin naisvaltaiset alat.⁴⁸⁶ Samankaltainen roolihämmennys näyttäisi jossakin määrin olleen emäntäkoululaisilla.

Oppilaat arvostivat emännän ammattia erityisen korkealle oman koulutuksensa vuoksi, mutta ammatissa oli myös monia piirteitä, jotka tekivät siitä erittäin hyväksyttävän. Emännät työskentelivät lähellä kotia, ja emäntäkouluissa emäntien kotirooli korostui aikakauden ihanteen mukaisesti. Muistitietoaineistoissa yksi kirjoittaja puhui suoraan kutsumuksesta emännän ammattia kohtaan.⁴⁸⁷ Monet muut suhtautuivat emäntä-nimikkeeseen kunnioituksella, mutta kokivat, että emännyyteen kasvettiin kotona ja avioliiton myötä.⁴⁸⁸ Emäntäkoulussa emännyys nähtiin ammattina, jonka oppilaat valitsivat. Kutsumusta emännyyteen ja muistitiedon arjessa opittua emännyyttä yhdisti ajatus, että ammattiin piti kouluttautua. Opetuksesta vastasi emäntäkouluissa opettajat, mutta muistitiedossa

⁴⁸⁵ KA, ELEA, Puheet (1909–1942), Runot, Toveri-iltojen ohjelmat ja keskustelutunnit.

⁴⁸⁶ Kaarninen 1995, 90–91.

⁴⁸⁷ Sarka, ME-K, vastaus 118.

⁴⁸⁸ Sarka, ME-K, vastaukset 25, 36, 38, 172, 174, 194, 196, 210, 245, 289, 317, 323.

taidot opittiin muilta naisilta. Emännyyden opettelu oli erityisesti erilaisten taitojen harjoittelua, mutta samalla kokonaisvaltainen prosessi oppia toimimaan emännän roolissa.

6. Loppupäätelmät

Emäntäkouluille oli asetettu monia tavoitteita 1900-luvun alussa. Kouluista olivat innoissaan paitsi aikakauden naisyhdistysaktiivit myös poliitikot, sillä naisten koulutusta pidettiin tienä myös perheiden hyvinvoinnin kohottamiselle. Emäntäkoulujen opetuksen muotoutumiseen vaikuttivat kotitalousideologia ja yhteiskunnan maatalousvaltaisuus. Emäntäkoulut suunniteltiin nimenomaan maalaistalojen tyttärille, joten niiden opetus poikkesi esimerkiksi talouskoulujen opetuksesta. Maataloushallituksen alaisia valtion tukea nauttivia kouluja ohjattiin ammatillisemman opetuksen suuntaan koko 1930-luku. Yksityisen rahoituksen koulut eivät aina seuranneet annettua esimerkkiä, sillä Elias Lönnrotin Emännyskoulussa yleissivistävät oppiaineet säilyttivät asemansa. Emäntäkoululaiset oppivat vuoden aikana käytännön taitoja ja saivat paljon monipuolista teoriaopetusta. Samalla heitä ohjattiin emännän rooliin, joka määriteltiin oppikirjoissa ja opetuksessa. Emännyyttä rakennettiin opetettavien taitojen ja rooliodotusten varaan.

Kun emäntäkouluissa oppilaita ohjattiin tulevaisuuden rooliin, muistitiedossa rooliodotukset pyrittiin täyttämään emännyyden kulttuuria noudattelevin muistoin. Muistitiedon emännys poikkesi emäntäkouluissa opetetusta ihanteesta pitkälti jo arjen resurssien vuoksi. Lisäksi muistitiedossa emännyyden arvot liitettiin enemmän vanhaan agraariseen perinteeseen kuin kotitalousideologian naiskuvaan. Muistitiedon emäntäkertomuksissa oli paljon samaa kollektiivista muisteluperinnettä, mutta myös eroja sosioekonomisen aseman pohjalta. Pientilan emännys oli jotakin muuta kuin suurtilalla emännöinti. Havainto antaa viitteitä, että Suomessa pientilan emännillä olisi ollut oma erityinen ymmärrys emännyydestä.

Emäntäkoulujen maatalousopin opetuksessa keskityttiin erityisesti karjanhoidon käytäntöihin ja talousopetukseen. Emäntäkoulussa panostettiin naisille perinteisesti kuuluneeseen karjanhoitoon, mutta aihetta lähestyttiin tuottajanäkökulmasta, joka poikkesi aikakauden naisihanteen mukaisesta näkemyksestä. Tulevien emäntien haluttiin suhtautuvan maatilan karjanhoitoon asiantuntevalla otteella ja kehittävän sitä. Emäntä esitettiin karjanhoidon asiantuntijana, jolla oli käsitystä myös maatilan taloudenpidosta. Työkenttä rajattiin naisille tyypillisiin töihin. Tällä naisia ohjattiin ihanteen mukaisesti kotipihan ympäristöön.

Tuottajanäkökulma vahvisti naisten ammatillista vastuuta karjanhoidosta. Emännälle annettiin paljon konkreettisia keinoja kehittää maatilan toimintaa. Karjanhoidon nostaminen maataloushallituksen alaisten emäntäkoulujen opetuksessa yhdeksi merkittävimmäksi ammatilliseksi oppianeeksi on varmasti vaikuttanut emännyyden kulttuuriin aikakautena, jolloin emäntää ei esimerkiksi Marttaliiton *Emäntälehdessä* nähty enää maataloustöissä. Vaikka emäntäkoulut on nähty kotitalousideologian lipunkannattajina, ne ovat myös antaneet naisille varmuutta kehittää maatilan karja- ja maitotaloutta. Tuottajanäkökulma modernisoi karjataloutta emännän rooliin sopivaksi, eikä emäntä astunut isännän varpaille, kun työkenttä oli tarkasti rajattu.

Muistitiedossa karjanhoito näyttäytyi yhtenä emännyyden kriteerinä tilakokoon katsomatta. Vaikka tilalla olisi ollut apulaisia karjatöissä, emännän korostettiin olleen vastuussa navetan tapahtumista. Kotitalousideologia ei voinut Suomessa uhata agraarista perinnettä karjan parissa työskennelleestä emännästä, koska pienillä maatiloilla emännällä ei ollut yksinkertaisesti mahdollisuutta jäädä keittiöön. Peltotyöt olivat monelle emännälle arjen todellisuutta, vaikka emäntäkouluissa tätä ei mainittu. Avustavat tehtävät ja miehen kanssa pellolla työskentely kuuluivat emännyyteen. Ongelmia seurasi liiasta miesten työnteosta. Maataloustöiden ja kotitöiden oli oltava tasapainossa keskenään.

Ruokatalouden opetuksessa huomiota kiinnitettiin monipuolisten ruoanlaittotaitojen kehittämiseen, viimeisiin ravintosuositukseen sekä omavaraistalouden tukemiseen. Ohjeet ruokatalouden ja kodinhoidon suhteen noudattelivat viimeisimpiä kotitaloustieteen standardeja. Oppikirjaa tarkasti noudattaessa emännän ajasta olisi mennyt suuri osa ruokatalouden omavaraisuuden monipuoliseen järjestämiseen ja siivousrutiinien noudattamiseen. Jos Ahlmanin emäntäkoulun karjanhoito-opissa seurattiin kotitalousideologian periaatteista poikkeavaa tuottajanäkökulmaa, ruokatalouden ja kodinhoidon saralla seurattiin tiukasti kotitalousideologian ihanteita. Emäntäkoulujen opetus noudatteli paljon Yhdysvalloissa esitettyä ihannetta perheenäidin asiantuntijuudesta, mutta suomalaisesta sovelluksesta kertoivat maatalousoppi ja tiukka omavaraisuuden ihanne.

Mahdollisuudet kotitaloudenhoitoon uusien standardien seuraamiseen olivat riippuvaisia perheen sosioekonomisesta taustasta. Oppikirjan opetuksessa tehtiin oletus, että pyykit pesi pyykkäri ja juhlatilanteissa noudatettiin ylemmän kansanosan pöytätapoja. Emäntäkoulujen oppikirjat oli suunnattu enemmän ylemmälle keskiluokalle kuin pientilallisille. Muistitiedossa kotitaloudenhoito ei saanut samanlaista painoarvoa kuin oppikirjoissa, mutta se oli keino korostaa emännän arjen monipuolisuutta. Suurten viljelmien emännille kotitaloudenhoito nousi suurempaan rooliin.

Emäntäkouluissa lastenhoidon opetus liittyi uuteen käsitykseen modernista äidistä, joka tunsu viimeisimmät suositukset lastenhoidolle ja kasvatukselle. Muistitiedossa äitiys oli emännyyden yksi

ulottuvuus, johon liittyivät kollektiiviset kokemukset kasvattamisesta ja lastenhoidosta töiden lomassa. Äitiys oli muistitiedon vastauksissa esillä jälleen sovellettuna mallina kotitalousideologian ihanteesta, sillä ansiotyö maataloustöiden parissa vei huomiota äitiydeltä tilakokoon katsomatta.

Emäntäkoulut toimivat pohjakouluina esimerkiksi kotitalousopettajaoppilaitokseen, joten jo emäntäkoulun aikana oppilaita ohjattiin kohti asiantuntijuutta karjanhoidon ja kodinhoidon saralla. Vaikka kaikki naiset eivät tähdänneet jatko-opintoihin ja virkauralle, koulut antoivat hyvät yhteiskunnalliset valmiudet aktivoitua paikallisissa yhdistyksissä. Oppikirjoissa emäntää ohjeistettiin paitsi työväen palkkaukseen liittyvissä asioissa myös huolehtimaan työläisten henkisestä kasvusta.

Yhteisöllinen vastuu näkyi muistitiedossa naapuriavun kuvauksissa. Vieraanvaraisuus kuului kaikille emännille tilakokoon katsomatta, mutta maatilán kasvaessa vastuu yhteisöstä laajeni. Suurtilán emännän odotettiin kantavan suurempi vastuu esimerkiksi tarkastuskarjakoiden majoittamisesta. Vastuu ei liittynyt yksin yhteiskunnalliseen äitiyteen, vaan juontaa juuriaan myös patriarkaaliseen yhteiskuntaan, jossa talonväki oli vastuussa palkollisistaan.

Emäntäkouluissa määritelty emännyyden kulttuuri rakensi kuvaa asiantuntevasta emännästä, jonka työkenttä oli laajempi kuin aikakauden naisihanteen mukaan olisi ollut suotavaa. Ihanne kotona työskentelevästä naisesta ei saanut Suomessa vahvaa jalansijaa, josta emäntäkoulut ovat yksi todiste. Emännyyden sidottiin kuitenkin vahvasti naiseuteen ja naisille asetetut rooliodotukset heijastuivat emännyyden kulttuuriin. Samanaikainen tarve olla karjan parissa työskentelevä emäntä, kotia ylläpitävä nainen ja huolehtiva äiti näkyi sekä emäntäkoulujen oppikirjojen teksteissä että muistitiedon emäntäkertomuksissa. Emäntäkoulujen opetuksessa tasapainoiltiin näiden rooliodotusten välissä. Yhteiskunnan ihanteet ja käsitykset naisen roolista heijastuivat koulutukseen ja muokkasivat emännyyttä.

Lähteet ja kirjallisuus

I Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Hämeenlinna

Ahlmanin koulujen arkisto (AKA)

Sarja: Emäntäkoulu/Kotitalousoppilaitos

Lukujärjestykset (1923–1967)

Opetusohjelmat (1930–1938)

Ruokataloustyöt (1933–1943)

Vuosi- ja kesäkurssien tiedonannot (1923–1931)

Elias Lönnrotin emäntäkoulujen arkisto (ELEA)

Opetussuunnitelmat ja lukujärjestykset (1895–1947)

Puheet (1909–1942)

Runot, toveri-iltojen ohjelmat ja keskustelutunnit (1909–1942)

Tilastot ja lukukausi-ilmoitukset (1909–1946)

Vuosikertomukset (1897–1958)

Suomen maatalousmuseo Sarka (Sarka)

MoniNainen emäntä-kilpikirjoituskeruun (ME-K) vastaukset 10, 25, 26, 28, 36, 38, 79, 80, 84, 86, 116, 118, 170, 171, 172, 174, 180, 194, 196, 208, 210, 245, 280, 287, 289, 297, 317, 323, 361.

II Painetut lähteet

Harmaja, Laura: *Perheenemännän taloudellinen tehtävä*. WSOY: Porvoo, 1928.

Kanervio, Elina: *Kodinhoito- ja ruokatavaraoppi*. WSOY: Porvoo, 1934.

Kari, Kaarina: *Terveystieteiden opas kodeille ja naisille*. WSOY: Porvoo, 1938.

Miesmaa, Ilta: *Maatalousoppi*. WSOY: Porvoo, 1936.

Ruotsalainen, Armas: *Pikkulapsi ja sen hoito*. WSOY: Porvoo, 1930.

Voipio, Aino: *Kodin kasvatustyöstä I-II*. WSOY: Porvoo, 1932.

III Tutkimuskirjallisuus

Anttila, Veikko: *Talonpojasta tuottajaksi: Suomen maatalouden uudenaikaistuminen 1800-luvun lopulla ja 1900 -luvun alkupuolella*. Kirjayhtymä: Helsinki, 1974.

Annola, Johanna: *Äiti, emäntä, virkanainen, vartija. Köyhäintalojen johtajattaret ja yhteiskunnallinen äitiys 1880–1918*. SKS: Helsinki, 2011.

Apple, Rima, D: *Perfect Motherhood. Science and Childcaring in America*. Routgers University Press: New Jersey, 2006.

Boydston, Jeanne: 'Gender as a Question of Historical Analysis'. *Gender and History* (2008) osa:20 iss:3 s:558–583.

Butler, Judith: *Hankala sukupuoli. Feminismi ja identiteettinen kumous*. Englanninkielinen alkuteos, *Gender trouble: feminism and the subversion of identity* (1990). Suom. Tuija Pulkkinen ja Leena-Maija Rossi. Gaudeamus: Helsinki, 2006.

Ehrenreich, Barbara & English, Deirdre: *For Her Own Good. 150 Years of the Experts' Advice to Women*. Pluto Press: Worcester, 1979.

Fingeroos, Outi & Haanpää, Riina: 'Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä'. Teoksessa Fingeroos, Outi (toim.) *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*. SKS: Helsinki, 2006.

Halme, Anna: *Eteen eestä ihanteen. Kansanopistoelämää Lahdessa 1893–1939*. Kansanvalistusseura: Vantaa, 2003.

Handel, Gerald & Cahill, Spencer & Elkin, Frederick (toim.) *Children and Society. The Sociology of Children and Childhood Socialization*. Oxford University Press: New York, 2007.

Harjula, Minna: 'Irti kivulloisuuden kahleista'. Teoksessa, Häggman, Kai (toim.) *Suomalaisen arjen historia. Modernin Suomen synty*. WSOY: Porvoo, 2007.

Heikkinen, Anja: 'Eliittimaanviljelijöistä ja työnjohtajista luonnonvarojen käytön asiantuntijoihin ja monitoimiyrittäjiin'. Teoksessa Raitaniemi, Vesa (toim.) *Suomalaisen ammattikasvatuksen historia*. OKKA -säätiön julkaisuja: Saarijärvi, 2000.

Heikkilä, Darja: 'Käsityötaidon ammatillinen opetus Suomessa 1700-luvulta nykypäiviin'. Teoksessa Anttila, Pirkko (toim.) *Suomalaisen käsityökoulutuksen vaiheita 1700-luvulta 2000-luvulle*. Suomen käsityömuseo, Kopijyvä Oy: Jyväskylä, 2003.

Heinonen, Visa: *Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki. Kotitalousneuvonnasta kuluttajapolitiikkaan 1900-luvun Suomessa*. SHS: Helsinki, 1998

Häggman, Kai: *Perheen vuosisata: Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvulla*. SHS: Helsinki, 1994.

Hukkinen, Satu: *Pellava. Kasvatus ja muokkaus*. Kirjayhtymä: Mänttä, 1984.

Jutikkala, Eino: *Suomen talonpojan historia*. WSOY: Helsinki, 1958 (2 uud. ja lis. p.)

Kaarninen, Mervi: *Nykyajan tytöt. Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa*. SHS: Helsinki, 1995.

- Kalela, Jorma: `Muistitiedon näkökulma historiaan`. Teoksessa Fingeroos, Outi (toim.) *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*. SKS: Helsinki, 2006.
- Kallio, Veikko: `Itsenäinen yhteisö`. Teoksessa Kallio, Veikko (toim.) *Sammatti. Elias Lönnrotin kotipitäjä*. Otava: Keuruu, 2002.
- Katainen, Elina; Kinnunen, Tiina; Packalén, Eva; Tuomaala, Saara: `Naiset historiankirjoittajina. Akateeminen marginaali ja uuden tiedon tuottaminen`. Teoksessa: Katainen Elina, Kinnunen Tiina, Packalén Eva, Tuomaala Saara (toim.) *Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. SKS: Jyväskylä, 2005.
- Klemelä, Kirsi: *Ammattikunnista ammatillisiin oppilaitoksiin: Ammatillisen koulutuksen muotoutuminen Suomessa 1800-luvun alusta 1990-luvulle*. Turun yliopisto: Turku, 1999.
- Knuutila, Seppo: `Epätarkka menneisyys`. Teoksessa Knuutila, Seppo & Piela, Ulla (toim.) *Menneisyys on toista maata* SKS: Jyväskylä, 2007.
- Korkiakangas, Pirjo: `Etnologiasia näkökulmia muistiin ja muisteluun`. Teoksessa Fingeroos, Outi (toim.) *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*. SKS: Helsinki, 2006.
- Korkiakangas, Pirjo: *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikin muistelussa*. Suomen Muinaismuistoyhdistys: Helsinki, 1996.
- Korkiakangas, Mailis: *Lönnrotista Laureaan. Kotitalousalan ammattikasvatus vuosina 1890 – 2000*. Tampere University Press: Tampere, 2013.
- Kuusi, Hanna: `Nostalginen 1950-luku kulttuurimarkkinoilla`. Teoksessa Knuutila, Seppo & Piela Ulla (toim.) *Menneisyys on toista maata*. SKS: Jyväskylä, 2007.
- Lahdes, Erkki: *Ahlmanin pitäjänkoulut: kansakoulun edeltäjät Tampereen ympäristössä*. Tampere, 1958.
- Lehtinen, Sirkka: *Ehtoisat emännät. Muistoja Suomen emäntäkouluista*. ILIAS Oy: Jyväskylä, 2008.
- Markkola, Pirjo: `Maaseudun työläisvaimot`. Teoksessa Laine, Leena & Markkola, Pirjo (toim.) *Tuntematon työläisnainen*. Vastapaino: Tampere, 1989.
- Markkola, Pirjo: `The Calling of Women. Gender Relation and Social Reform in Finland 1860 – 1920` Teoksessa Markkola, Pirjo (toim.) *Gender and vocation. Women, Religion and Social Change in the Nordic Countries, 1830 – 1940*. SKS: Helsinki, 2000a.
- Markkola, Pirjo: `The Lutheran Context of Nordic Women's History?`. Teoksessa Markkola, Pirjo (toim.) *Gender and vocation. Women, Religion and Social Change in the Nordic Countries, 1830 – 1940*. SKS: Helsinki, 2000b.
- Markkola, Pirjo: `Moninainen maalaisnuoriso` Teoksessa Aapola, Sinikka & Kaarninen Mervi (toim.) *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*. SKS: Jyväskylä 2003.
- Markkola, Pirjo: `Vahva nainen ja kansallinen historia` Teoksessa Gordon, Tuula & Komulainen, Katri & Lempiäinen, Kirsti (toim.) *Suomineiton hei! Kansallisuuden sukupuoli*. Vastapaino: Tampere, 2002.

- Markkola, Pirjo & Östman, Ann-Catrin: `Historian ja naistutkimuksen välissä. Naishistoria Suomessa 1970-luvulta 1990-luvun puoliväliin`. *Sukupuolentutkimus–Genusforskning* 27 (2014): 1, 44–56.
- Niemelä, Jari: *Talonpoika toimessaan. Suomen maatalouden historia*. SKS: Helsinki 2008.
- Ollila, Anne: *Suomen kotien päivä valkenee... Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939*. SHS: Helsinki, 1993.
- Ollila, Anne: `Emäntä – miten Marttajärjestö määritteli maalaisemännän ja perheenemännän työn 1920- ja 1930-luvuilla?` Teoksessa Parikka, Raimo (toim.) *Työ ja työttömyys*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura: Helsinki, 1994.
- Peltonen, Matti: `Työnjako sosiaalisena tilana – Sukupuolenmukaisesta työnjaosta maataloudessa`. Teoksessa Parikka, Raimo (toim.) *Suomalaisen työn historiaa. Korvesta konttoriin*. SKS: Hämeenlinna, 1999.
- Portelli, Alessandro: `Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen?`. Englanninkielinen alkuteos, What makes oral history different? (1990) suom. Kivilaakso-Mandes, Salla & Viertomanner Saara. Teoksessa Fingroos, Outi & Haanpää, Riina (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. SKS: Helsinki, 2006.
- Pulkkinen, Tuija: `Judith Butler – Sukupuolen suorittamisen teoreetikko`. Teoksessa Anttonen, Anneli & Lempiäinen, Kirsti & Liljeström, Marianne (toim.) *Feministejä – Aikamme ajattelijoita*. Vastapaino: Tampere, 2000.
- Pylkkänen, Anu: *Vaihtoehto avioliitolle. Seksuaalisuudesta yhteistalouden säätelyyn*. Vastapaino: Jyväskylä, 2012.
- Pöysä, Jyrki: `Kilpakirjoitukset muistitietotutkimuksessa`. Teoksessa Fingroos, Outi & Haanpää, Riina (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. SKS: Helsinki, 2006.
- Rantatupa, Heikki: `Elintarvikehuolto ensimmäisen maailmansodan aikana`. Teoksessa Peltonen, Matti (toim.) *Suomen maatalouden historia. II Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. SKS: Jyväskylä, 2004.
- Sarkkola, Leena: *Ahlmanin hengessä 1904–2004. 100 vuotta maatalous- ja kotitalousopetusta*. Gummerus Kirjapaino Oy: Jyväskylä, 2004.
- Saurio, Elli: *Maalaisemännän ajankäyttö suhteessa talouden laatuun ja henkilörakenteeseen*. WSOY: Porvoo, 1947.
- Siiskonen, Pirjo: *Talonpoikaisnaisen roolin muutos*. Pellervo-Seuran markkinatutkimuslaitoksen julkaisuja no. 29: Helsinki, 1983.
- Sillanpää, Merja: *Happamasta makeaan, Suomalaisen ruoka- ja tapakulttuurin kehitys*. Hyvää Suomesta: Jyväskylä, 1999.
- Soininen, Arvo, Mikael: *Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle*. SHS: Forssa, 1974.
- Scott, Joan: *Gender and the Politics of History*. Columbia University Press: New York, 1988.
- Strasser, Susan: *Never done: A History of American housework*. Pantheon cop: New York, 1982.

Sulkunen, Irma: *Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen.* Hanki ja jää: Helsinki, 1989.

Sulkunen, Irma: `Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus`. Teoksessa Alapuro, Risto & Liikanen, Ilkka & Smeds, Kerstin & Stenius, Henrik (toim.) *Kansa liikkeessä.* Kirjayhtymä: Vaasa, 1987.

Vandenberg-Daves, Jodi: *Modern motherhood: an American history.* Routgers University Press, 2014.

Vihola, Teppo: *Leipäviljasta lypsykarjaan. Maatalouden tuotantosuunnan muutos Suomessa 1870-luvulta ensimmäiseen maailmansodan vuosiin.* SHS: Jyväskylä, 1991.

Vihola, Teppo: `Pärjääkö pienviljelys?`. Teoksessa Peltonen, Matti (toim.) *Suomen maatalouden historia. II Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle.* SKS: Jyväskylä, 2004.

Ylönen, Irene: `Maahenkeä vai lisäänsioita? Maaseudun naisille suunnattu käsityöneuvonta 1800-luvulta 1960-luvulle`. Teoksessa Anttila, Pirkko (toim.) *Suomalaisen käsityökoulutuksen vaiheita 1700-luvulta 2000-luvulle.* Suomen käsityömuseo, Kopijyvä Oy: Jyväskylä, 2003.

Östman, Ann-Catrin: `Mekanisoinnin ensimmäinen aalto`. Teoksessa Peltonen, Matti (toim.) *Suomen maatalouden historia. II Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle.* SKS: Jyväskylä, 2004.

Östman, Ann-Catrin: *Mjök och jord. Om kvinnlighet, manlighet och arbete i ett österbottniskt jordbrukssamhälle ca 1870–1940.* Åbo Akademi University Press: Turku 2000.

IV Internetlähteet

Kervinen Aila, `Saurio, Elli (1899–1966)`,
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/4944>]. Luettu 19.2.2018.

Sysiharju Anna-Liisa, `Gebhard, Hedvig (1867–1961)`,
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/4644>]. Luettu 19.2.2018.

Sysiharju Anna-Liisa, `Gebhard, Maiju (1896–1986)`,
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/4745>]. Luettu 19.2.2018.

Vesterbacka Kirsi, `Elli Saurio`, [<http://www.marttaperinne.fi/henkilot/elli-saurio/>]. Luettu 19.2.2018

Huttunen Rauno, `Habermas Jürgen`,
[<http://filosofia.fi/node/5305#Tiedonintressiparadigma%20ja%20Habermasin%20Marx-tulkinta>].
Luettu 19.2.2018.

Esitetyt taulukot ja kuvat:

Kuvio 1. Elias Lönnrotin Emännyskoulun lukujärjestys lukuvuodelta 1936 – 1937.	s.29
Kuvio 2. Ahlmanin emäntäkoulun lukujärjestys syksyltä 1935.	s.29
Taulukko 1. Ahlmanin emäntäkoulussa (lukuvuonna 1937–1938) ja Elias Lönnrotin Emännyskoulussa (lukuvuonna 1936–1937) opetetut oppiaineet.	s.28
Taulukko 2. Ahlmanin emäntäkoulun opetuskokonaisuudet maatalousopissa lukuvuonna 1937–1938.	s.35
Taulukko 3. Ruokatalouden opetus Ahlmanin emäntäkoululla lukuvuonna 1937–1938.	s.57
Taulukko 4. Ahlmanin kodinhoidon opetussuunnitelma lukuvuodelle 1937–1938.	s.67